HVIS USA HAR EN KONGEFAMILIE, HETER DEN...

ILLUSTRERT VITENSKAP

Historie

2546

BARNEOPPDRAGELSE:

«TRØST ER SKADELIG!»

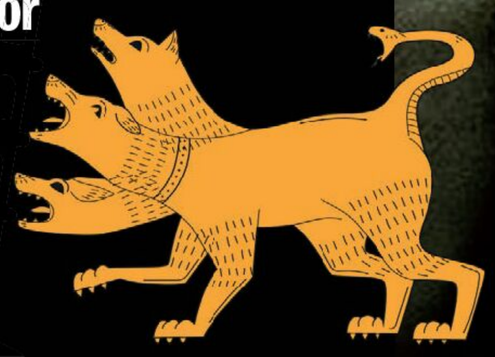
Les de brutale rådene til 1900-tallets foreldre.

1899: Carl Larsson malte et Sverige alle drømte om å bo i

DE GRESKE MONSTRENE

Antikken krevde sterke nerver, for slemme beist lurte overalt.

historienet.no

BC | 588 | 018 | Kr. 109,95

HISTORIE/VITENSKAP

7 023062 105882 54018

JAPANS DØDSENGEL

Menneskeforsøk: Han ga sine fanger pest, satte dem i trykkamre og brente dem med flammekastere. Den japanske legen Shiro Ishii var tyske Josef Mengeles likemann – men der nazilegen levde resten av sitt liv på flukt, endte Shiro Ishii etter krigen som konsulent for USAs hær.

Innhold nr. 18

5 **Skriv til oss**

6 **Øyeblikket:** Over Kanalen igjen, 1951.

8 **Nyheter**

12 **Japans dødsengel:** Han smittet og mishandlet sine menneskelige forsøkskaniner i forskningens navn.

20 **Familien Larssons verker:** Karin Larsson oppga sin kunstnerkarriere for å skape motiver til sin mann, Carl, slik at det alltid var en idyll å male.

24 **Mafiametoder:** Vikingene tok seg godt betalt for ***ikke*** å herje og plyndre.

28 **Detroits storhet og fall:** Tre bilfabrikker slo seg ned i den samme byen, men så traff de én fatal beslutning.

34 **Metalldetektor:** Britisk mann fant en enorm romersk gullskatt – dét kom han til å angre.

36 **Hitler og kvinnene**
Spekulasjonene om den tyske diktatorens kjærlighetsliv har pågått siden 1930-årene. Forskningen viser at Adolf Hitler muligens var noe tilbakeholden-de, men han hadde ingen problemer med kvinnene – så lenge de holdt munn og gjorde som han sa.

42 **Brustne drømmer:** En koloni i Mellom-Amerika skulle være Skottlands billett til rikdom. I stedet mistet skottene sin selvstendighet.

46 **«Spedbarn skal ha egg og bacon!»**

50 **Joe Kennedy** ville gjøre sin eldste sønn til amerikansk president. Sønnen døde, men Joe hadde tre til.

54 **Oldtidens horror:** Gresk mytologi er mye mer enn guder og helter...

58 **Antikkens skulpturer** duftet godt.

60 **Den rene gift:** Under det industrielle kappløpet med Vesten ofret Sovjetunionen skoger, sjøer og landbruksjord.

66 **Spør HISTORIE:** Hvor mange ganger har USA forsøkt å kjøpe Grønland?

70 **Øyeblikket:** Første TV-stjerne, 1926.

74 **Nyheter**

78 **Quiz** om astronomiens stjerner.

80 Ananas til leie: **Forunderlig fortid**.

SZ PHOTO/IMAGESELECT

FORSIDEBILDER: WIKIMEDIA, WEINGARTEN VERLAG, ALAMY/IMAGESELECT & SHUTTERSTOCK

24 **Vikingene brukte rendyrkede mafiametoder.**

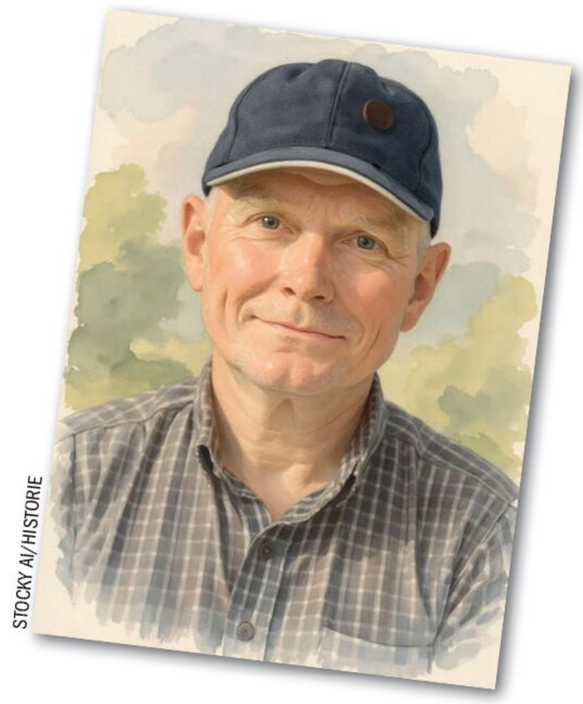
MIDJOURNEY AI & HISTORIE

NIKOLAI IGNATIEV/ALAMY/IMAGESELECT

60 | **Mange områder i det tidl. Sovjetunionen er så forurenset av plantegift og tungmetaller at det er farlig å spise maten.**

STOCKY AI/HISTORIE

Bildet av svensk idyll

Maleren Carl Larsson er verdensberømt for sine akvareller av et harmonisk familieliv på en svensk landeiendom. At Carls bilder er så vellykkede, var ikke bare et resultat av hans talent. Motivene han malte, ble omhyggelig satt i scene av hans kone Karin, som innredet deres felles hjem, sydde klær til barna og restaurerte gamle gjenbruksmøbler.

Samtidig hadde Karin den overbærenhet et samliv med Carl krevde. Når han sank ned i depresjon, fikk han lov til å isolere seg fra familien. Men han vendte alltid tilbake for – som han sa:

«Det er enhvers forbannede plikt offentlig å spre glede rundt seg med et lysende ansikt».

Les om ekteparet som skapte stor kunst og inspirerte møbelgiganten Ikea til å selge svenske bondestuemøbler til hele verden.

Torsten Weper,
Redaktør

BO BEDRE DEN STORE JULEBOKEN

KUN
129,50

+ kr 39,50 i porto og eksp.
Totalt kr 169.

Bestill allerede i dag!

- DEKK KREATIVE OG EVENTYRLIGE JULEBORD
- HERLIG JUL FOR ALLE GENERASJONER
- UNIK PYNT SOM OGSÅ KAN SPISES
- EVENTYRLIGE JULEKRANSER
- DIY-JULEPYNT SOM KAN TAS FREM ÅR ETTER ÅR
- IDÉRIKE JULETRÆR
- OPPSKRIFTER PÅ DELIKATE JULEKAKER
- GAVEINNPAKNING DU KAN BRUKE OM IGJEN

Bonnier Publications International AS, Kundeservice,
postboks 1188 Sentrum, 0107 OSLO, tlf. 23 06 87 00

Bestill allerede i dag:

bo-bedre.no/juleboken2025

Eller skann QR-koden og kom direkte til bestillingen:

Om krigsvoldtekter

Jeg leser med interesse Historiebladet og synes at det kunne vært interessant hvis dere skrev om soldaters overgrep på sivilbefolkningen. I quizen i nr. 13/2025 skriver dere at japanske soldater i 1937 voldtok 80 000 kinesiske kvinner i Nanjing. Det virker som om voldtekter er vanlig i krig, men hvordan har det vært historisk? Ble det begått lignende overgrep for 2000 – 3000 år siden?

Rolf Lennart

Romerne grunnla likefrem byen sin på voldtekt. Ifølge et sagn bortførte de nabofolkets kvinner, de såkalte sabinerinner.

METROPOLITAN MUSEUM OF ART, HARRIS BRISBANE DICK FUND, 1946

Overgrep på sivile og ikke minst krigsvoldtekter har stort sett alltid vært en del av væpnede konflikter. I Homers Iliade, nedskrevet på 700-tallet f.Kr., lyder ordren til de greske erobrerne av Troja f.eks. at ingen krigere kan reise hjemover «før hver eneste en av dere har sovet med en trojansk hustru».

Samme behandling fikk grekerne selv da Karthagos styrker i år 409 f.Kr. erobret byen Selinus på Sicilia. Ifølge den gammelgreske forfatteren Diodorus ble byens kvinner systematisk voldtatt før de ble tatt som slaver.

Også Romas hærer begikk krigsvoldtekter, som da 40 000 soldater inntok byen Cremona i år 69 e.Kr.: «Hver gang en ung kvinne eller en skjønn yngling falt i deres hender, ble de revet i stykker i den voldsomme kampen for å få fatt i dem», beretter forfatteren Tacitus.

Ifølge eksperter handlet både oldtidens og nyere tids krigsvoldtekter om å vise fiendens totale nederlag, ettersom de ikke engang kunne beskytte kvinnene sine. Dermed kunne et helt samfunn effektivt knuses av ren skam.

I den forbindelse er det verdt å bemerke at disse forbrytelsene ofte skjedde med hærledelsens aksept. Red.

Hvorfor fikk Neville Chamberlain hele skylden?

I forbindelse med Ukrainakrigen og Trumps forsøk på en fredsavtale trekkes det paralleller til Neville Chamberlain i 1938. Chamberlain har blitt stemplet som en dårlig politiker nettopp på grunn av ettergivenhet overfor Hitler i 1938.
Mitt spørsmål er om ikke Chamberlain har blitt dømt veldig hardt? Var ikke Frankrikes statsminister Édouard Daladier «medskyldig», og har denne saken klebet til ham i ettertid? Eller ble all skyld lagt på Chamberlain?

Øyvind Horvei

Storbritannias Neville Chamberlain og Frankrikes Édouard Daladier underskrev ganske riktig begge München-avtalen som krevde at Tsjekkoslovakia måtte avgi Sudetenland til Nazi-Tyskland. Men i motsetning til Chamberlain så Daladier avtalen som et skammelig nederlag. Han underskrev bare fordi Frankrike i tilfelle krig var helt avhengig av britene. Da Daladier vendte hjem fra møtet ble han derfor forbløffet over å bli møtt med jubel: «For noen fjols! Hvis de bare visste hva de jubler over», skal han ha mumlet til sin rådgiver.

Historien har derfor dømt Daladier mindre hardt. Chamberlain derimot ble hardt kritisert av særlig Winston Churchill, som så avtalen som en svakhet. Chamberlain trakk seg som statsminister i mai 1940 og døde et halvt år etter. Det ble derfor hans motstander Churchill som skrev historien – og den var ikke gunstig for Chamberlains ettermæle. Red.

Neville Chamberlain trodde oppriktig at München-avtalen hadde reddet verden fra krig.

EVERETT COLLECTION/SHUTTERSTOCK

JIM PRINGLE/AP/RITZAU SCANPIX

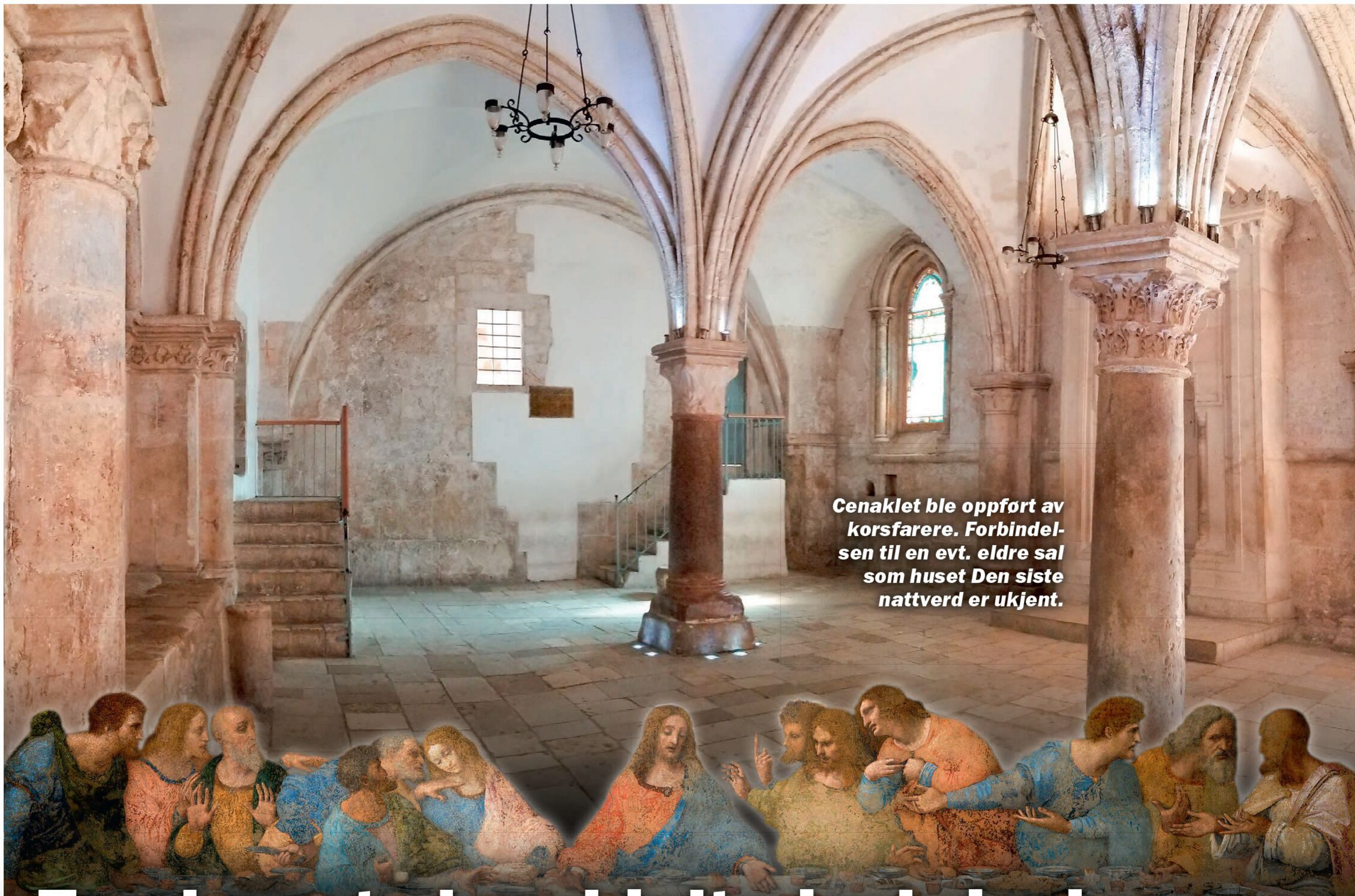
ØYEBLIKKET

Over Kanalen enda en gang

I 1951 gikk Florence Chadwick i land på Frankrikes vestkyst etter en 16 timer lang svømmetur over Den engelske kanal. Året før hadde hun svømt fra Frankrike til England. Dermed ble hun den første kvinnen til å krysse kanalen begge veier.

Sangatte, Frankrike
11. september 1951

Cenaklet ble oppført av korsfarere. Forbindelsen til en evt. eldre sal som huset Den siste nattverd er ukjent.

SHAI HALEVI/ISRAEL ANTIQUITIES AUTHORITY & HERITAGE CONSERVATION JERUSALEM PIKIWIKI ISRAEL

Forskere tyder skjulte inskripsjoner på stedet for Jesu siste måltid

I hundrevis av år har pilegrimer reist til en spesiell sal i Jerusalem der Jesus angivelig holdt det siste måltid. Nå viser en ny undersøkelse hvordan veggene er fylt med historisk hærverk.

MIDDELALDEREN

På toppen av Sionfjellet i Jerusalem ligger den bibelske kong Davids grav. Ifølge kristen tradisjon var det her Jesus holdt det siste måltid med disiplene sine. Den nåværende hallen, som ble bygget av korsfarerne og er kjent som Cenaklet, tiltrekker seg fortsatt pilegrimer fra hele verden.

Nå har et internasjonalt forskerteam fra det østerrikske vitenskapsakademiet og de israelske antikvitetsmyndighetene brukt avanserte avbildningsteknikker, som ultrafiolett filtrering, til å dokumentere og tyde en rekke tidligere ukjente inskripsjoner og avbildninger i den legendariske hallen. De mange inskripsjonene er hovedsakelig fra kristne pilegrimer som ankom bygningen mellom 1300- og 1400-tallet, da den var en del av et fransiskanerkloster. Forskerne klarte å identifisere nesten 30 inskripsjoner og 9 tegninger på veggene i rommet.

Munkene aksepterte «hærverk»

Flere av inskripsjonene vitner om hvordan pilegrimer fra hele Europa foretok den lange reisen til Jerusalem. For eksempel ble navnet Johannes Poloner fra Regensburg funnet – han besøkte Jerusalem i 1421-22 og beskrev senere reisen sin i en bok.

Selv om det kan virke overraskende at pilegrimer fikk lov til å etterlate graffiti på et hellig sted, antyder studien at fransiskanerne kan ha akseptert denne praksisen. Noen av inngraveringene er så detaljerte at de må ha krevd timevis med arbeid. «Fransiskanernes holdning til dette emnet var ambivalent», skriver forskerne.

I 1517 erobret osmanene Jerusalem, og noen år senere ble munkene i klosteret fordrevet. Studien viser imidlertid at dette ikke betydde slutten på graffitien. Både kristne og muslimer kom fortsatt til det hellige stedet.

«Graffitien kaster nytt lys over det geografiske mangfoldet og den internasjonale pilegrimstrafikken til Jerusalem i middelalderen – langt utover den vestlig dominerte forskningsvinkelen», skriver studiens medforfatter Ilya Berkovich i en pressemelding. **Bue**

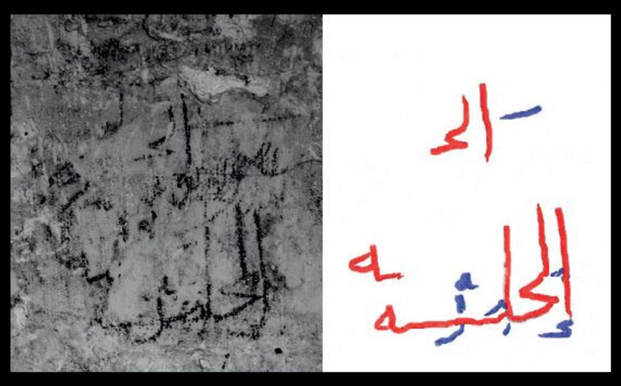
Graffitien var svært variert

Adelsmann tegnet våpenskjold

Våpenskjoldet bærer inskripsjonen «Altbach» og er nesten identisk med våpenskjoldet til den tyske kommunen med samme navn. Det ble sannsynligvis tegnet av en adelsmann som også tegnet et drikkebeger og noe brød for å illustrere nattverden.

Skorpion vitner om muslimsk erobring

Skorpionen var symbolet på den osmanske sjeiken Ahmad al-'Ajmi og er sannsynligvis tegnet til ære for ham. Sjeiken spilte en viktig rolle i Cenaklets historie. På hans anmodning fordrev sultan Süleyman 1. fransiskanerne i 1523 og omgjorde hallen til en moské.

Inskripsjoner er skrevet oppå hverandre

Den røde teksten lyder «...ya al-Halabiya», som er en referanse til den syriske byen Aleppo. Siden den feminine formen «ya» er brukt, mener forskerne at dette er et sjeldent bevis på en kvinnelig kristen pilegrim. Teksten er skrevet over annen arabisk graffiti som ennå ikke har blitt tydet.

Kong Arthur-fortelling lå skjult i gjenbruk

For 400 år siden gjenbrukte en bokbinder noe helt spesielt pergament til å binde inn noen eiendomsdokumenter. Dette har nå ført til oppdagelsen av intet mindre enn en engelsk nasjonalskatt.

MIDDELALDEREN

Et rot av sammenkrøllet pergament og stofftråder.

Det var førsteinntrykket da forskere fra Cambridge University ga seg i kast med å undersøke et 400 år gammelt skrift fra universitetets bibliotek.

Dokumentet var en eiendomsfortegnelse fra dronning Elisabet 1.s tid.

Men en nærmere undersøkelse viste at arkivaliene inneholdt en overraskelse.

For å holde katalogen sammen hadde bokbinderne gjenbrukt et fragment av en 1300-tallsutgave av den såkalte Suite Vulgate Merlin – en rekke fortellinger om den legendariske kong Arthur, ridderne av det runde bord og ikke minst rådgiveren hans, trollmannen Merlin.

Funnet kan beskrives som en engelsk nasjonalskatt. Men det franske hoffet var også begeistret over fortellingene, og den nyfunne historien er skrevet på fransk.

Mindre enn 40 manuskripter har overlevd, og siden alle er skrevet for hånd og av forskjellige skrivere, er hver enkelt fortelling helt unik.

Fragmentet inneholder for eksempel en beretning om hvordan Merlin dukker opp som harpespiller under en fest ved hoffet.

«Han bar en tunika av silke holdt sammen av stropper vevd med gull og edelstener som glitret slik at hele rommet ble opplyst», heter det blant annet. Senere i historien gjenoppstår Merlin som et skallet barn og gir råd til kong Arthur.

Teknologi avslører skjulte detaljer

Forskerne undersøkte fragmentet virtuelt for ikke å ødelegge det verdifulle manuskriptet.

Dette ble blant annet gjort med såkalt multispektral avbildning (MSI) og fotografering i en CT-skanner.

De digitale opptakene gjør det mulig å nærstudere detaljer som er skjult for det blotte øye.

Den tverrfaglige forskergruppen bak undersøkelsen av fragmentet er begeistret.

«Historien om kong Arthur og Merlin har blitt fortalt og gjenfortalt i århundrer. Men takket være ny teknologi avdekker vi stadig nye kapitler», skriver universitetet i en pressemelding.

ec

CAMBRIDGE UNIVERSITY LIBRARY & SISSE SOFIE HANSEN/AI/HISTORIE

Legenden om kong Arthur og Merlin ble første gang nedskrevet på 1100-tallet, men fortellingen bygger på en mye eldre muntlig tradisjon.

Sjeldent viking-smykke funnet på øy

På Öland har en våken turgåer funnet et svært sjeldent armbånd fra viking-tiden. De perfekte forholdene i det svenske våtmarksområdet har bevart den skjøre skatten i et årtusen.

LÄNSSTYRELSEN KALMAR LÄN

Det faktum at armbåndet ble funnet i et våtmarks-område, tyder ifølge lokale myndigheter på at det ikke stammer fra en grav eller boplass.

VIKINGER

For en oppmerksom svenske utviklet en gåtur seg til litt av et arkeologisk eventyr.

På den svenske øya Öland fant en anonym privatperson et svært sjeldent armbånd fra vikingtiden.

Armbåndet er laget av jern, noe som er en sjeldenhet fordi de aller fleste lignende funn er laget av mer edle metaller, ofte sølv eller bronse.

I en Facebook-oppdatering skriver de lokale myndighetene at bare tre av over tusen vikingarmbånd i Statens historiska museum er laget av jern.

Armbånd kan være første ledetråd til arkeologisk skattkiste

Armbåndet er formet som en C, og begge endene ser ut til å ha blitt laget for å ligne dyrehoder av et eller annet slag.

Ornamenter er fortsatt synlige rundt smykkets sider, og særlig to rader med små pyramidelignende firkanter skiller seg ut.

Armbåndet ble funnet i et våtmarksområde på øya Öland, like ved byen Kalmar. Öland var et viktig handelssentrum i vikingtiden og er kjent for å huse flere vikinggraver.

Ytterligere arkeologiske undersøkelser er innledet for å kartlegge om funnet knytter seg til en offermyr.

I så fall kan det være en skattkiste av arkeologiske funn fra vikingtiden, etter-som det oksygenfattige miljøet bremser nedbrytningen og kan bevare fortidslevninger i god stand, akkurat som armbåndet.

Personen bak det oppsiktsvekkende funnet har valgt å være anonym, sannsynligvis fordi han eller hun nå er den rettmessige eieren av det rundt 1000 år gamle jernsmykket.

Hvis vedkommende velger å donere det til den svenske staten, vil det bli konservert og undersøkt for å se om forskerne kan avdekke mer om smykkets opprinnelse.

sste

Ukrainske soldater finner gresk gravplass fra antikken

Ukrainske soldater har tilfeldigvis kommet over graver og keramikk fra de gamle grekerne. Gravplassen vitner om grekernes store innflytelse nord for Svartehavet.

GREKERE

Kampene mot Russland raser i det sørlige Ukraina, og ukrainske soldater bygger forsvarsverk i mange deler av landet.

Det betyr at jord som ikke har vært gravd ut på tusenvis av år, blir gravd opp, noe som kan føre til store og overraskende funn.

Soldater fra Ukrainas 123. territorielle forsvarsbrigade har opplevd nettopp det.

Soldatene var i ferd med å grave dype skyttergraver da de plutselig oppdaget restene av en liten amfora i bakken.

Med hjelp fra et lokalt museum fant de senere skårene av en kanne, en såkalt *oinochoe*, som tradisjonelt ble brukt til å skjenke vin under antikkens greske drikkefester, såkalte symposier. I nærheten dukket det også opp flere skjeletter.

«Dette er rituelle gjenstander som er laget for begravelser og brakt hit fra Hellas. Beholdernes velbevarte tilstand tyder på at det er mennesker med høy sosial status som er gravlagt her», sier soldaten Oleksandr, som er tidligere arkeolog og universitetslærer, i et innlegg på Facebook-gruppen til den 123. brigaden.

Ekspertene ved et lokalt museum anslår at gravene stammer fra en gang på 500-400-tallet f.Kr.

Funnet ble gjort i nærheten av byen Mykolajiv, som ligger ved Svartehavet. Opp gjennom historien har en rekke sivilisasjoner slått seg ned ved denne viktige kystlinjen.

Greske bystater dominerte området fra rundt år 1000 til 400 f.Kr.

Det var særlig bystaten Milet som sto for koloniseringen av den nordlige svartehavskysten.

De grunnla flere byer, hvorav noen har vært bebodd siden, deriblant Ukrainas tredje største by, Odesa.

sste

Tapt romersk kanal muligens funnet

Den romerske kanalen ble anlagt som forsyningsvei under krigene mot stammene fra nord. Men dens presise plassering har vært et mysterium.

ARKEOLOGI

Mellom 104 og 102 f.Kr. ble det ifølge romerske kilder bygget en viktig kanal i det som i dag er Sør-Frankrike. Den skulle beskytte romerne mot fiender utenfra.

Men til tross for mange beskrivelser av kanalen har dens nøyaktige plassering vært et mysterium i to tusen år.

Nå hevder imidlertid franske forskere fra bl.a. universitetet i Strasbourg at de er nærmere svaret enn noen gang tidligere.

Århundrers jakt på kanalen

Den romerske generalen Gaius Marius, som var Julius Cæsars onkel, fikk kanalen bygget for å skape en raskere forsyningsrute til soldatene som var utstasjonert i Arles.

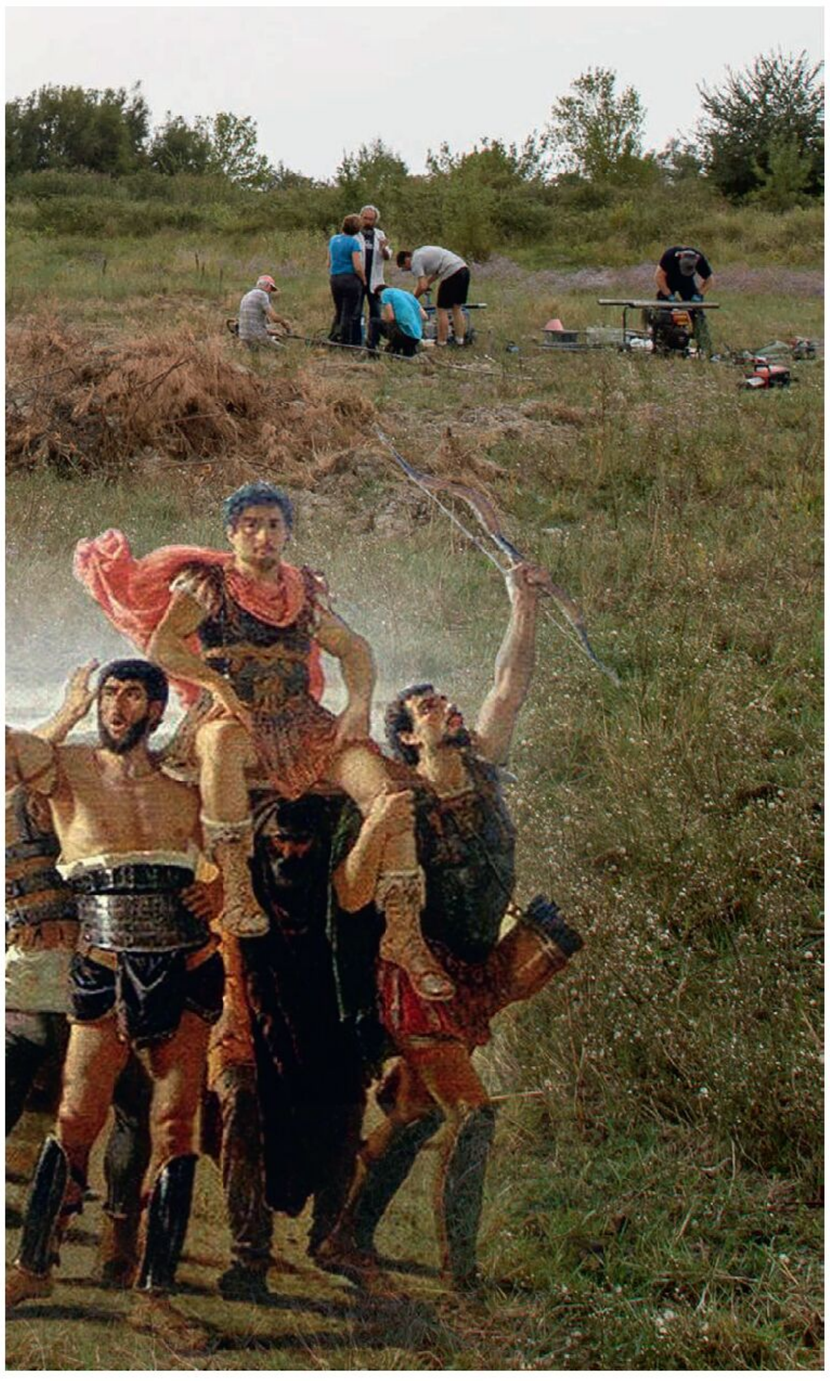
Kanalen skulle fungere som et bedre alternativ til elven Rhône og sikre en mer effektiv transport av forsyninger. Ved å forbinde byen med Middelhavet ville soldatene få lettere tilgang til de ressursene de trengte.

«Kanalen regnes for å være en av de eldste farbare romerske kanalene, og dens infrastruktur var avgjørende for en bedre forbindelse mellom Middelhavet og Nordvest-Europa», skriver teamet bak den nye forskningen i Journal of Archaeological Science: Reports.

Tidligere forskning har funnet spor etter en kanal sør for Arles, som har blitt utpekt som det vassdraget som ble bygget av Gaius Marius. Men den nye undersøkelsen har funnet ytterligere bevis som peker i samme retning ved å undersøke sedimentkjerner.

Undersøkelsene gjør det klart at kanalen må være menneskeskapt, og at den er bred nok til å romme store skip.

«Kanalens bemerkelsesverdige dimensjoner og de arkeologiske bevisene peker sterkt i retning av en romersk opprinnelse», skriver de i artikkelen.

FRANCESCO SAVERIO ALTAMURA/PUBLIC DOMAIN/WIKIMEDIA COMMONS & JOÉ JUNCKER

Gaius Marius beseiret de germanske stammene. Underveis i Sør-Frankrike fikk han anlagt en kanal som forskere lenge har forsøkt å lokalisere.

ma

De ukrainske soldatene har funnet flere gravgaver av høy kvalitet.

En soldat viser rundt i skyttergravene, som viste seg å romme viktige fortidsminner.

Oinochoe-kannen ble brukt under symposier og kjennes på sitt ene håndtak og tre tuter.

LÄNSSTYRELSEN KALMAR LÄN & WIKIMEDIA COMMONS

FLERE NYHETER PÅ SIDE 72

ADVARSEL:
Ubehagelig lesning

Japanerne så på kineserne som undermennesker. «Det er så mange kinesere. Det gjør ikke noe om et par av dem dør», sa en vakt ved Enhet 731s kompleks i Pingfang.

PICTURES FROM HISTORY/CPA MEDIA PTE LTD/ ALAMY/IMAGESELECT

Østens Auschwitz:

General MacArthur benådet

JAPANS DØDS

ENGLER

Før og under 2. verdenskrig utførte japanske Shiro Ishii og forskerne hans grusomme menneskeforsøk på dødsfabrikker i det okkuperte Kina. Likevel slapp Ishii og de fleste av bødlene straff.

AV TROELS USSING & ANDREAS ABILDGAARD

En iskald januardag i 1945 ankommer den japanske oberstløytnanten Toshihide Nishi det golde testområdet utenfor byen Harbin i Mandsjuria. Her står ti kinesiske fanger bundet til stolper.

Nishi og kollegene hans i *Enhet 731* befinner seg på trygg avstand idet de detonerer bomben bare 50 meter fra de hjelpeløse fangene.

«Alle ti ble såret av granatsplinter som var kontaminert med gasskoldbrannbakterier», bemerker Nishi senere.

Deretter blir de lidende fangene fraktet til celler i Enhet 731s hovedleir uten å få behandling for skadene.

Dag for dag tiltar klageskrikene, og stanken av den blodige sårvæsken fra gasskoldbrannen blir stadig mer motbydelig. Imens dokumenterer de japanske forskerne forløpet. «I løpet av en uke døde samtlige i forferdelige smerter», fastslår Nishi i ettertid.

Alt har gått etter planen. Enhet 731 er opprettet i all hemmelighet for å teste hvordan mennesker reagerer på alle slags skader og sykdommer. Japanerne eksperimenterer med alt fra forfrysninger til sykdomsinfisert mat og pestbomber – alt sammen på levende mennesker.

Eksperimentene er noen av historiens verste krigsforbrytelser, men etter krigen lar amerikanerne de japanske bødlene gå ustraffet.

Japanerne bygget dødsfabrikker

Hele verden grøsset da Josef Mengele og andre tyske legers eksperimenter på konsentrasjonsleirfanger ble avslørt etter 2. verdenskrig. Det var få som ante at like uhyrlige ting hadde foregått i Det fjerne ▶

I mer enn et tiår utførte de japanske forskerne i Enhet 731 uhyrlige eksperimenter på tusenvis av uskyldige fanger.

AKIYOSHI MATSUOKA/WIKIMEDIA COMMONS

▶ østen. Allerede på slutten av 1920-tallet begynte den japanske mikrobiologen Shiro Ishii å overbevise den militære ledelsen i Tokyo om at det var fornuftig å forske intensivt på immunologi og biologisk krigføring. Effektiv behandling av sykdommer og skader kunne gi Japan en stor fordel på slagmarken, og biologiske våpen var en billig måte å drepe mange på, forklarte mikrobiologen.

Ishii fikk bevilget penger til forskningen sin, og i 1932 var han klar til å sette i gang.

«Takket være din hjelp har vi allerede kommet langt i vår forskning. Det er på tide at vi begynner å eksperimentere», skrev den ultranasjonalistiske mikrobiologen i et brev til sine overordnede i Tokyo.

Samme år hadde japanerne fullført erobringen av den kinesiske provinsen Mandsjuria, og militæret ga Ishii lov til å slå seg ned i en landsby 100 kilometer sør for byen Harbin. Her utførte mikrobiologen og hans 300 ansatte medisinske forsøk på kinesiske fanger.

Fire år senere innså Ishii at han hadde bruk for mer plass og større ressurser, og japanerne gikk i gang med å bygge et helt system av leirer i de japanskokkuperte områdene i Kina. I Pingfang sør for Harbin bygget Ishii et gigantisk hovedkvarter med 76 bygninger. Her var det laboratorier, fengselsceller, underjordiske forsøksrom og krematorier – alt sammen skjult bak en fem meter høy mur med piggtrådgjerde.

«Det var tydelig at denne leiren skulle isoleres nøye fra omverdenen», skrev en japansk soldat som var utstasjonert der etter krigen.

«Jeg skar ham opp fra brystet til magen. Han skrek forferdelig og fortrakk ansiktet i smerte.»

Japaner om sin første obduksjon av en levende fange.

Japanerne forklarte lokalbefolkningen at komplekset var et sagbruk. Derfor brukte de også med grov humor ordet *maruta*, trestammer, for å beskrive de kinesiske fangene som kunne se frem til å bli skåret opp og til slutt brent i Ishiis dødsfabrikk.

Tortur i vitenskapens navn

Flere av Japans dyktigste leger og forskere arbeidet for Ishiis såkalte Enhet 731 i Pingfang. Her fikk virologer, mikrobiologer, patologer og andre spesialister en unik mulighet til å forske på levende mennesker i stedet for mus og rotter.

Japanerne hadde ingen moralske problemer med det brutale arbeidet, for på skolen hadde de lært at kineserne var undermennesker. Ishii sørget for at fangene fikk fornuftig kost ved ankomsten, for eksperimentene var mer troverdige hvis de ble utført på friske og velnærte mennesker.

Men den gode behandlingen varte ikke lenge.

Kort tid etter ankomsten førte vaktene fangene til forsøksrommene der legene utførte eksperimenter for å se hva menneskekroppen tåler – blant annet amputasjoner, årelating og prøver for å se hvor høyt trykk mennesker kan tåle i et trykkammer før de dør.

I Pingfangs iskalde vinterklima utførte Ishiis folk også omfattende forsøk med forfrysninger.

«Fangene ble slept ut i vinterkulden ved 23-tiden og tvunget til å stikke hendene i en tønne med kaldt vann. Deretter måtte de holde ut hendene og stå med dem i frosten i lang tid», forklarte legeassistenten Yoshio Furuichi etter krigen. Forsøkspersonene ble ikke ført innendørs igjen før det ga en hul lyd når japanerne slo

Japanerne utviklet bomber fulle av dødelige bakterier som skulle spre sykdom blant fienden. Mange fanger døde som følge av prøvesprengningene.

PICTURES FROM HISTORY/CPA MEDIA PTE LTD/ ALAMY/IMAGESELECT

dem på armene med en knippel. Her skulle de legge armene i vann med ulike temperaturer.

«Med disse metodene undersøkte vi hvordan forfrysninger kunne heles», forklarte Furuichi.

Fangene døde under forferdelige smerter, enten dødsårsaken var forfrysninger eller andre påkjenninger på kroppen.

Når døden inntraff, brente japanerne likene i leirens krematorium, men kroppsdeler helliget vitenskapen ble bevart.

I Pingfang var det blant annet en ung medisinstudent som tok seg av dette:

«Jeg konserverte prøver fra laboratoriene i glassbeholdere med formalin. Noen ganger var det hoder, armer, ben og indre organer – andre ganger hele kropper. Et stort antall av disse glassbeholderne var stilt opp i et rom, og det var til og med prøver fra barn og spedbarn. Da jeg kom inn i rommet første gang, ble jeg kvalm og klarte ikke å spise på flere dager.»

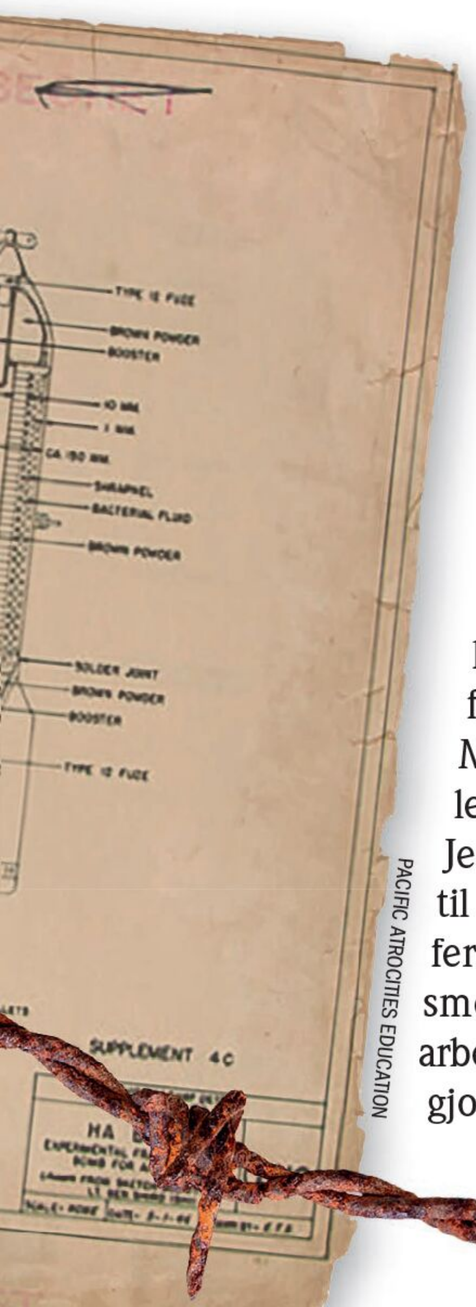
Fangene fikk mat tilsatt sykdom

Flertallet av de tusenvis av fangene ble utsatt for bakterielle eksperimenter. Laboratoriene bugnet av beholdere med bakterier som gir dødelige sykdommer: tyfus, flekktyfus, miltbrann, kolera, tuberkulose, difteri og pest.

Vitenskapsfolkene eksperimenterte med hvilke måter smitten kunne overføres til mennesker på.

Noen ganger ble de dødelige bakteriene tilsatt fangenes mat og drikke, andre ganger ble de sprayet på ofrene i spesielle forsøksrom, eller de ble påført fangene i bombeeksplosjoner av den typen Toshihide Nishi var med på å gjennomføre utenfor Harbin i januar 1945.

Når en fange var smittet, observerte legene nøye hvordan sykdommen utviklet seg før de klargjorde personen for disseksjon. Ishii og hans fagfeller mente at organenes tilstand best kunne observeres på levende mennesker. Noen ganger ble fangene bedøvet, men ofte var de fastspent og ved full bevissthet under disseksjonene.

PACIFIC ATROCITIES EDUCATION

«Offeret visste at det var slutt for ham, så han kjempet ikke imot da de førte ham inn i rommet. Men da jeg grep skalpellen, begynte han å skrike. Jeg skar ham opp fra brystet til magen, og han skrek forferdelig og fortrakk ansiktet i smerte. Det var dagligdags arbeid for kirurgene, men det gjorde virkelig inntrykk på meg, for det var første gang», fortalte en assistent etter krigen.

Ved å granske organene forsøkte Ishiis bødler å finne finne frem til de beste forholdene for spredning av de ulike bakteriene blant fienden. Og i 1940 var japanerne klare til å flytte eksperimentene fra laboratoriet og ut i felten.

Sivile og soldater var prøvekluter

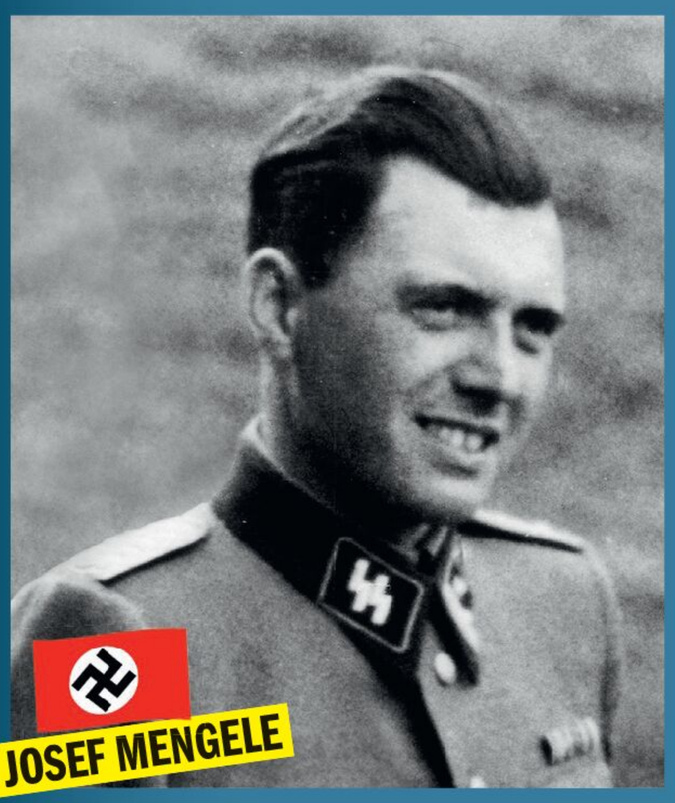
Sommeren 1940 lastet Ishiis menn beholdere fylt med flekktyfus, kolera og pest på et godt bevoktet tog og satte kursen sørover til Zhejiang-provinsen i Kina.

Der ga Ishii mennene sine ordre om å dumpe flekktyfus og kolera i bassenger, dammer og brønner i byen Ningbo – og den 27. oktober slapp japanske piloter beholdere fulle av hvete infisert med pestsmittede lopper over byen.

«Det lignet tykk røyk», skrev den amerikanske misjonæren Archie Crouch i dagboken sin. Innbyggerne kastet seg straks over hveten. Noen dager senere «viste de første symptomene på byllepest seg», skrev Crouch, som selv slapp unna ▶

Shiro Ishii var Østens Mengele

Nazilegen Josef Mengele ble beryktet over hele verden, men Shiro Ishii er ukjent for mange. Begge var massemordere som kynisk torturerte sine ofre til døde i jakten på sine mål.

IANDAGNALL COMPUTING / ALAMY / IMAGESELECT

JOSEF MENGELE

PERSONLIG BAKGRUNN: Han ble født i 1911 og vokste opp i Bayern. Mengele spesialiserte seg i medisinsk genetikk og antropologi. I 1940 meldte han seg frivillig til Waffen-SS, og tre år senere ble han leirlege i Auschwitz.

FORSKNINGSAMBISJON:
Mengele foretok eksperimenter på jøder i Auschwitz. Målet var å få kontroll over menneskets arveanlegg for reproduksjon slik at nazistene kunne avle frem den perfekte ariske rase.

LIVET ETTER KRIGEN: Josef Mengele gikk i dekning mot slutten av krigen og unngikk dermed å bli rettsforfulgt av de allierte. I 1949 flyktet han til Sør-Amerika. Der døde han 30 år senere, 67 år gammel.

PICTURES FROM HISTORY / CPA MEDIA PTE LTD / ALAMY / IMAGESELECT

SHIRO ISHII

PERSONLIG BAKGRUNN: Han ble født i 1892 og vokste opp som sønn av en rik jordeier. Ishii gikk for å være et geni på medisinstudiet, som han fullførte i 1920. Han var en fanatisk nasjonalist og ble kirurg i hæren.

FORSKNINGSAMBISJON:
Ishii gjorde det til sitt livs prosjekt å forstå menneskekroppens respons på sykdom og utvikle biologiske våpen slik at Japan kunne beseire sine fiender. Veien til dette gikk gjennom forsøk på mennesker.

LIVET ETTER KRIGEN: Shiro Ishii gikk også under jorden i krigens siste dager, men amerikanerne fant ham etter seks måneder i skjul. Han unnslapp rettsforfølgelse og døde av kreft i 1959. Som Mengele ble også han 67 år.

WANG HAOFEI/XINHUA/RITZAU SCANPIX

Japanerne kviet seg ikke for å utføre eksperimenter med kinesiske barn.

Sjefen for Unit 731, Shiro Ishii, forlangte at forskerne alltid skulle bruke verneutstyr under eksperimentene: «Medisinsk personell må ikke bli syke selv. Dere må overleve for Japans skyld.»

PICTURES FROM HISTORY/CPA MEDIA PTE LTD/ALAMY/IMAGESELECT

▶ sykdommen.

En uke senere var 20 innbyggere døde, og mange flere var dødssyke. Flere byer i området, som huset kinesiske soldater, var smittet av pest, og da Ishii og hans menn fra Enhet 731 kom tilbake til Pingfang i desember, var stemningen god. «Offiserene som hadde reist med Ishii, fortalte at de infiserte loppene hadde gitt gode resultater. Spredningen av loppene hadde forårsaket en pestepidemi», fortalte Tomio Karasawa, en av Ishiis offiserer, etter krigen.

I løpet av de neste årene utførte Ishii en rekke eksperimenter i felten – ikke minst vest for Nanjing, der de kinesiske styrkene presset japanerne tilbake. I juli 1942 slapp Ishiis menn ut paratyfus, miltbrann og kolera i brønnene vest for byen.

«Tilbaketoget ble utnyttet til å spre bakterier i det forlatte området for å fremkalle epidemier blant de fremrykkende kinesiske styrkene», forklarte Karasawa. Ishiis menn delte siden ut miltbranninfisert sjokolade til barna i Nanjing.

Ishii slettet alle spor

I begynnelsen av august 1945 var det klart at Japan var på randen av kollaps. Sovjetunionen erklærte keiserriket krig den 8. august, og dagen etter rykket Stalins soldater inn i Mandsjuria. Samtidig slapp USA den andre av to atombomber over Japan. Ishii og hans underordnede fikk det travelt med å slette sporene etter dødsfabrikkene.

«Lokaler, oppholdsrom, utstyr, materialer og dokumenter ble brent etter ordre fra meg. Jeg delte ut en dose kaliumcyanid til hvert medlem av avdelingen og sa at hvis de ble tatt til fange av den sovjetiske hæren, skulle de svelge den», fortalte oberstløytnant Toshihide Nishi, som var leder for en av Enhet 731s underavdelinger, etter krigen.

I dagene fra 11. til 14. august steg røyken opp fra alle de japanske dødsleirene i Kina mens sporene etter fanger og bygninger ble til aske. Deler av Pingfang-komplekset viste seg imidlertid å være umulig å ødelegge.

> **«Offiserene som hadde reist med Ishii, fortalte at de infiserte loppene hadde gitt gode resultater.»**
>
> Om spredningen av pestsmittede lopper i Kina.

«Vi meislet tommelstore hull i veggen, og sprengningsekspertene plasserte dynamitten. Men murene lot seg ikke sprenge i stykker», fortalte soldaten Shinohara Tsuruo. Derfor sto flere bygninger igjen da det siste toget med forskere og ansatte fra Enhet 731 forlot stedet. Da toget tordnet ut av Pingfang, gikk Ishii gjennom vognene med et stearinlys i hånden og overbrakte en siste beskjed til de ansatte.

«Jeg sender dere hjem. Hvis noen av dere avslører hemmeligheten bak Enhet 731, kommer jeg personlig og finner dere», sa han ifølge en sykepleier, som oppfattet det som en klar drapstrussel.

Ishii fikk imidlertid ingen grunn til å gjøre alvor av trusselen, for amerikanerne var innstilt på å la de japanske forskerne slippe unna rettsforfølgelse for sine forbrytelser.

USA gikk i dialog med bødlene

Da Japan offisielt overga seg til de allierte styrkene om bord på det amerikanske krigsskipet *USS Missouri* den 2. september 1945, var den amerikanske etterretningstjenesten allerede klar over keiserrikets eksperimenter med biologiske våpen. Informasjonen hadde de fått via japanske krigsfanger og kinesiske myndigheter som hadde rapportert om fiendtlige angrep med pest, kolera og flekktyfus.

«Vi vet at de har forsket mye på dette de siste årene og at de har langt mer erfaring med visse biologiske midler enn vi har», het det i en rapport fra det amerikanske krigsdepartementet.

«Slik informasjon kunne ikke innhentes i våre laboratorier på grunn av skrupler med å eksperimentere på mennesker», forklarte Edwin V. Hill, som var teknisk direktør ved Camp Detrick – USAs militære senter for utvikling av biologiske våpen. Selv om japanernes eksperimenter hadde vært grusomme, satt keiserriket potensielt på svært verdifull forskning – og den kunnskapen ønsket amerikanerne å få tak i.

Mikrobiologen Ryoichi Naito, som var en av Ishiis nærmeste medarbeidere, fortalte amerikanerne at han og kollegene fra Enhet 731 var villig til å snakke med dem og utlevere dokumenter fra forskningen sin. Hvis de slapp rettsforfølgelse, vel å merke.

I første omgang kviet amerikanerne seg for å gå med på Naitos krav, og forhandlingene gikk i stå. Først da Murray Sanders – en mikrobiolog fra Camp Detrick – truet med å trekke inn russerne, ble det fortgang i forhandlingene.

Japanerne ville for alt i verden unngå å havne i klørne på Stalin, for de hadde også utført bakteriologiske angrep mot sovjetiske statsborgere under krigen. «Dagen etter dukket Naito opp med et dokument som inneholdt forbløffende materiale. Det var ren dynamitt», fortalte Sanders senere.

Innholdet i dokumentet var nok til at general Douglas MacArthur – sjefen for den amerikanske okkupasjonsstyrken i Japan – lovte japanerne at de ikke ville ▶

Japanerne bygget opp et system av dødsleirer

Shiro Ishii hadde minst 15 ulike enheter som utførte eksperimenter på mennesker og testet biologiske våpen. De fleste dødsleirene lå i Kina, der japanerne lett kunne skaffe fanger til forsøkene sine.

Japan og de okkuperte områdene i Asia

Kina

0 500 1000 KM

JAPAN

KINA

Pingfang

Changchun

Beijing

Nanjing

Singapore

Enhet 731

Hovedleiren var et ishelvete

Ishiis hovedleir lå i Pingfang, og om vinteren falt temperaturen til 20-35 kuldegrader. Dette gjorde området til et av de kaldeste i de japanskokkuperte områdene, og det var perfekt for forsøk med forfrysninger.

Enhet 100

Fly sprøytet med bakterier

Leiren ble etablert i 1936 og spredte seg over 20 km² utenfor Changchun. Her eksperimenterte japanerne med å sprøyte bakterier og kjemikalier på avlinger, kveg og mennesker. Stoffene ble spredt med spesielle beholdere montert på fly.

Enhet 1855

Vaksinetest ga resultater

I nærheten av Himmelens tempel i Beijing gjorde japanerne forsøk med pest, kolera og tyfus på fangene sine. Etter krigen fortalte en ansatt om en tyfusvaksine-test: «Vaksinen viste seg å være effektiv for alle de fem som fikk den. De andre fem led forferdelig.»

Enhet 9420

Singapore ble avlssenter

I tillegg til hovedkvarteret i Singapore hadde enheten flere underleirer. Her avlet forskerne frem rotter og lopper som ble infisert med smittsomme sykdommer. Ifølge de japanske forskerne var klimaet i Singapore spesielt godt egnet til formålet.

Enhet 1644

Leiren fremstilte biologiske våpen

To år etter erobringen av Nanjing opprettet japanerne et test- og produksjonsanlegg i byen i 1939. Forskerne her var ansvarlige for å utvikle og masse-produsere biologiske våpen som ble brukt i angrep mot kinesiske soldater og sivile.

Japanerne opprettet biologiske testsentre i de erobrede områdene – særlig i Kina. Fra 1938 til 1945 tok legene ved enhet 1855 i Beijing livet av omlag 1000 kinesiske og koreanske fanger.

IMAGO/ALAMY/IMAGESELECT

▶ bli straffeforfulgt hvis de samarbeidet.

«Dermed strømmet opplysningene inn. Vi klarte nesten ikke å henge med», mintes Sanders.

Rettferdigheten skjedde ikke fyldest

I januar 1946 fant amerikanerne Ishii, som hadde holdt seg skjult i Tokyo etter at USA hadde okkupert Japan. Selv bøddelen over alle bødler fikk løfte om immunitet hvis han bare ville avsløre det han visste. Våren samme år begynte Tokyoprosessen – en internasjonal krigsforbryterdomstol der et stort antall japanske krigsforbrytere ble stilt for retten. Sju generaler og ministre endte i galgen, og 16 andre tiltalte ble dømt til livsvarig fengsel.

Ishii og hans medskyldige ble ikke stilt for retten. Under rettssaken var de travelt opptatt med å dele sin kunnskap med amerikanske vitenskapsfolk. USA gjorde sågar alt for å sikre at ingen informasjon om de japanske legenes uhyrlige fortid slapp ut. Amerikanernes unnskyldning for den groteske hestehandelen var den spente situasjonen med det kommunistiske Sovjetunionen. De to landene hadde kjempet på samme side, men da 2. verdenskrig var over, raknet alliansen mellom de to stormaktene.

For USAs militære ledelse var det derfor avgjørende å sikre seg enerett til de japanske forskernes kunnskap om biologisk krigføring og medisinsk behandling. Selv om prisen var at krigsforbryterne slapp straff. «Mine erfaringer og kunnskaper vil være en nyttig fordel for USA hvis det bryter ut krig med Sovjetunionen», var Ishiis eget argument ifølge en amerikansk rapport.

> «Mine erfaringer og kunnskaper vil være en nyttig fordel for USA hvis det bryter ut krig med Sovjetunionen.»
>
> Shiro Ishii til det amerikanske militæret etter krigen.

Russerne forlangte japanerne straffet

Mens general MacArthur holdt hånden over Ishii og hans menn, insisterte Sovjetunionen på at de japanske legene og forskerne skulle straffes.

Etter å ha presset amerikanerne i årevis for å få til en felles rettssak mot de japanske forskerne, ga russerne opp forsøket.

I 1949 opprettet Sovjetunionen sin egen krigsforbryterdomstol. I den såkalte Khabarovsk-prosessen ble japanske offiserer og forskere i russisk varetekt avhørt om eksperimentene i leirene og angrepene i Kina.

Blant de tiltalte var major Tomio Karasawa og oberstløytnant Toshihide Nishi, som ærlig fortalte om fabrikasjonen av ulike bomber og beholdere som ble brukt til bakteriologisk krigføring i Kina.

Rettssaken beviste at japanerne hadde drevet med systematiske forsøk på mennesker og ulovlig biologisk krigføring, og alle de dømte fikk fengselsstraffer. I ettertid skrev sovjetpressen at Ishii – som hadde blitt nevnt gang på gang i Khabarovsk – og de andre bødlene «ble holdt skjult i Japan» av amerikanerne.

MacArthurs stab avviste all kritikk og erklærte offisielt at de etter en grundig gjennomgang av deres dokumenter «ikke fant noen bevis for at japanerne hadde benyttet seg av biologisk krigføring».

I stedet fremstilte amerikanerne Khabarovsk-rettssaken som ren sovjetisk propaganda. En tolkning som fikk bred aksept i den vestlige verden.

Grusomme forsøk skulle gi kunnskap om menneskekroppen

Japanerne eksperimenterte på levende mennesker for å få kunnskap om biologisk krigføring. Forsøkene skulle vise hva menneskekroppen kan overleve – og hva som dreper den mest effektivt.

Trykktest hjalp rikets piloter

Enhet 731 hadde et trykkammer der trykket ble økt til fangene kollapset og døde. Slik testet legene hvor mye trykk personer av ulik størrelse og kroppsbygning tålte, noe som var nyttig kunnskap for rikets piloter og ubåtbesetninger.

ALTOP MEDIA/SHUTTERSTOCK

Tvungen sex ga syfilis

Japans hær var hardt rammet av kjønnssykdommer, spesielt syfilis. For å lære mer om sykdommen tvang legene mannlige og kvinnelige fanger – den ene smittet med syfilis – til å ha sex. Deretter ble organene deres fjernet og studert.

NEXUSBY & KOLOMIIETS IRYNA/SHUTTERSTOCK/

Mat ble tilsatt bakterier

Fangene fikk servert mat som var tilsatt blant annet miltbrann, kolera og tyfus. Grønnsaker, frukt, kake, te, suppe, sjokolade, melk og øl – alt ble testet slik at forskerne kunne finne ut hvilke kombinasjoner som gjorde mest skade på ofrene.

VALERIYA KOZORIZ & KOLOMIIETS IRYNA/SHUTTERSTOCK

Forskere overvåket gasskamre

Forsøk med nervegass og etsende gass – som den smertefulle sennepsgassen – foregikk i spesielle gasskamre. Forskerne målte kroppens reaksjoner, blant annet pulsen. Målet var å finne gassene som egnet seg best til gassangrep.

ARCADY/SHUTTERSTOCK

Fanger ble brent levende

Forskerne studerte virkningen av flammekasterens ildstråle ved å kle fangene i ulike typer klær – eller la dem være nakne. Deretter testet legene metoder for å behandle brannskadene på de forbrente ofrene.

AHA-SOFT/SHUTTERSTOCK

Japanernes forskning var ikke mye verdt

Amerikanerne studerte den japanske forskningen nøye og rådførte seg med de japanske forskerne i Ishiis stab i flere tiår. Men i realiteten fikk USA veldig lite ut av de japanske resultatene.

Etter krigen inngikk USA en avtale med Ishii og hans menn: Japanerne overleverte forskningsresultatene sine til amerikanerne – til gjengjeld slapp de rettsforfølgelse.

Japanerne hadde utført eksperimenter på mennesker i stedet for mus eller andre forsøksdyr, men amerikanerne innså raskt at resultatene var av tvilsom kvalitet fordi metodikken som var brukt, ikke var god nok.

Faktisk lå USAs eget program for biologisk krigføring foran det japanske.

Men under krigene i Korea og Vietnam hadde den amerikanske hæren nytte av samarbeidet med japanerne, for japanerne hadde større kunnskap om lokale sykdommer.

Under Koreakrigen (1950-1953) fikk tusenvis av amerikanske soldater «koreansk hemoragisk feber» – en sykdom som var så godt som ukjent i Vesten på den tiden.

Forskerne fra Enhet 731 var til gjengjeld eksperter på sykdommen, for Ishii hadde arbeidet med viruset som angrepsvåpen. Med japansk hjelp mistet bare 165 amerikanske soldater livet da det brøt ut en epidemi.

Under Koreakrigen søkte amerikanerne hjelp fra Ishiis forskere fordi japanerne hadde inngående kunnskap om sykdommene i det asiatiske landet.

HULTON DEUTSCH/GETTY IMAGES

Ishiis bødler fortsatte arbeidet

Det var først da journalister begynte å grave i historien om de japanske dødsleirene på 1980- og 1990-tallet at sannheten kom for en dag. I tillegg til avslørende dokumenter fant journalistene tidligere ansatte i de japanske dødsleirene som nå var klare til å snakke ut om krigsforbrytelsene. MacArthurs dekkoperasjon førte til at ingen av forskerne i amerikansk varetekt noen gang ble straffet for sine forbrytelser, som hadde kostet tusenvis av menneskeliv – deriblant også russiske og amerikanske fanger.

Offisielt ble ca. 3000 mennesker torturert til døde i Pingfang, men historikere anslår tallet til å være minst 10 000. Det totale antallet døde i de japanske dødsleirene og i de morderiske feltforsøkene anslås å ligge mellom 200 000-500 000.

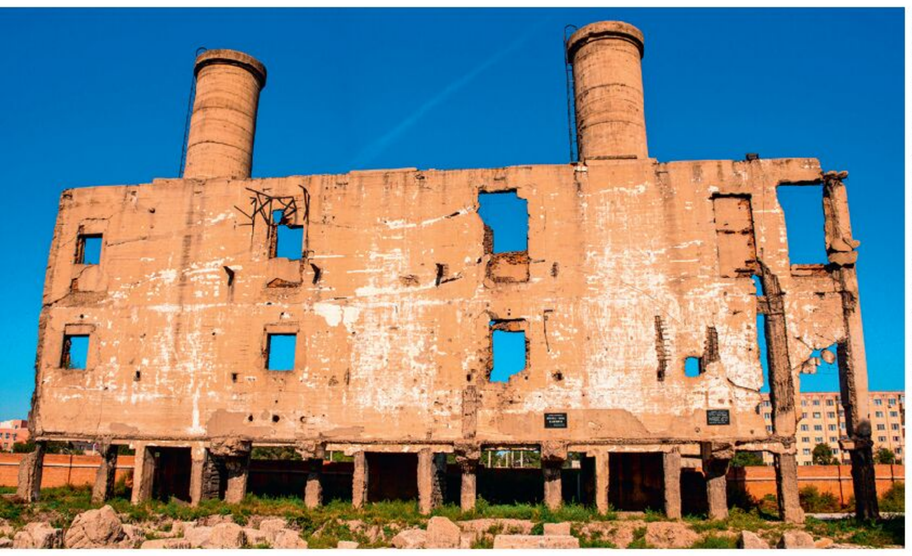
Bødlene levde et normalt liv etter krigen og fortsatte i mange tilfeller karrieren som mikrobiologer, virologer og leger. Amerikanerne bidro derimot til å gjøre kort prosess med de tyske legene som hadde utført lignende eksperimenter i Europa. Josef Mengele slapp unna, men 23 nazileger ble straffet i Nürnberg i 1947 . Syv av dem ble henrettet.

I etterkant uttalte den amerikanske sjefsanklageren Telford Taylor at det var av avgjørende betydning at «disse ufattelige handlingene blir klart og tydelig dokumentert slik at ingen noensinne kan tvile på at de har funnet sted og ikke er oppspinn». For amerikanerne gjaldt dette tilsynelatende ikke i Asia.

Etterskrift: *Offiserene **Tomio Karasawa** og **Toshihide Nishi** ble dømt til henholdsvis 20 og 18 års fengsel under rettssaken i Khabarovsk. Karasawa begikk selvmord i fengselet i 1956 – samme år som Nishi ble løslatt.*

*Mikrobiologen **Ryoichi Naito** fikk en suksessrik karriere etter krigen, og i 1951 grunnla han Japans første blodbank sammen med to andre medlemmer av Enhet 731. Den ble hjulpet i gang takket være store ordrer fra den amerikanske hæren.*

*Etter krigen levde **Shiro Ishii** et tilbaketrukket liv, ettersom hans rolle som leder for Enhet 731 gjorde ham uglesett blant kollegene. Han skal ha veiledet USA frem til 1959, da han døde av strupekreft. Den 67 år gamle japaneren etterlot seg en dagbok – men ikke én linje i den nevner hans arbeid i Mandsjuria.*

MICHAEL RUNKEL/ROBERT HARDING/ALAMY/IMAGESELECT

Noen av bygningene var så solid bygget at de ansatte i Enhet 731 måtte gi opp å sprenge dem i luften før de flyktet.

LES MER OM ENHET 731

- Hal Gold: **Unit 731 Testimony**, Tuttle, 1997
- Sheldon H. Harris: **Factories of Death: Japanese Biological Warfare, 1932-45, and the American Cover-up**, Routledge, 2002
- Haddie Beckham & Merja Pyykkönen: **Unit 731 Cover-up**, Pacific Atrocities Education, 2021

Selvportrett av Carl Larsson fra 1912 under logoen til et visst svensk møbelkonsern.

PUBLIC DOMAIN/SHUTTERSTOCK

Carl og Karin Larsson:

Paret som skapte den svenske drømmen

Før Instagram og interiørblogger: Maleren Carl Larsson og hans kone Karin iscenesatte hjemmet sitt slik at familieliv og estetikk smeltet sammen. Men under idyllen truet mørket med å sluke kunstneren.

AV ANDREAS EBBESEN JENSEN & MIKKEL HEDE

I 1899 kom boken «Ett hem» av den svenske kunstneren Carl Larsson ut.

Boken inneholdt 24 akvareller av Carl Larssons hjem, Lilla Hyttnäs, i landsbyen Sundborn, hvor han bodde sammen med sin kone, Karin Larsson, og deres åtte barn.

Akvarellene utstrålte familieidyll og harmoni, og interiøret brøt med den rådende *klunkestil* på den tiden, med tunge møbler, nips og mørke gardiner med pomponger. I Larssons hjem var stuen innredet med enkle, rustikke møbler malt i klare farger som rødt og gult.

De alltid smilende barna og moren var kledd i avslappede, hjemmebroderte klær som både minnet om tradisjonell svensk bondekultur og pekte frem mot dagens enkle interiørdesign og frie oppdragelse. Hos Carl Larsson fikk barna lov til å boltre seg i alle rommene.

«Ett hem» ble en internasjonal bestselger og et idealbilde av «svenskhet», hvor hjemmet, familien og naturen står i sentrum.

I dag er Carl Larssons akvareller fra hjemmet i Sundborn nærmest synonymt med Sverige.

I virkeligheten var bildene et samarbeid mellom Carl og Karin Larsson. Hennes rolle i ektemannens kunst kan ikke overvurderes. Bak den stillferdige husmoren i akvarellene ligger en kunstnerisk skaperkraft som var avgjørende for ektemannens suksess.

Samtidig skjuler den joviale faren i bildene en kunstner som slet med mørke og indre demoner.

Forbannet plikt å spre glede

Gjennom hele livet malte Carl Larsson verden slik han ønsket at den skulle være. Som han skriver i sin selvbiografi «Jeg, Carl Larsson», utgitt i 1931, tolv år etter hans død:

«Det er alles forbannede plikt å spre glede rundt seg med et lysende ansikt.»

Men som selvbiografien avslører, var det noen ganger et bunnløst mørke bak malerens lysende ansikt og idylliske akvareller.

Carl Larsson var sannsynligvis manisk-depressiv (bipolar) og slet med en rekke indre demoner. Det sies at han alltid hadde en ferdigpakket koffert klar, slik at han raskt kunne forlate familieidyllen når mørket begynte å overvelde ham.

> «Hatet jeg har følt siden barndommen, har ikke avtatt, tvert imot.»
>
> Carl Larsson

Mørket ble plantet i Carl Larsson i en tidlig alder. Han ble født i 1853 i Stockholms fattigkvarter. Faren var alkoholiker, kolerisk, høylytt og voldelig.

Carl Larsson hatet faren sin – en følelse som aldri forlot ham. Som han forteller i selvbiografien «Jeg, Carl Larsson»:

«Hatet jeg har følt siden barndommen, har ikke avtatt; tvert imot, jo lenger jeg lever og jo mer jeg lærer, jo mer hjerteløs og grusom synes jeg han var.» Han fortsetter:

«Et bilde er uutslettelig innprentet i minnet mitt: en mann med gjennomtrengende øyne som sitter inneklemt i hjørnet mellom vinduet og kommoden og sier sint: 'Jeg forbanner den dagen du ble født.'»

Carl Larsson fant en vei ut av elendigheten ved å tegne og male. I en alder av 13 søkte han opptak til kunstakademiet i Stockholm – og kom inn. I 1877 hadde han tjent nok penger som illustratør til å reise til Paris.

Etter noen år i den franske hovedstaden uten særlig suksess flyttet han i 1882 til ▶

ALAMY/CLASSIC PICTURE LIBRARY/COLORIZED

Carl og Karin Larsson med syv av deres åtte barn.

Fra kunstnerhjem til folkets hjem – og IKEA

Carl og Karin Larssons hjem ble et forbilde for svensk interiørdesign og satte sitt preg på både samfunnet og IKEA.

Da sosialdemokratene lanserte sin visjon om folkhemmet – «folkets hjem» – i mellomkrigstiden, skulle klassesamfunnet erstattes av et Sverige hvor alle var inkludert og likeverdige.

Velferdsstatens fremvekst betydde nye boliger, kvinner i arbeidslivet og like muligheter for alle barn. Søkelyset flyttet seg fra individet til helheten.

Arven etter Carl og Karin fant en naturlig plass i denne visjonen. Deres hjem og kunst viste at et vakkert og funksjonelt hjem var mulig for alle og kunne danne rammen om et bedre liv.

Larsson-paret ble en del av idealet om folkhemmet og senere et grunnleggende prinsipp bak IKEA, som ble grunnlagt i 1943 av Ingvar Kamprad.

Som Sara Kristoffersson skriver i boken «Design by IKEA: A Cultural History» (2014):

«Carl Larsson og Karin Larsson skapte en modell for svensk interiørdesign som i dag nyter verdensomspennende anerkjennelse. IKEAs sortiment – moderne, men ikke motedrevet, funksjonelt, men likevel tiltalende, menneskeorientert og barnevennlig – viderefører disse svenske tradisjonene innen interiørdesign.»

Larssons – det ekte paret

Carl Larsson visste godt at han skyldte sin kone mye. I «Ett hem» skriver han at han «bare maler det hun har formet». Dette var ikke bare høflighetsfraser, for Karin var selv en allsidig og svært kompetent kunstner.

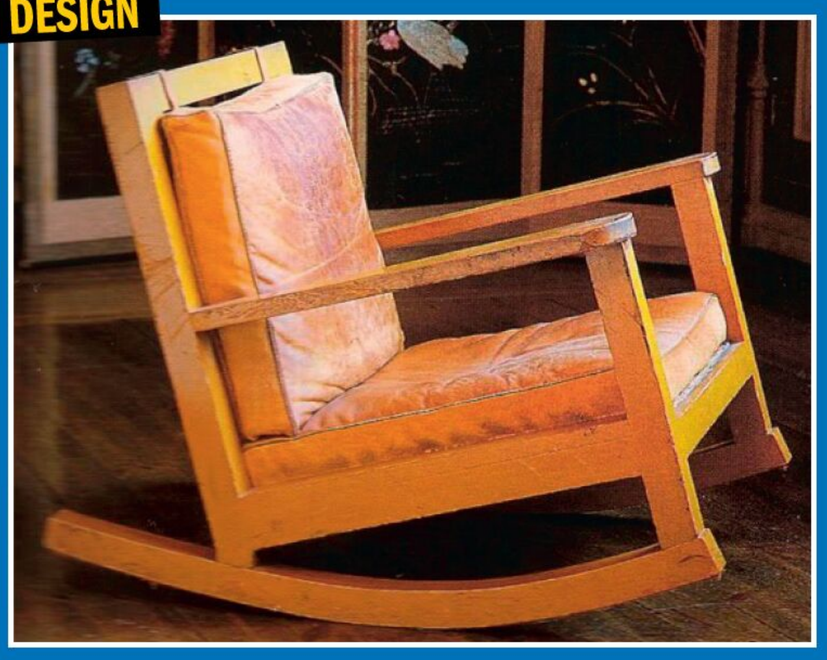
KUNSTHÅNDVERK

Scenografi til maleriene

At hun la bort penslene, bremset ikke Karin Larssons kreativitet. Hun uttrykte seg stadig gjennom andre medier – enten det var ved veven, med nål og tråd eller gjennom noen av de mange andre teknikkene hun mestret. Mye av dette kunsthåndverket er foreviget i hennes manns bilder.

DESIGN

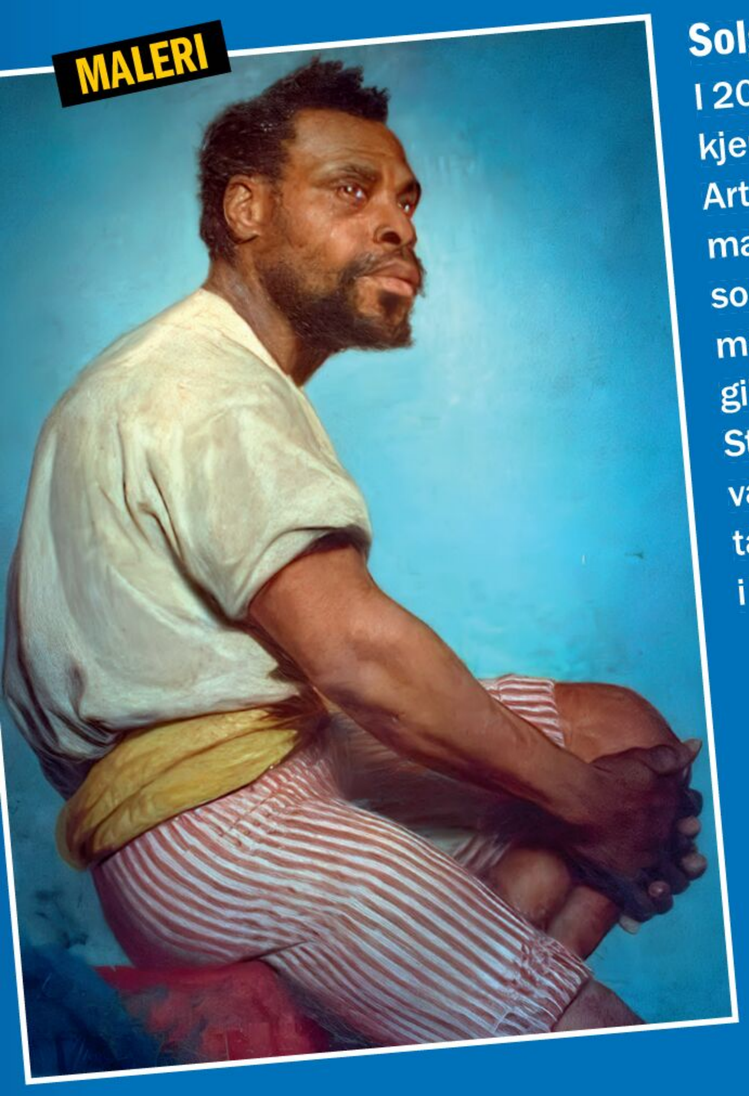

PUBLIC DOMAIN

Forut for sin tid

Karin Larsson designet også møbler, som hun fikk laget av en lokal snekker. Denne gyngestolen finnes i flere av Carl Larssons akvareller. Med sin enkle form virker den som en forløper for funksjonalismen og Bauhaus.

MALERI

Solgt til National Gallery

I 2024 kjøpte det verdenskjente National Gallery of Art i Washington, D.C. et maleri av en svart mann som Karin Bergöö hadde malt mens hun fortsatt gikk på kunstakademiet i Stockholm. «Bergöö Larsson var tydeligvis en ekstremt talentfull maler», skrev museet i forbindelse med kjøpet.

Karin med datteren Kersti i 1898.

PUBLIC DOMAIN

▶ den svenske kunstnerkolonien Grez-sur-Loing sør for Paris.

Miljøskiftet forandret livet hans for alltid.

Forelsket på den riktige måten

Samme år som Carl Larsson forlot Stockholm for Paris, ble Karin Bergöö, seks år yngre enn ham, tatt opp på kunstakademiet i den svenske hovedstaden.

Karin Larssons oppvekst sto i sterk kontrast til Carl Larssons. Hennes far var en vellykket kjøpmann som elsket barna sine og ga dem stor frihet til å utfolde seg.

Da Karin kunngjorde at hun ønsket å leve av å male, støttet både faren og moren datterens beslutning.

Under studiene ved kunstakademiet reiste Karin sammen med noen kvinnelige medstudenter til Grez-sur-Loing. Her møtte hun Carl Larsson sommeren 1882, og de to ble raskt et par.

«Endelig var jeg forelsket på den riktige måten. Jeg ville gifte meg med henne, skape et hjem med henne, stifte familie med henne. Det var en vanvittig tanke, men jeg visste at livet mitt, kunsten min, var avhengig av det», skrev Carl Larsson om møtet med sitt livs kjærlighet.

Paret giftet seg året etter og fikk sitt første barn, Suzanne, i 1884.

For Carl Larsson må livet ha føltes som et eventyr: Den fattige gutten fra slummen som mot alle odds vant den vakre datteren til en velstående kjøpmann.

Paret arvet ikke halve kongeriket, men i 1889 ga Karin Larssons far det unge paret gården Lilla Hyttnäs i Dalarna i Midt-Sverige.

I de første årene brukte familien Larsson stedet hovedsakelig som sommerhus, men Carl og Karin utvidet gradvis boligen, og i 1901 flyttet de inn permanent. Lilla Hyttnäs ble hoved-

motivet for tegningene og akvarellene som gjorde Carl Larsson verdensberømt.

Karin Larsson ga opp sin egen kunstneriske karriere for å støtte Carl og legge rammene for familielivet deres.

Hun var involvert i alt mannen hennes skapte, og var hans muse, modell og fremste kritiker.

Karin Larssons visjoner

Hjemmet var i stor grad et resultat av Karin Larssons kunstneriske talent.

Hun var ansvarlig for interiørdesignet og byttet ut penslene med en synål, som hun brukte til å sy barnas klær. Sitt eget korsett la Karin Larsson bort til fordel for løse kjoler. Hun broderte duker med mønstre, arrangerte blomster både innendørs og utendørs og sto for all innredning.

Summen av Karin Larssons kunstneriske innsats i hjemmet var en blanding av nye og gamle stilarter, som sammen ga huset et helt særegent preg.

Karin Larsson tolket den gustavianske interiørstilen fra slutten av 1700-tallet i Sverige på nytt ved å tilføye elementer fra svensk folkekunst kombinert med egne ideer. Interiørdesignet var også inspirert av Art Nouveau og den engelske Arts and Crafts-bevegelsen, som la vekt på estetisk kvalitet, naturlige materialer og godt håndverk.

Carl Larsson hjalp til med innredningen – blant annet likte han å finne brukte møbler og pusse dem opp – men Lilla Hyttnäs var først og fremst et resultat av konas visjoner.

Det var med andre ord Karin Larsson som skapte motivene som ga mannen hennes det store kunstneriske gjennombruddet.

Parets hjem ble markedsført som et nasjonalt ideal for interiørdesign, men virkeligheten bak akvarellene av familielivet i vakre svenske stuer var ikke alltid idyllisk. Carl Larsson reiste ofte utenlands – både fordi hans voksende berømmelse krevde det, og fordi mørket noen ganger overveldet ham og tvang ham til å vende ryggen til familien.

Ifølge forfatteren August Strindberg sto Carl Larssons sanne natur i sterk kontrast til den pene fasaden i verkene hans.

Carl fortalte uanstendige historier, delte intime detaljer om ekteskapet sitt og var rask til å slutte seg til sine ungkarsvenner på bordeller sent på kvelden.

Karin Larsson visste om ektemannens affærer – og om ekteskapet hans med en eldre kvinne i studietiden. Men hun elsket ham likevel. Faktisk ble hun rasende over at forlaget hadde fjernet de ubekvemme avsnittene fra Carl Larssons selvbiografi.

«Det smerter meg uendelig at passasjene i boken som beskriver dine forhold til andre kvinner er utelatt. De ga deg sitt liv og sin kjærlighet. Uten kjærlighet kunne du ikke leve, og uten disse medsøstrene mine ville du ikke blitt den du er», skrev hun i et brev til mannen sin.

Akvarell fra 1894: «Blomstervinduet».

PUBLIC DOMAIN

Skrev til sin mann etter hans død

Da boken ble utgitt, hadde Carl Larsson vært død i tolv år, men det hindret ikke Karin Larsson i å fortsette samtalen med mannen sin i brevform.

«Hvorfor skriver jeg?» spurte hun retorisk i et av de mange brevene hun skrev til ham etter hans død i 1919.

«Først og fremst for å snakke med deg, min elskede, for å være sammen med deg.»

Karin Larsson døde selv en vinternatt i 1928, mens hun bodde hos sin yngste sønn, Esbjörn. Hun er gravlagt ved siden av sin mann i familiegravstedet på kirkegården i Sundborn, hvor også flere av barna deres hviler.

Etter ektemannens død ble det inngravert et sitat på gravsteinen hans som gjenspeiler hennes kjærlighet til ham:

«Han strålte og varmet som solen.»

Mange kan fortsatt føle den varmen som strømmet fra både Carl og Karin.

«Midvinterblot» er det stikk motsatte av «Ett hem».

PUBLIC DOMAIN

Familiemaler bak rituell menneskeofring

I dag er Carl Larsson elsket for sine lyse akvareller fra Lilla Hyttnäs. Men bak den idylliske fasaden skjulte det seg en langt mer dramatisk kunstnerisk drøm.

Som ung arbeidet Carl Larsson som bokillustratør og karikaturtegner, men mot slutten av livet kastet han seg over monumentale vegg- og takmalerier til Operahuset og Nasjonalmuseet i Stockholm, som skulle fylles med patos og nasjonalromantikk.

Hans mest ambisiøse verk er «Midvinterblot» (1915), et enormt maleri av en rituell menneskeofring i førkristen norrøn mytologi.

Larsson betraktet bildet som sitt hovedverk, men Nasjonalmuseet trakk tilbake bestillingen – motivet var for brutalt.

Larsson fullførte maleriet for egen regning og skrev i sin selvbiografi: «Midvinterblots skjebne knuste meg!»

Først lenge etter sin død fikk han den anerkjennelsen han hadde lengtet etter: I 1997 ble «Midvinterblot» kjøpt av en japansk samler og hengt opp i Nasjonalmuseet, 82 år etter at det hadde blitt avvist.

PUBLIC DOMAIN

LES MER OM CARL LARSSON

● Carl Larsson: **Jeg, Carl Larsson**, Hovedland, 1981 ● Eva Sundström: **Karin Bergöö Larsson – textilkonstnär mellan jugend och modernism**, Carl Larsson-gården, 2022

Angelsaksere og frankere betalte villig vikingene for å avslutte plyndringstoktene og seile hjem.

MIDJOURNEY AI & HISTORIE

Vikingene krevde beskyttelsespenger:

DANEGJELD

Plyndring lønte seg, men ofte var trusselen om ild mer innbringende, lærte vikingene. Skremte angelsaksere og frankere punget ut, men pengene ga dem bare korte pauser fra angrepene.

DAVID WILLIAMS/SURREY COUNTY COUNCIL/WIKIMEDIA COMMONS & SAFORREST/WIKIMEDIA COMMONS

AV BJØRN BOJESEN & ANDREAS ABILDGAARD

Jarl Byrhtnoth syder av sinne. En vikinghær har invadert England, og de skandinaviske krigerne befinner seg på en øy i elven Blackwater i nærheten av byen Maldon. Byrhtnoth har begitt seg ut for å møte fienden, og mennene hans står nå oppstilt på fastlandet. De er klare til kamp.

Men i stedet for å krysse den smale landtangen som forbinder øya i elvemunningen med det engelske fastlandet ved lavvann, har vikingene kontaktet jarlen og tilbudt ham nåde. På betingelse av at han overgir seg og gir dem rikdommer.

Et skammelig tilbud for den stolte jarlen. Harmdirrende brøler Byrhtnoth sitt svar til vikingene: «Hos oss er det sverd og spyd som avgjør betingelsene!»

Jarlen får viljen sin. Vikingene går i land, og med hevede økser stormer de mot Byrhtnoths menn.

Slik begynte slaget ved Maldon, nordøst for London, ifølge et angelsaksisk dikt som ble skrevet i årene etter slaget, som fant sted i august 991. Avvisningen av vikingenes krav kostet den stolte jarlen livet, og mennene hans tapte slaget.

Etter nederlaget viste angelsakserne seg mer forhandlingsvillige. Til gjengjeld for et løfte om å seile vekk fikk vikingene 10 000 pund sølv – tilsvarende 3300 kg.

Men den vellykkede utpressingen hadde motsatt effekt. I stedet for å kjøpe fred hadde angelsakserne gitt vikingene blod på tann, og snart kom langskipene tilbake for å kreve mer betaling – senere kjent som *danegjeld*.

Friserne måtte punge ut

Slaget ved Maldon innledet en ny tid der vikingene i økende grad truet med å ta penger i stedet for bare å plyndre. Angelsakserne var imidlertid ikke de første som ble ofre for vikingenes utpressing.

I 810 hadde 200 langskip herjet Friesland sør for Danmark. Vikingene vant tre knusende seire og samlet store rikdommer, men de var ikke fornøyd. Ifølge samtidige annaler ble friserne tvunget til å betale tribbutt for å unngå ytterligere plyndring.

På den tiden var friserne en del av Karl den stores mektige Frankerrike, som fikk besøk av vikingene flere ganger. I 836, etter å ha satt fyr på byen Antwerpen i dagens Belgia, krevde en gruppe vikinger betaling for å la de overlevende innbyggerne være i fred.

Året etter gikk en gruppe vikinger i land på øya Walcheren i dagens Nederland og tok flere stormenn til fange. De fornemme fangene ble senere løslatt etter betaling av løsepenger.

ALBUM/ALAMY/IMAGESELECT

Innbyggerne i dagens Russland og Ukraina måtte betale vikingene penger for å unngå å bli plyndret.

Svenskene krevde inn penger i øst

Danegjeld-konseptet var ikke bare forbeholdt danske og norske vikinger i Franken og England. Også de svenske vikingene i Øst-Europa krevde beskyttelsespenger av lokalbefolkningen.

Svenske vikinger reiste oppover elvene i Øst-Europa på 800-tallet. Her krevde svenskene inn *dan* – et gammelslavisk ord for tributt – fra folkeslagene som bodde langs elvene.

Ifølge den slaviske Nestorkrøniken, som ble skrevet i Kiev rundt 1100, ble flere stammer i området i 859 pålagt å betale skatt til «væringene fra hinsides havet» – en henvisning til vikingene.

I Øst-Europa kom vikingene til å utgjøre en maktelite. På 880-tallet tok Oleg den vise – en fyrste med vikingblod i årene – makten i Kiev. Herfra krevde han ifølge krøniken inn en årlig tributt fra innbyggerne i byen Novgorod «for å bevare freden».

Senere forsøkte Oleg å utpresse keiseren av det bysantinske riket da han ledet et tokt til Konstantinopel mellom 904 og 907.

Oleg krevde at keiseren skulle «betale tributt til mennene på de 2000 skipene hans».

Hvorvidt Oleg og hans menn lyktes i å inndrive det krevde beløpet, fremgår ikke klart av fredsavtalen han inngikk med keiseren i 911.

Vikingene kunne kjøpes

På 800-tallet herjet langskip fra nord gjentatte ganger på Frankerrikets kyst og elver. De primært danske vikingene var ute etter rask profitt, og krigerne nølte ikke med å endre plyndringsplanene sine hvis det betydde mer sølv på kistebunnen.

Vikinghøvdingen Ragnar – ifølge en teori identisk med sagnkongen Ragnar Lodbrok – ledet i mars 845 rundt 120 vikingskip oppover Seinen på vei mot Paris. Ifølge en frankisk årbok måtte den vestfrankiske herskeren, Karl den skallede, gi opp å bruke militærmakt for å stoppe Ragnar:

«Karl forsøkte å gjøre motstand, men ▶

«Ved å gi dem 7000 pund sølv som bestikkelse hindret han dem i å rykke videre frem.»

Keiser Karl den skallede betalte vikingene danegjeld.

Beskyttelsespenger holdt de kriminelle fra døren

Pengene, ellers skyter vi! Gjennom historien er det ikke bare vikingene som har brukt trusler om vold for å sikre seg økonomisk vinning.

630-1910:

Kalifer krevde penger

Skatten *jizya* er nevnt i Koranen. Den spesielle skatten skulle betales av ikke-muslimske borgere i muslimske stater. Det osmanske riket avskaffet skatten i 1856, men i Marokko ble den ikke avskaffet før i det første tiåret av 1900-tallet.

1350-1600:

Røvere melket bondegårder

Rivaliserende klaner krysset grensen mellom England og Skottland for å stjele kveg. Bøndene kunne unngå ranene ved å betale med naturalier, såkalt *black-mail*. Begrepet har glidd inn i det engelske språket og betyr utpressing.

1800-tallet-i dag:

Et godt rykte kostet en formue

I Japan finnes det såkalte *sokaiya* – pengeutpressere som truer bedrifter med å offentliggjøre informasjon som kan skade deres omdømme. I 1994 ble visepresidenten i Fujifilm myrdet fordi han nektet å betale.

1920-tallet:

Mafiaen herjet i Chicago

Al Capone var den største mafiabossen i 1920-årenes Chicago. Han tjente millioner av dollar på ulovlig alkoholsalg, bordelldrift og pengeutpressing av byens mange næringsdrivende.

Al Capone ble dømt for skatteunndragelse i 1931 og havnet bak lås og slå.

SHAWSHOTS/ALAMY/IMAGESELECT & RUSLAN IVANTSOV/SHUTTERSTOCK

innså at hans menn umulig kunne vinne. Derfor inngikk han en avtale med vikingene: Ved å gi dem 7000 pund sølv som bestikkelse hindret han dem i å rykke videre frem og overtalte dem til å dra sin vei.»

Frankerne innså at vikingene kunne kjøpes, og inngikk flere avtaler med dem. I 860 eller 861 betalte Karl den skallede vikingen Weland og hans menn 6000 pund sølv for å jage bort en annen gruppe vikinger som hadde seilt oppover Seinen. Welands svik mot sitt eget folk endte med å koste ham dyrt – et par år senere ble han drept i en tvekamp med en annen viking som beskyldte ham for forræderi.

Etter hvert som frankerne klarte å bestikke vikingene og spille dem ut mot hverandre, avtok angrepene mot Frankerriket. Noen vikinger seilte i stedet til Bretagne, som på den tiden var et selvstendig kongerike.

Kildene tyder på at bretonerne også endte opp med å kjøpe seg et pusterom fra vikingtoktene. Ifølge den samtidige tyske munken Regino av Prüm sluttet kong Salomon av Bretagne fred med krigerne fra nord i 869 ved å gi dem 500 kuer.

Fra Bretagne var det imidlertid kort vei for de pengesultne skandinavene til neste skattkammer – det angelsaksiske England.

Partnerpar herjet vilt

Første gang en navngitt viking ledet en pengeutpressing i England, var i 991, etter at angelsakserne var blitt slått i slaget ved Maldon. Lederen for den seirende vikinghæren het Olav – og ifølge historikere er det sannsynlig at han var Olav Tryggvason, den senere kongen av Norge.

Etter nederlaget ved Maldon argumenterte erkebiskop Sigeric av Canterbury sterkt for at angelsakserne skulle kjøpe seg til fred med vikingene. Han overtalte Englands kong Ethelred 2. – kjent som «den rådville» – til å betale vikingene 10 000 pund sølv for å forlate landet.

Fred for vikingene fikk kongen imidlertid ikke. I stedet innledet betalingen en ny epoke der stadig større vikingflåter seilte til England for å true seg til *gafol* – den angelsaksiske betegnelsen for beskyttelsespenger.

Olav Tryggvason selv tjente store summer på å bryte sitt tidligere løfte. Sammen med dane-

kongen Svein Tjugeskjegg vendte han tilbake til England i 994. Ifølge munken Florence av Worcester herjet de to vikingene i Sør-England, der de «begynte å brenne ned landsbyene og ødelegge åkrene. Uten hensyn til mann eller kvinne hugget de ned og brente så mange de kunne og tok et enormt bytte».

Ifølge Den angelsaksiske krønike tilbød kong Ethelred til slutt de to vikingfyrstene «tributt og forsyninger, på betingelse av at de innstilte sine herjinger».

Summen varierer fra kilde til kilde, men skal ha vært enten 16 000 eller 22 000 pund gull og sølv. Krøniken antyder at Ethelred senere lyktes i å overtale Olav Tryggvason til å la seg kristne og seile hjem til Norge.

Vikingene tømte England for sølv

Olav var nå ute av bildet, men Svein Tjugeskjegg fortsatte å plyndre – og mange andre vikinger reiste til England for å ta del i byttet.

I et forsøk på å stanse plyndringene leide angelsakserne, i likhet med frankerne, vikinger til å bekjempe landsmennene sine.

En av disse var Svein Tjugeskjeggs svoger Pallig, som ifølge Den angelsaksiske krønike fikk en pen betaling: «Kongen hadde gitt ham store gaver i form av eiendommer og gull og sølv.»

BERIG/WIKIMEDIA COMMONS

Flere runesteiner i Norden nevner vikinger som mottok betaling for å forlate England.

Vikingene tynet enorme rikdommer – såkalt danegjeld – ut av angelsakserne.

CLASSIC IMAGE/ALAMY/IMAGESELECT

Men Palligs dyrekjøpte hjelp var ikke verdt pengene. Etter en periode i Ethelreds tjeneste skiftet den kongelige vikingen side igjen i 1001 og sluttet seg til landsmennene sine. I det hele tatt gikk angelsaksernes forsøk på å betale seg ut av vikingproblemet ikke etter planen. Etter fem år med plyndringstokter krevde en dansk vikinghær i 1002 24 000 pund sølv, pluss forsyninger, for å dra hjem.

På begynnelsen av 1000-tallet seilte vikingene av gårde med stadig større mengder sølv – ifølge krønikerne tappet de England for 36 000 pund i 1007, 48 000 pund i 1012 og 82 500 pund i 1018.

Historikerne diskuterer fortsatt om tallene er korrekte. Den engelske historikeren John Gillingham har argumentert for at angelsakserne ikke var rike nok til å betale de enorme beløpene som fremkommer i kildematerialet. Uansett er det imidlertid klart at vikingene ved flere anledninger ble betalt uhyrlige summer for å stoppe plyndringstoktene sine og forlate England.

Danegjelden oppsto etter vikingtiden

I slutten av 1013 tok Svein Tjugeskjegg makten over England, men han døde av sykdom allerede i februar året etter.

Ethelred gjenvant kongemakten for en kort stund, og ifølge Den angelsaksiske krønike betalte han senere samme år «21 000 pund til Torkjells hær, som lå ved Greenwich».

Denne gangen var betalingen imidlertid mer en slags soldatlønn – vikingen Torkjell Høge hadde hjulpet Ethelred i kampen mot Svein Tjugeskjegg. Angelsakserne skilte mellom *gafol*, penger som ble betalt til en fiende for å oppnå fred, og *heregeld*, lønn til beskyttende leiesoldater som Torkjell. Ethelred finansierte angivelig betalingen til Torkjell ved å kreve inn skatt fra angelsakserne – og ifølge forskerne skal denne skatten ha blitt gjort permanent.

Under Svein Tjugeskjeggs sønn Knut den mektige, som styrte England fra 1016 til 1035, bidro den årlige skatten til å skape stabilitet i landet, ettersom skattene sikret lønninger til Knuts soldater og embetsmenn.

Vilhelm Erobreren og hans normannere inntok England i 1066, og de videreførte skattesystemet for å dekke kostnadene til å administrere og forsvare riket.

Interessant nok var det først på slutten av 1000-tallet at begrepet *danegjeld*, på angelsaksisk *danegeld*, dukket opp – en betegnelse for den nå veletablerte skatteinnkrevingen. Assosiasjonen mellom daner og tvangsbetalinger – inkludert skatter – var tydeligvis fortsatt levende i Englands innbyggeres bevissthet.

Utover 1100-tallet ble danegjelden faset ut til fordel for andre skatter og avgifter.

Begrepet *danegeld* eksisterer imidlertid fortsatt i dagens Storbritannia, der folk bruker begrepet for å kritisere upopulære avgifter som politikerne pålegger dem. ■

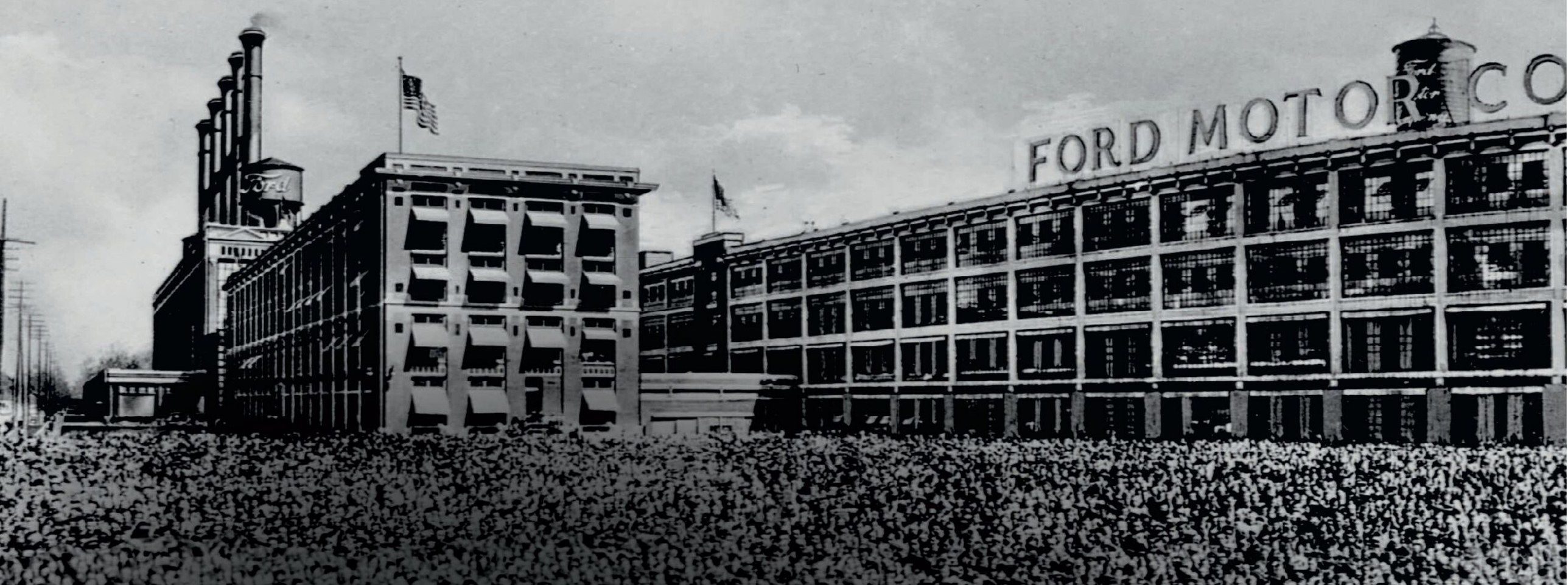
LES MER OM DANEGJELDEN

● Robert P. Cohen: **Danegeld – The Land Tax in England, 991–1162**, Oxford University, 2018

USAs motorrom sviktet:

DETROIT RASTE MOT AVGRUNNEN

I 1955 solgte Detroits bilgiganter for et beløp som tilsvarte ca. en sjettedel av USAs BNP, og ingenting så ut til å kunne stanse byens vekst. Men så gjorde bilbossene en feil som endte med å legge Motor City i grus.

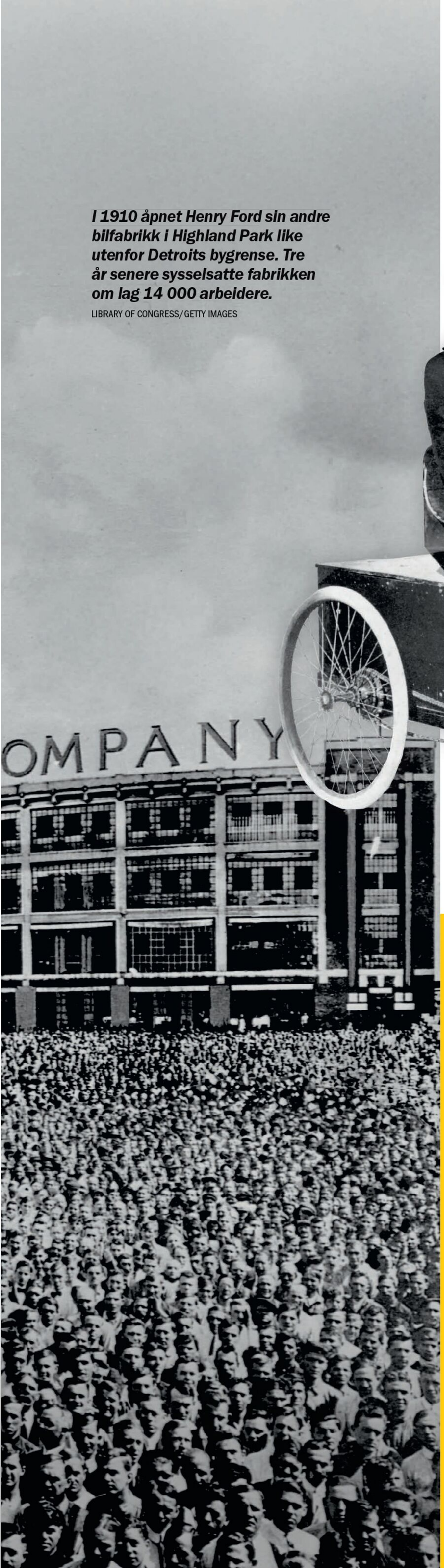
AV NIELS-PETER GRANZOW BUSCH

1955 var et rekordår for Detroits tre store bilfabrikanter, Ford, Chrysler og General Motors (GM) – også kjent som «Big Three». Til sammen hadde de tre mastodontene produsert svimlende 7,9 millioner personbiler det året og stått for 94 prosent av alt bilsalg i USA.

Samme år kunngjorde bilprodusentene at fabrikkene deres i og rundt Detroit nå sysselsatte 982 000 mennesker – det høyeste antallet noensinne. Siden bilindustriens spede begynnelse på begynnelsen av 1900-tallet hadde Detroits innbyggertall femdoblet seg til i overkant av 1,8 millioner mennesker.

Det hele skyldtes den blomstrende amerikanske bilindustrien, som hadde blitt verdens største på bare noen få tiår. Selv om bilen ikke ble oppfunnet i USA, var det nemlig her at nytenkende fabrikanter som Henry Ford klarte å gjøre den til allemannseie. Mange mente at hvis bilen hadde blitt overlatt til europeerne, ville den ha forblitt et leketøy for rike menn.

Men mens Detroit feiret sine rekordår i 1955, trakk mørke skyer seg sammen over Motor City. Bare to år senere ble USA rammet av en økonomisk krise, og en helt ny type biler begynte å flomme inn fra utlandet. I Detroit var ikke bilgigantene bekymret. Men det burde de ha vært.

I 1910 åpnet Henry Ford sin andre bilfabrikk i Highland Park like utenfor Detroits bygrense. Tre år senere sysselsatte fabrikken om lag 14 000 arbeidere.

LIBRARY OF CONGRESS/GETTY IMAGES

Henry Ford gjorde Detroit til «Motor City»

Henry Ford var hovedårsaken til at Detroit ble USAs bilby. Han hadde vokst opp på en gård utenfor Detroit, der han fikk arbeid som ingeniør. I 1896 bygde den 33 år gamle Henry Ford sin første bil, og syv år senere grunnla han Ford Motor Company i Detroit. Byens beliggenhet ved jernbanen og Nord-Amerikas store innsjøer ga lett tilgang til jern og kull som var nødvendig for produksjonen. Det var rikelig med kvalifisert arbeidskraft i den gamle industribyen. Derfor etablerte også General Motors seg i Detroit i 1908, og i 1925 kom Chrysler til.

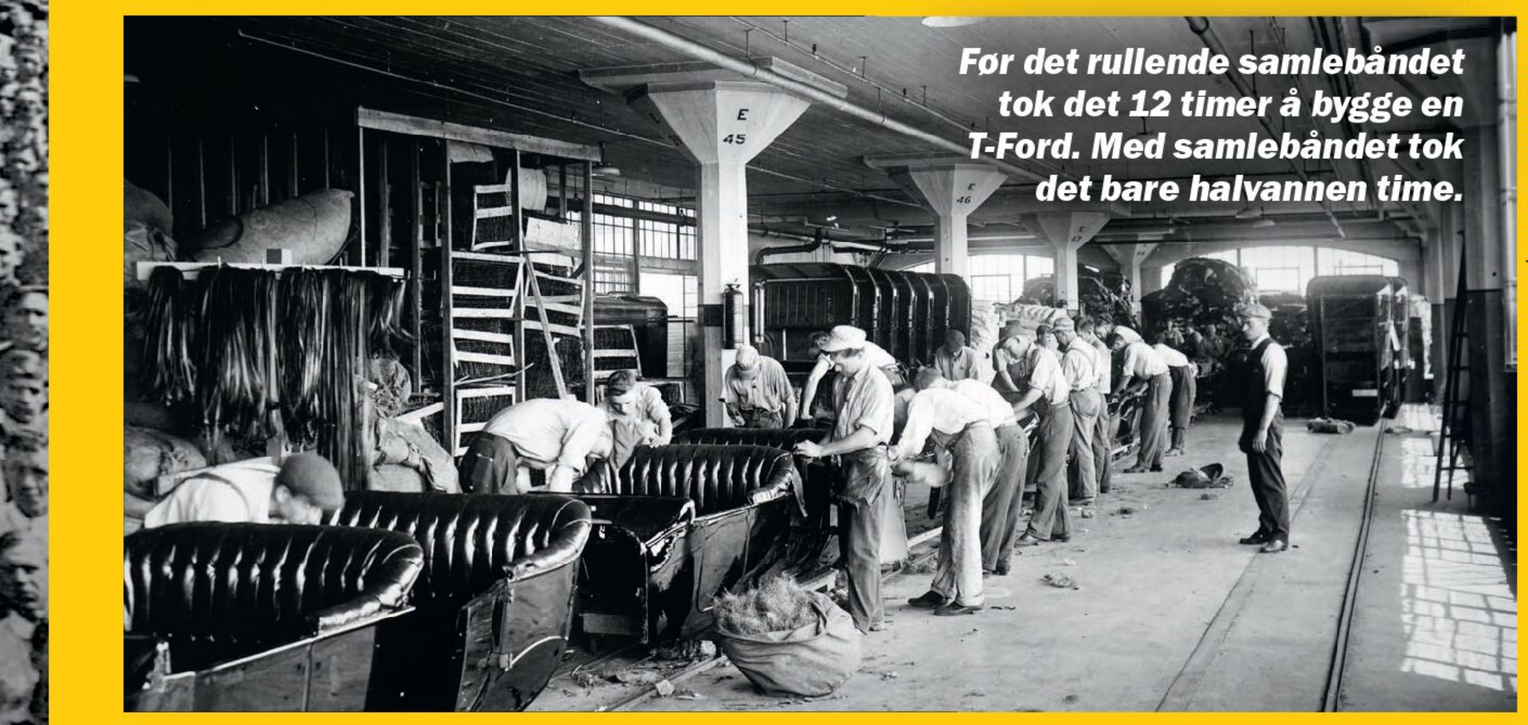

Ford bygde sin første bil i 1896 – Quadricycle. Bilen hadde to gir og en toppfart på ca. 32 km/t.

BETTMANN/GETTY IMAGES

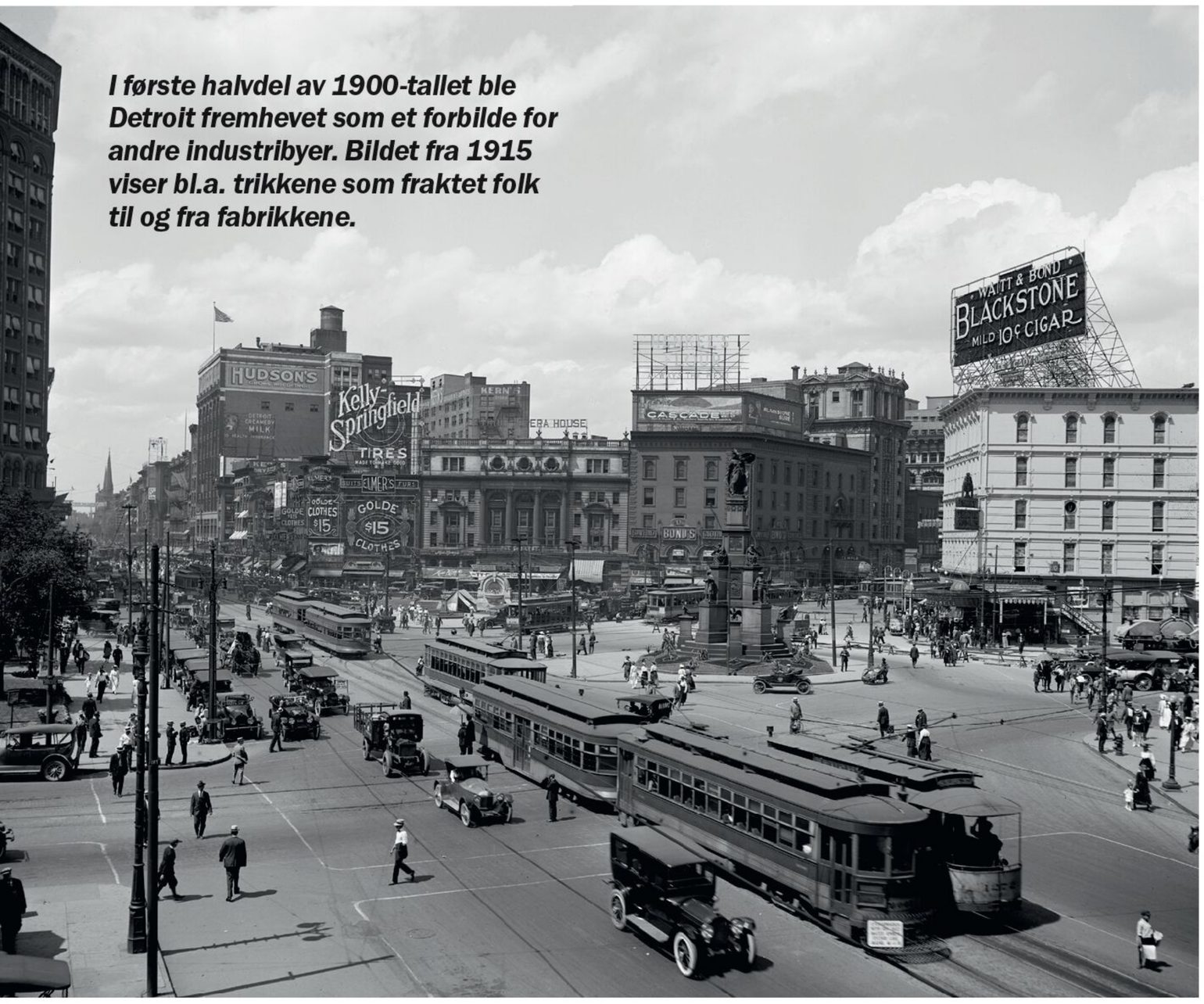
Høye lønninger fikk arbeiderne til å strømme til byen

I 1908 rullet de første T-Fordene ut fra fabrikken i Detroit. På den tiden var Ford verdens største bilprodusent, men han ville mer. Derfor innførte han det rullende samlebåndet i 1913. Fra å produsere noen hundre T-Forder daglig, eksploderte antallet til tusenvis. Året etter ble hele USA lamslått da Ford økte arbeidernes dagslønn til fem dollar – det dobbelte av normalen. Den høye lønnen fikk tusenvis til å valfarte til Detroit og presset andre produsenter til også å heve lønningene.

Før det rullende samlebåndet tok det 12 timer å bygge en T-Ford. Med samlebåndet tok det bare halvannen time.

UNIVERSAL HISTORY ARCHIVE/GETTY IMAGES

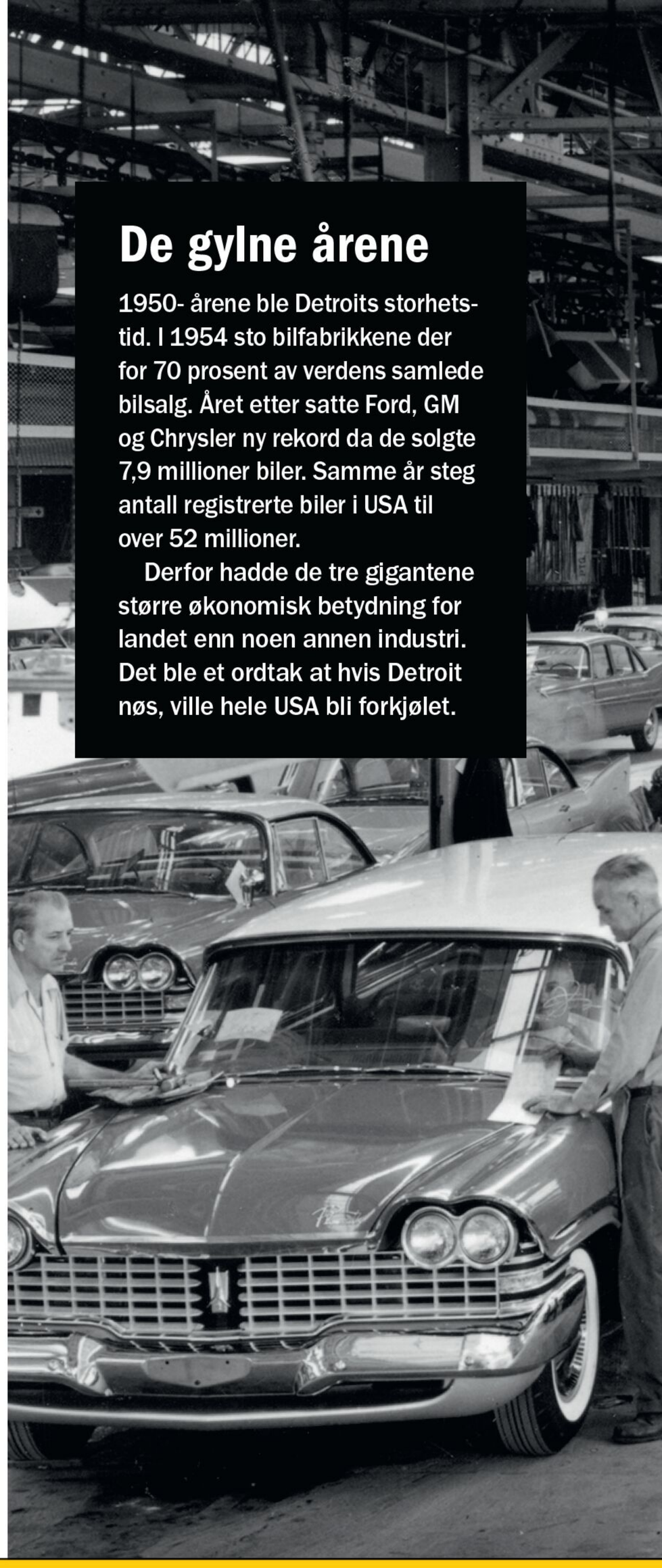

I første halvdel av 1900-tallet ble Detroit fremhevet som et forbilde for andre industribyer. Bildet fra 1915 viser bl.a. trikkene som fraktet folk til og fra fabrikkene.

UNIVERSAL HISTORY ARCHIVE/GETTY IMAGES

Detroit ble et industrielt kraftsenter

Bilindustrien førte til at Detroit vokste enormt. Bare mellom 1900 og 1920 ble innbyggertallet mer enn tredoblet. I tillegg til de tre store bilprodusentene var Detroit og området rundt hjemsted for et utall underleverandører. Til sammen sysselsatte de mange hundre tusen mennesker, og derfor ble den voksende byen utformet for å dekke bilindustriens behov så effektivt som mulig. Detroit ble et sted hvor tusenvis av arbeidere fra hele verden kom for å tjene penger – og ikke noe annet.

De gylne årene

1950- årene ble Detroits storhetstid. I 1954 sto bilfabrikkene der for 70 prosent av verdens samlede bilsalg. Året etter satte Ford, GM og Chrysler ny rekord da de solgte 7,9 millioner biler. Samme år steg antall registrerte biler i USA til over 52 millioner.

Derfor hadde de tre gigantene større økonomisk betydning for landet enn noen annen industri. Det ble et ordtak at hvis Detroit nøs, ville hele USA bli forkjølet.

I 1932 ble fire drept da fagforeningsaktivister støtte sammen med politiet. Fords sikkerhetssjef, Harry Bennett, ble også skadet.

BETTMANN/GETTY IMAGES

Fagbevegelsen gikk til krig

Til tross for de høye lønningene i Detroit var mange misfornøyd. Bilsalget var avhengig av de økonomiske konjunkturene, og hvis kundene sviktet, ble produksjonen raskt trappet ned og tusenvis ble sendt hjem.

I kjølvannet av den store depresjonen i 1929 forsøkte fagforeningene å få fotfeste i bilindustrien. Men det ville bilgigantene ikke ha noe av. Ford opprettet sågar en intern vaktstyrke under ledelse av den tidligere bokseren Harry Bennett, og hans menn truet og banket opp fagforeningssympatisører. Men i 1935 måtte bilbossene gi seg etter flere års kamp og tillate de ansatte å organisere seg i en fagforening.

GM sto bak bilmerkene Chevrolet, Buick, Pontiac, Oldsmobile og Cadillac, mens Chrysler bl.a. hadde Plymouth og Dodge. På bildet fra 1959 ses Plymouth-biler som ferdigstilles.

BETTMANN/GETTY IMAGES

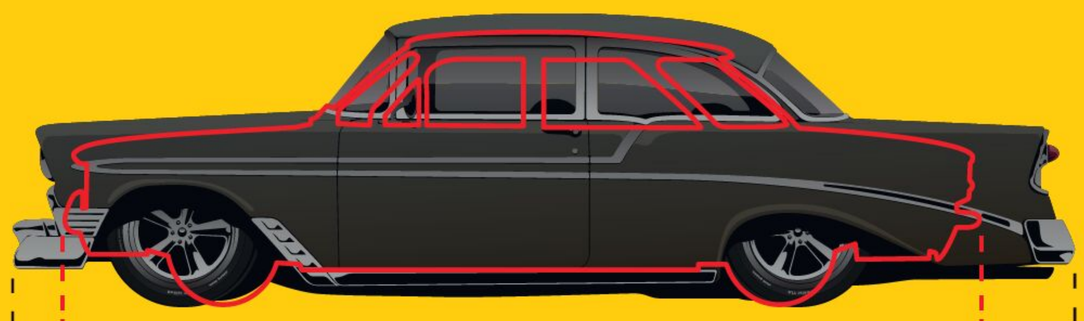

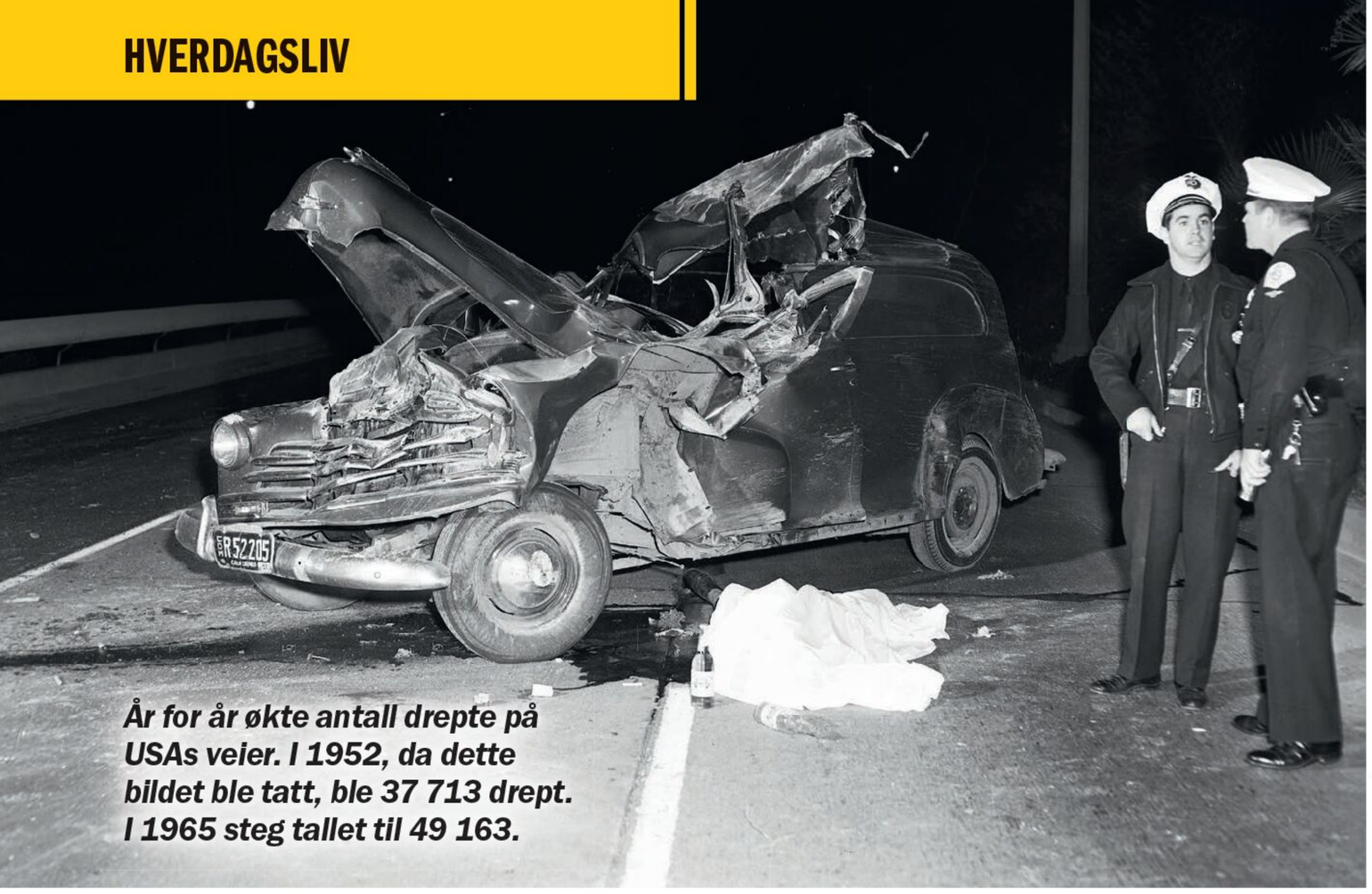
Som noe helt nytt for amerikanske biler hadde den lille Chevrolet Corvair motoren bak.

AGIP/BRIDGEMAN IMAGES & ANDREW SHAPOR/SHUTTERSTOCK

Utlandet truet med små biler

Opp gjennom 1950-tallet kunne ikke amerikanerne få nok av de stadig større bilene med halefinner og forkrommede støtfangere. Men i 1957 kom det en økonomisk krise, og bilsalget falt kraftig. I stedet kjøpte kundene små biler fra utlandet, spesielt tyske folkevogner. Dette førte til at GM bygget sin første lille bil, Chevrolet Corvair, som var nesten en meter kortere enn den samtidige Chevrolet Impala. Men ingen av bilgigantene våget å satse fullt og helt på småbiler.

År for år økte antall drepte på USAs veier. I 1952, da dette bildet ble tatt, ble 37 713 drept. I 1965 steg tallet til 49 163.

UNIVERSITY OF SOUTH CAROLINA/GETTY IMAGES

Eksplosjon i trafikkulykker kostet Detroit dyrt

I 1960 var den økonomiske krisen over, og bilsalget i Detroit var på vei oppover igjen. Men foran lurte en ny fare. I 1964 satte antall drepte i trafikken rekord med 47 700 døde.

I 1965 anklaget eksperter og politikere med advokaten Ralph Nader i spissen bilprodusentene for å slurve med sikkerheten i bilene. Bilgigantene forsvarte seg med at kundene ikke ville betale for ekstra sikkerhet. Det førte til et ramaskrik, og i 1966 ble industrien pålagt en rekke sikkerhetskrav, blant annet hodestøtter og sikkerhetsbelter i bilene.

Nyproduserte japanske biler står klare til å bli eksportert i 1969. De fleste havnet i USA.

THE ASAHI SHIMBUN/GETTY IMAGES

USAs bilindustri ble torpedert utenfra

Allerede i 1959 hadde USA mistet posisjonen som verdens største bilprodusent. Og det ble bare verre. I andre halvdel av 1960-årene kostet inflasjon, stigende lønninger og politiske krav til trafikksikkerhet bilindustrien i Detroit dyrt på bunnlinjen.

Samtidig økte importen av billige småbiler, spesielt fra Tyskland og Japan. Bare i 1968 strømmet 1,6 mill. utenlandske biler inn i USA, og da oljekrisen brøt ut i 1973, ble antallet nesten fordoblet. Detroit var på vei ned – i rasende fart.

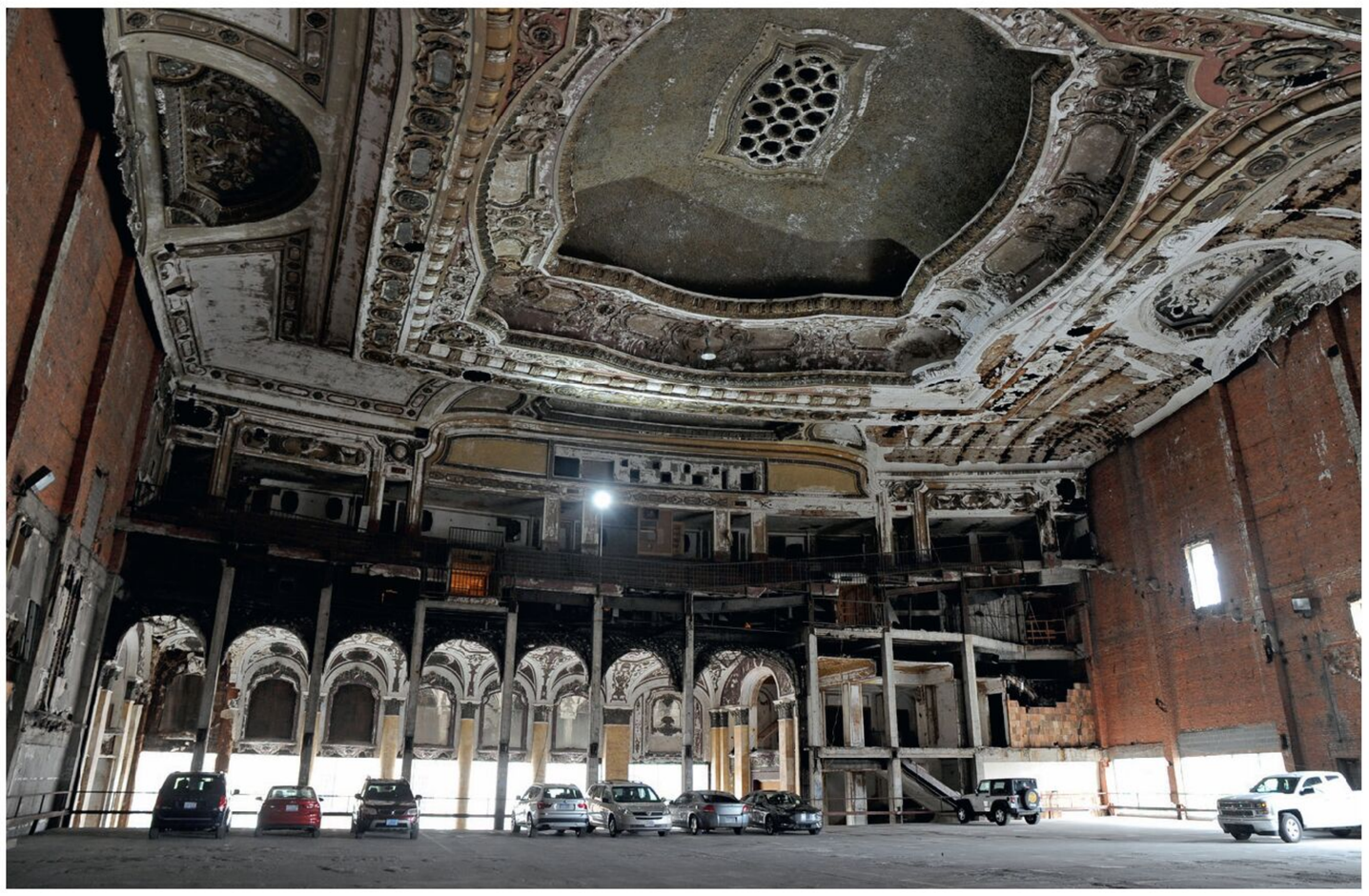
Bilenes by gikk konkurs

Til tross for politiske forsøk på å redusere utenlandsk bilimport med toll og importkvoter, tapte Detroits giganter enorme markedsandeler opp gjennom 1970-tallet. Innen 1971 var USAs andel av det globale bilsalget halvert til 32,5 prosent, men i 2013 var andelen sunket til beskjedne 7,7 prosent.

Som et resultat av dette stengte Detroit-fabrikkene én etter én. Det som sto igjen, var forlatte monteringshaller og tusenvis av tomme boliger. I 2011 var det bare 713 000 innbyggere igjen i byen – to år senere gikk hele Detroit konkurs.

Fra 1980-tallet og fremover stengte bilfabrikkene i Detroit, og byen gikk til slutt konkurs.

CHARLES OMMANNEY/GETTY IMAGES

NURPHOTO/GETTY IMAGES

Detroit reiser seg av asken

Etter Detroits konkurs i 2013 er Motor City sakte i ferd med å reise seg igjen. Ruinene av forlatte fabrikker og boliger blir revet for å gi plass til et nytt kapittel i den en gang så stolte industribyen. I 2022 registrerte byen flere innflyttere enn utflyttere for første gang siden 1957. Samtidig satses det på å lokke spesielt nystartede teknologibedrifter til byen som i over hundre år var hele USAs motorrom.

Det er forlatte ruiner overalt i Detroit. Bildet viser en enorm teatersal som brukes til bilparkering.

Eksperter mener at den enorme gullskatten kan ha en direkte forbindelse til Julius Cæsar.

OUNTAINS MEDIA/MUSEUM OF CHELMSFORD & WIKIMEDIA COMMONS

Enorm myntskatt skal endelig stilles ut:

Har forbindelse til Julius Cæsar

I 2020 fant en eldre britisk mann en enorm 2000 år gammel gullskatt. Han trodde han hadde hellet med seg, men funnet endte med rettssak og en ødelagt metalldetektor.

AV BUE KINDTLER-NIELSEN

I 2020 gikk den 61 år gamle bygningsarbeideren Shane Wood og så på fugler i utkanten av hjembyen Chelmsford i det sørøstengelske grevskapet Essex.

Han så en fjær falle fra en musvåk, og der fjæren landet, lå det plutselig noe gyllent og skinte.

Wood dro hjem og fant frem metalldetektoren sin, som han straks begynte å undersøke området med. Da han var ferdig med å grave, hadde han funnet ikke mindre enn 933 gullmynter fra romertiden, som han helte ned i en søppelsekk han hadde med seg.

FOUNTAINS MEDIA

De aller fleste gullmyntene var såkalte staters, som ble produsert i datidens Øst-England. De veier mellom 4,5-6,5 gram hver.

Bygningsarbeideren hadde funnet intet mindre enn Englands største myntskatt fra jernalderen, og den fantastiske historien burde ha fått en lykkelig slutt –men i stedet ble Woods dømt som tyv og fikk metalldetektoren ødelagt som straff.

Skatt førte bare til problemer

Funnet av de mange gullmyntene i 2020 ble straks en stor nyhet i Storbritannia, og historien om dem har faktisk pågått helt siden den gang. Sammenlignet med f.eks. de nordiske landene har Storbritannia en

lovgivning som er svært gunstig for den som gjør funn med metalldetektor. De siste årene har myndighetene utbetalt millioner av pund til finnerne av store skatter der i landet.

Men det forutsetter at man følger lovverket. Wood hadde ikke innhentet den nødvendige tillatelsen til å grave på grunneierens eiendom, og han rapporterte heller ikke funnet korrekt til myndighetene. Men det gikk helt galt da det viste seg at 23 av myntene ikke ble innlevert til myndighetene.

Ifølge Wood hadde kjæresten hans lagt myntene oppå kjøleskapet hans, og så hadde paret glemt alt om dem. Da Wood fant dem igjen, bestemte han seg for at det ville være morsomt å beholde dem som et minne om funnet, og derfor leverte han dem ikke inn.

Men den forklaringen godtok ikke retten. De 23 gullmyntene ble vurdert til å være verdt over 150 000 kroner, og Wood og kjæresten hans endte opp med en bot, 200 timers samfunnstjeneste og en konfiskert metalldetektor som ble destruert av staten.

Wood fikk heller ikke noen glede av den enorme dusøren. Den gikk 100 prosent til grunneieren i stedet for at finneren og grunneieren deler betalingen seg imellom, slik normen er for funn med metalldetektor i Storbritannia.

Gullet var kanskje betaling til Cæsar

Etter at rettssaken var over, har den store gullskatten vært gjemt bort, men nå kommer det endelig nyheter om dens fremtid. Etter store donasjoner fra flere interesseorganisasjoner er skatten kjøpt av Chelmsford Museum. Dermed kan den bli utstilt bare noen kilometer fra stedet der den opprinnelig ble funnet.

Museet har allerede gitt funnet navnet *The Great Baddow Hoard*, og etter undersøkelser mener de at skatten kan knyttes til de mange konfliktene mellom nabostammene trinovantene og catuvellaunene i tiden rundt Julius Cæsars andre felttog i Storbritannia i år 54 f.Kr.

Museumsforskerne mener at skatten kan ha vært ment som en tributtbetaling til den romerske hærføreren fra en av de keltiske stammene. Sannsynligvis etter at Cæsar hadde beseiret dem.

Ifølge museumsinspektør Claire Willetts ved Chelmsford Museum er funnet sågar det første arkeologiske beviset som bekrefter romerske beretninger om fiendtligheter mellom de to jernalderfolkene.

Til tross for omstendighetene omkring oppdagelsen regnes The Great Baddow Hoard som et funn av nasjonal betydning. Lori Rogerson, som er Finds Liaison Officer (engelsk betegnelse for kontaktperson som arkeologiske funn skal meldes til) i Essex, forventer stor interesse fra publikum:

«I årene som kommer vil museets besøkende bli imponert over størrelsen og gullinnholdet i skatten. De vil stille spørsmål som: 'Hvem eide en så stor samling verdifulle mynter?' og 'Hvorfor ble den gjemt i bakken og aldri hentet opp igjen?'», forteller Rogerson til Chelmsford City Life.

Skatten forventes å bli midlertidig utstilt sommeren 2026, og fra og med våren 2027 vil den være en del av en permanent utstilling.

Her vil besøkende få en sjelden mulighet til å komme tett på denne spesielle skatten som både inneholder en dramatisk historie fra fortiden og en fra nåtiden.

> «I årene som kommer vil museets besøkende bli imponert over størrelsen og gullinnholdet i skatten».
>
> Lori Rogerson, arkeolog

ESSEX CHRONICLE

Engelsk presse fløt over av beretninger om den overdådige gullskatten.

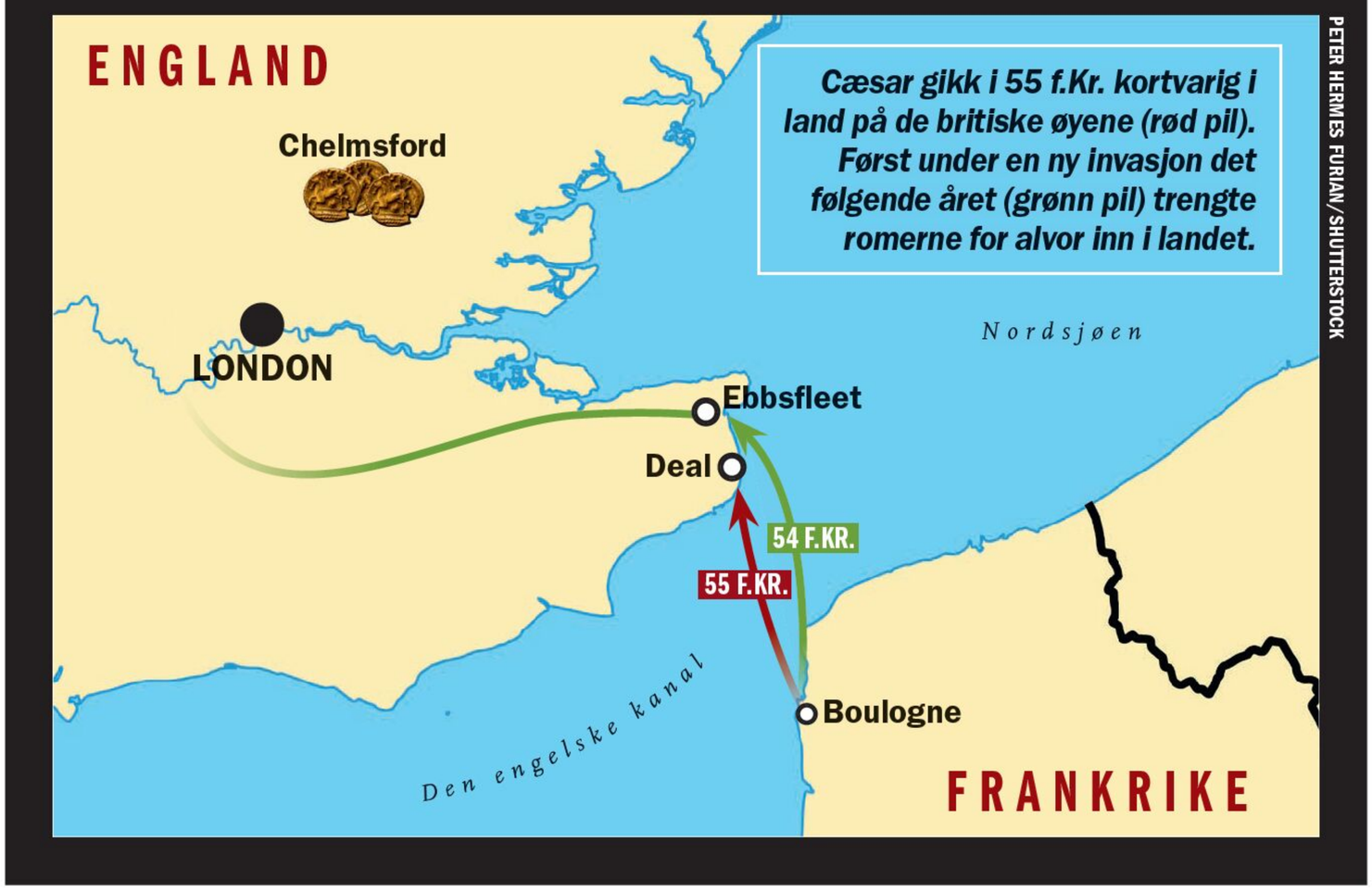
Cæsar forsøkte å innta de britiske øyene

Julius Cæsar er særlig kjent for erobringen av Gallia, et område som bl.a. omfatter dagens Frankrike.

Men feltherren invaderte også England – endog hele to ganger.

Første gang Cæsar satte føttene på engelsk jord var i 55 f.Kr. Han hadde bare med seg to legioner, og operasjonen begrenset seg da også stort sett til en kortvarig landgang i Kent i Sør-England. Det neste forsøket, som fant sted året etter, var mer virkningsfullt. Her lyktes det Cæsar og hans fem legioner å underlegge seg flere sørengelske stammer som bl.a. trinovantene og catuvellaunene, som han avkrevde tributt.

Cæsar erobret dog ikke noe landområde. Først da keiser Claudius i 43 e.Kr invaderte England, begynte den rekken av erobringstokt som skulle gjøre Britannia – romernes navn på England og Wales – til del av Romerriket.

PETER HERMES FURIAN/SHUTTERSTOCK

Skann QR-koden og les mer om gullfunn:
Se bilder av de funklende rikdommene og dykk ned i historien om verdens eldste gullskatt.

Der Führer og kvinnene hans:

Kontroll var det viktigste for Hitler

På 1930-tallet var Tysklands kvinner begeistret for Adolf Hitler, som ga ro i gatene og arbeid til mennene deres.

SZ PHOTO/IMAGSELECT

Var Hitler ond og grusom fordi han ikke hadde noe sexliv? Eller fordi han i virkeligheten var homofil? Siden 2. verdenskrig har historikere undersøkt om kvinner spilte en rolle i Hitlers utvikling fra usikker gutt til en av historiens mest hensynsløse diktatorer.

AV BENJAMIN CHRISTENSEN & JANNIK PETERSEN

Ingen hørte skuddet som ble avfyrt i Adolf Hitlers leilighet kvelden 18. september 1931. Først neste morgen, da husholdersken gikk for å servere frokost på sengen, ble liket av naziledererens 23 år gamle niese funnet.

Angela «Geli» Raubal var datter av Hitlers halvsøster og hadde bodd i sin berømte onkels leilighet i München i to år mens hun studerte medisin og tok sangtimer på hans regning. Geli hadde et skuddsår i brystet, og Hitlers pistol lå på gulvet ved siden av henne.

Snart svirret ryktene i München: Hadde den 42 år gamle nazistlederen hatt en affære med sin egen niese? Og var det Hitler selv som hadde skutt henne og fått tragedien til å se ut som selvmord? Geli Raubals død var ikke den siste tragedien blant kvinnene i Hitlers liv. Folkeførerens kjærlighetsliv etterlot seg et blodspor.

Ung kjærlighet knuste Hitler

Den første forelskelsen setter ofte dype spor, og for den unge Hitler ble tenårene preget av mange knuste illusjoner. 16 år gammel forelsket han seg i den knapt to år eldre Stefanie Isak, som i likhet med Hitler bodde i byen Linz i Østerrike.

Ifølge Hitlers barndomsvenn August Kubizek fikk Hitler aldri tatt mot til seg og snakket med henne. I stedet bygde han opp et helt følelsesunivers rundt Stefanie – på trygg avstand.

Hitler forestilte seg at Stefanie ville bli hans når han en vakker dag vendte tilbake fra Wien som en vellykket maler. Kubizek oppfordret ofte sin venn til å snakke med henne, men Hitler svarte irritert at vennen ikke forsto seg på det spesielle båndet mellom ham og Stefanie – et bånd som bare eksisterte i Hitlers fantasi.

Da Stefanie en dag ga sin unge beundrer en blomst under en av sine karetturer rundt i byen, så Hitler det som en bekreftelse på deres spesielle forbindelse.

«Aldri siden har jeg sett Adolf så lykkelig. Da vognen hadde kjørt forbi, trakk han meg til side. Jeg kan fremdeles høre ham si med en stemme som dirret av spenning: 'Hun elsker meg'» fortalte Kubizek.

Da Stefanie giftet seg med en annen to år senere, var Hitler ifølge vennen «knust og parat til å ødelegge seg selv og hele verden». Hitler skal sågar ha lekt med tanken på å bortføre Stefanie og begå selvmord sammen med henne.

Kvinners støtte ga penger og sex

Historikerne vet nesten ingenting om Hitlers kjærlighetsforhold de neste 15 årene – bare at han som soldat under 1. verdenskrig trolig tilbrakte noen netter med en fransk kvinne i det tyskokkuperte Nord-Frankrike. Det var først da Hitler stiftet nazistpartiet i 1920 at hans bevegelser ble så godt dokumentert at historikerne til en viss grad kan følge hans erotiske og romantiske liv.

Det finnes ingen sikre bevis for at Hitler hadde et aktivt sexliv. Men et vell av indisier tyder på at han verken var impotent eller likeglad med det motsatte kjønn.

«Hun elsker meg.»

16 år gamle Adolf Hitler da han får en blomst av en jente.

Etter krigen fortalte f.eks. en mann at hans avdøde kone hadde røpet at hun i sin tid hadde vært Hitlers elskerinne. Konen het Liselotte og var datter av den søkkrike Helene Bechstein. På 1920-tallet var moren en ivrig tilhenger av det nystiftede nazistpartiet.

Hun så Hitler som det store håpet for Tysklands gjenreisning. Moren forsøkte diskret å føre Liselotte og Hitler sammen, men historikerne er enige om at naziledereren – som nå var i begynnelsen av 30-årene – ikke var tiltrukket av Liselotte. I stedet lot han bare som om han var interessert i datteren – for ikke å miste Helene Bechsteins økonomiske støtte.

Hitler ga bl.a Liselotte en akvarell og signerte den med «til min elskede Lottie, fra din Wolf». Helene Bechstein hadde gitt ham kjælenavnet Wolf.

Hummer og håndkyss

På 1920-tallet var det spesielt eldre kvinner Hitler var sammen med kvinner med penger og forbindelser til Tysklands industribaroner og andre rikinger. Den gang var naziledernes største problem hans beskjedne opphav. Tysklands toppolitikere kom som regel fra adelige familier eller hadde universitetsutdannelse, men Hitler hadde ingen høyere utdanning, og hans eneste kompetanse var at han hadde deltatt i 1. verdenskrig.

Han var usikker og oppførte seg klossete i selskap med rike mennesker, men velstående kvinner som Helene Bechstein (med penger ▶

Kvinnene i Hitlers liv

Alle kilder forteller at Hitler var galant overfor kvinner – men han kunne også være kald og beregnende. Kvinnene skulle enten tilfredsstille hans behov eller hjelpe ham å sikre seg makten i Tyskland.

WORLD HISTORY ARCHIVES/ALAMY/IMAGESELECT

Stefanie Isak

Hans første kjærlighet

Varighet: Ca. 1905 til 1910.
Alder: Hun var 17 år, Hitler 16 år.
■ Stefanie visste ingenting om Hitlers følelser og giftet seg med en annen i 1910. Ifølge en venn knuste det Hitlers hjerte og kom til å prege følelseslivet hans.

SHUTTERSTOCK

Liselotte "Lottie" Bechstein

Romanse skaffet penger

Varighet: Ca. 1924-1925.
Alder: Hun var tenåring og Hitler 33.
■ Moren støttet nazipartiet og forærte Hitler en Mercedes. Han lot som om han var interessert i datteren Liselotte, som avslørte at Hitler var en elendig kysser.

WIENER BILDER 9 AUGUST 1931 /WIKIMEDIA COMMONS

Winifred Wagner

Kjendis ga god omtale

Varighet: 1923 til 1945.
Alder: Hun var 26 år og Hitler 34.
■ Hitler nøt å bli sett sammen med den berømte komponisten Richard Wagners svigerdatter Winifred. Men forholdet til den unge enken var bare vennskapelig.

SCHERL/SZ PHOTO/RITZAU SCANPIX

Maria "Mitzi" Reiter

Tenåring avviste først Hitler

Varighet: 1926 til 1931.
Alder: Hun var 15 år, og Hitler 37.
■ Ville ikke ligge med Hitler, så han avbrøt kontakten. Da Mitzi skilte seg fra mannen sin i 1931, tilbrakte hun én natt med Hitler og «lot alt skje», har hun sagt.

NATIONAL ARCHIVES CATALOG

Henny Hoffmann

Solgte sex til nazilederen

Varighet: Ca. 1930.
Alder: Hun var ca. 17 år, Hitler 41.
■ Henny kom til å avsløre for sin far at hun hadde et intimt forhold til Hitler. Det faren ikke visste, var at hun solgte sex til flere menn – deriblant Hitler.

INTERFOTO HERMANN HISTORICA GMBH/ IMAGESELECT

Angela "Geli" Raubal

Niesen skjøt seg

Varighet: 1929 til 1931.
Alder: Hun var 20 år, og Hitler 40.
■ Geli var Hitlers niese og bodde i hans store leilighet i to år. Hun skjøt seg (trolig) fordi Hitler forbød henne å ha et forhold til sjåføren hans.

THE PRINT COLLECTOR HERITAGE IMAGES /IMAGESELECT

Renate Müller

Sparket Hitler under sex

Varighet: Ca. 1932 til 1934.
Alder: Hun var 26 år, og Hitler 42.
■ Den tyske skuespillerinnen tilfredsstilte Hitlers masochistiske lyster. Hun ble trolig oppsøkt av Gestapo da hun begynte å skravle om forholdet.

PHOTOGRAPH IN THE TATLER BY BASSANO, 12 JANUARY 1938/RITZAU SCANPIX

Unity Mitford

Britisk aristokrat skjøt seg

Varighet: 1934 til 1939.
Alder: Hun var 20 år, og Hitler 45.
■ Unity beundret Hitler og var en del av hans følge i flere år. Da Storbritannia erklærte Hitler krig, skjøt hun seg, men overlevde og ble sendt hjem.

NATIONAL ARCHIVES CATALOG/WIKIMEDIA COMMONS

Eva Braun

Gikk i døden med Hitler

Varighet: 1929 til 1945.
Alder: Hun var 17 år, og Hitler 40.
■ Eva hadde vært Hitlers hemmelige elskerinne i mange år, men hun kunne smykke seg med tittelen «fru Hitler» i et døgn. Deretter begikk de nygifte selvmord i Hitlers bunker.

DABOOST/SHUTTERSTOCK

▶ fra Bechsteins flygelfabrikk i ryggen) og den adelige Elsa Bruckmann brukte måneder på å gjøre ham *salonfähig* slik at han kunne ferdes i fint selskap. Den britiske historikeren og Hitler-eksperten Ian Kershaw skriver om Elsa Bruckmann:

«Hun forberedte ham på suksess ved å lære ham hvordan man oppfører seg ved middagsbordet, hvordan man spiser retter som hummer, hvilke klær som passer til ulike anledninger, og til og med hvordan man kysser en dames hånd.»

Mens eldre kvinner hjalp Hitler oppover karrierestigen med penger, nettverk og selskapelig samvær, handlet forholdet til de helt unge kvinnene om noe helt annet.

Hitler fanger tenåringenes oppmerksomhet

Hitlers politiske karisma vokste jevnt og trutt, og han elsket å fremstå som sterk og selvsikker når det gjaldt hvilken retning Tyskland skulle ta for å unnslippe fattigdommen og kaoset som preget landet i over ti år etter 1. verdenskrig. Men når det gjaldt kvinner, kjærlighet og sex, var han fortsatt usikker og keitete.

Han rettet sine første forsøk på forførelse mot unge kvinner av enkel bakgrunn. I 1926 luftet Hitler hunden sin i byen Obersalzberg nær den tysk-østerrikske grensen da han fikk øye på en 15 år gammel ekspeditrise i et butikkvindu. Etter nazistenes mislykkede ølkjellerkupp året før var Hitler berømt og beryktet i Tyskland – alle kjente ansiktet hans fra avisenes førstesider. Da jenta i vinduet åpenbart gjenkjente ham og stirret på kjendisen, tok Hitler mot til seg.

Han inviterte Maria «Mitzi» Reiter, som hun het, til å gå tur med schäferhunden sin. Og etter noen dager spiste de middag sammen. Plutselig gjorde Hitler et kløne forsøk på å få henne med hjem og i seng, men hun avviste sex før ekteskapet.

Hitler fortsatte imidlertid å beile til henne og sa – ifølge Mitzi Reiter – at «han ønsket å gifte seg, og at de skulle få mange blonde barn sammen».

Tysk lov tillot imidlertid ikke paret å gifte seg før Mitzi fylte 20 år. Hitler fortalte henne også at han hadde et viktig politisk oppdrag og ba henne vente på ham. Det gjorde hun tålmodig – men da Hitler hadde glemt alt om løftet sitt et år senere, ble Mitzi fortvilet. I 1927 forsøkte hun å begå selvmord ved å henge seg i en klessnor. Men Mitzis svoger reddet henne i siste øyeblikk.

I 1928 forsøkte tenåringen å begå selvmord ved å henge seg i en klessnor.

Kjøpesex vakte oppstyr

Rundt 1930 gjorde Hitler tilnærmelser til en annen tenåring: 17 år gamle Henny Hoffmann. Hun var datter av fotografen Heinrich Hoffmann, som hadde vært medlem av nazistpartiet siden stiftelsen.

Henny ble Hitlers sekretær, men ifølge ryktene tjente hun også en slant som prostituert. Noen hevdet sågar at Hitler betalte for hennes tjenester.

En kveld da Henny var beruset, kom hun til å nevne affæren med Hitler for sin far. Det førte til et voldsomt oppgjør. Hoffmann betraktet Hitler som en nær venn som ikke burde ha noe med hans unge datter å gjøre. Hoffmann truet med å forlate partiet, og for å redde situasjonen lovte Hitler å slå opp med Henny. Som plaster på den sårede fotografens selvfølelse fikk han eneretten til å ta Hitlers portretter. Hoffmann godtok avtalen og tjente en formue på bildene sine i årenes løp.

Hitler forelsket seg også i sin egen niese, Angela «Geli» Raubal, som var 20 år da hun flyttet inn i hans åtteromsleilighet på Prinzregentenplatz i München. Forholdet mellom den 40 år gamle Hitler og halvsøsterens datter kom skjevt ut fra første stund.

På den ene siden spilte Hitler rollen som den omsorgsfulle onkelen som voktet sin nieses dyd. På den annen side var han betatt av hennes skjønnhet og ble voldsomt sjalu hvis noen flørtet med henne.

Hitler bestemte hva hun kunne lese og ▶

Hadde Hitler en uekte sønn?

En fransk flørt, barnebidrag og mye annet fikk historikerne til å diskutere i flere tiår om Hitler hadde etterlatt seg en sønn.

Sommeren 1917 befant Adolf Hitler seg i det tyskokkuperte Nord-Frankrike, og mye tyder på at han flørtet med den 16 år gamle franske bondejenta Charlotte Lobjoie under en lengre permisjon.

Ifølge hennes senere beretning var Hitler helt annerledes enn de andre soldatene: taus, tilbaketrukket, men også pågående. De gikk turer sammen og innledet et seksuelt forhold.

Ni måneder senere fødte hun en sønn, hvis far ble oppført som «ukjent tysk soldat» i kirkeboken. Først flere år senere, da hun så bilder av Tysklands nyvalgte leder, trodde hun at hun kjente igjen faren: Adolf Hitler.

På 2000-tallet fant det franske ukemagasinet *Le Point* bevis for at Hitler hadde overført deler av sin soldatlønn til Charlotte Lobjoie, så Hitler må selv ha trodd at han var far til et barn.

I 2012 avslørte imidlertid en DNA-test betalt av Belgias største avis, *Het Laatste Nieuws*, at Charlotte Lobjoies sønn ikke var i slekt med Hitler.

Nazistenes propaganda viste jevnlig Hitler som en barnekjær onkel. Her ses der Führer sammen med Hermann Görings lille datter.

Helt til sin død i 1985 sverget Jean-Marie Loret (født Lobjoie) på at han var Hitlers sønn.

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY& KEITH WALDERGRAVE/WIKIPEDIA.ORG

EVA BRAUN/NARA/WIKIMEDIA COMMONS

Tysklands suksessrike leder virket som en magnet på kvinner

I ulastelig uniform og med talegaver som trollbandt millioner av mennesker, var Adolf Hitler Tysklands mest ettertraktede ungkar i 1930-årene.

I 1930-tallets Tyskland var Adolf Hitler garantisten for orden, styrke og nasjonal gjenreisning. Etter 15 år med økonomisk krise, arbeidsledighet og politisk kaos så millioner av tyskere på ham som frelseren som hadde reddet nasjonen fra sult og anarki.

Hitler skapte arbeidsplasser ved bl.a. å bygge motorveier, gjenreise hæren og gi tyskerne en ny følelse av stolthet.

Mange valgte å se bort fra jødeforfølgelsene og nøt i stedet den sterke følelsen av samhørighet. Hitler ble fremstilt som en uselvisk leder som hadde helliget seg sitt folk. Hans personlige pilot, Hans Baur, opplevde med egne øyne hvordan unge kvinner var tiltrukket av Hitler. Før en av Hitlers taler innledet piloten en samtale:

«Hun var 22 år og veldig vakker, men hun fortalte meg at hun var redd for at hun aldri ville bli gift, for hun sammenlignet de mennene hun hadde møtt med Hitler, og så langt var de alle sammen klart underlegne ham – så hvem kunne noensinne tilfredsstille henne?» fortalte Hans Baur.

Eva Braun (i midten) var bare én av de titusener av tyske kvinner som var forelsket i Hitler.

▶ hvem hun kunne treffe.

Da niesen begynte å flørte med Hitlers privatsjåfør, fikk han sparken, og Geli fikk forbud mot å kontakte ham. I midten av september 1931 var fotografen Heinrich Hoffmann på reise mellom München og Hamburg sammen med Hitler da nazilederen fikk beskjed om at Geli var blitt funnet død på gulvet i leiligheten hans.

Etter krigen forklarte Hoffmann at Geli etter hans mening hadde begått selvmord fordi Hitlers strenge kontroll over henne var blitt for mye – og fordi hun ikke fikk lov til å treffe mannen hun var forelsket i.

Makt og kvinner lettet sorgen

Gelis død gikk hardt inn på Hitler. Han var så knust at han isolerte seg og ikke engang klarte å delta i begravelsen hennes. Resten av hans dager ble rommet hennes i hans leilighet stående akkurat slik det hadde vært mens den unge kvinnen ennå levde.

Men skandalen ble dysset ned slik at den ikke skulle hemme Hitlers politiske ambisjoner. Året etter ble han valgt inn i den tyske riksdagen sammen med 106 andre nazister, og noen måneder senere ble nazipartiet Tysklands største parti i et valg som skulle dempe den uroen som hadde ført til flere kuppforsøk mot landets skiftende regjeringer.

I januar 1933 utnevnte presidenten Hitler til rikskansler, og i mars fikk han midlertidig diktatoriske fullmakter for å gjenopprette ro og orden. Fra 1934 styrte Hitler Tyskland som enehersker med den tittelen han hadde gitt seg selv: Führer.

Skann QR-koden og les mer om fru Hitler
Det interesserte ikke Eva Braun at Hitler var en av historiens verste diktatorer. Hun ville more seg.

Han gikk i gang med sitt hensynsløse ærend: å skape et raserent Stor-Tyskland. Og som Hitler selv forklarte, var det ikke plass til kone eller familie i hans liv, for han var gift med det tyske folk. Men Tysklands mektigste mann hadde fremdeles lyst på sex.

Han møtte Mitzi Reiter igjen, men da hun gjentok at hun ikke ville ta til takke med rollen som elskerinne, brøt han kontakten med henne.

Skuespillerinne fikk sjokkerende tilbud

Hitler var fascinert av filmens verden. Ikke nok med at han elsket selve mediet, han var også sterkt tiltrukket av de kvinnelige stjernene som briljerte på lerretet. Hitler møtte flere av dem personlig og tilbød seg gjerne å bruke sin innflytelse til å skaffe dem roller, men denne tjenesten hadde sin pris.

Renate Müller var en av de vakre skuespillerinnene som fikk tilbud om Hitlers støtte. I 1937 fortalte hun den amerikansk-tyske regissøren Alfred Zeisler hva som hadde skjedd under en kveld med der Führer.

«Hitler falt om på gulvet og ba henne sparke ham. Hun nølte, men han tryglet henne og fordømte seg selv som uverdig, overøste seg selv med alle slags anklager og krøp ydmykt rundt. Scenen ble uutholdelig for henne, og til slutt ga hun etter for hans ønske og sparket ham», forklarte Zeisler senere.

Kort tid etter var Renate Müller uønsket i filmbransjen. Det er uklart om det skyldtes hennes bekjentskap med en jødisk kollega eller at hun hadde sladret om Hitlers masochistiske tilbøyeligheter.

I oktober 1937 døde Renate Müller brått under tragiske omstendigheter: Hun kastet seg ut av et vindu etter å ha fortalt at Gestapo var ute etter henne.

Ikke interessert i kloke kvinner

Det var imidlertid ikke alle kvinner fra filmens verden som appellerte til Hitler. Han skal ha avvist tilnærmelser fra filmregissøren Leni Riefenstahl.

Noen historikere hevder at Hitler lot seg skremme av Riefenstahls styrke og intelligens. En annen mulighet er at Riefenstahl, som var over 30, rett og slett var for gammel for Hitler. Han tente på unge kvinner og skal på et tidspunkt ha betrodd seg til en av sine nærmeste:

«En jente på 18 eller 20 kan formes som voks. Det skal være mulig for en mann å sette sitt eget preg på henne – uansett hvem den utvalgte jenta er.»

Eva Braun var en av de unge, formbare kvinnene Hitler omga seg med. Han hadde lagt merke til syttenåringen allerede i 1929, da hun var elev hos Heinrich Hoffmann. I begynnelsen nøyde han seg med å snakke

ULLSTEIN BILD/ERNST SANDAU/RITZAU SCANPIX

Magda Goebbels var betatt av Hitler. Siden han forble ugift, fikk hun ofte rollen som førstedame og vertinne ved offisielle besøk.

med henne når han skulle fotograferes i Hoffmanns atelier, men snart ble hun en av hans elskerinner.

Hitler ofret henne ikke mye oppmerksomhet mens han forsøkte å ta makten i Tyskland – det kunne ofte gå uker mellom hver gang hun så ham. Han hadde det travelt både med sitt politiske arbeid og med andre unge kvinner.

Eva Braun hadde derimot et brennende ønske om å være Hitlers kjæreste slik at hun kunne bli innlemmet i hans glamorøse verden med privatsjåfør, feriehus i de bayerske alpene og selskaper der Tysklands elite deltok. Med stor bitterhet noterte hun i dagboken sin:

«Han trenger meg bare til spesielle formål. Når han sier at han elsker meg, mener han det bare i det øyeblikket.»

Hun sov ofte på en benk i Hoffmanns atelier for å kunne være i nærheten av en telefon hvor hun kunne snakke uforstyrret med Hitler. Men han ringte sjelden.

Selvmordsforsøk lønte seg

Når Eva Braun tilbrakte natten i Hitlers leilighet i München, var det bare for en kort elskovsstund – og så måtte hun leve i frykt for at han aldri ville ta kontakt med henne igjen. Denne usikkerheten drev Eva Braun til to selvmordsforsøk. Før det siste i 1935 sendte hun Hitler et brev der hun forklarte sine sterke følelser.

Eva Braun overlevde, og Hitler ga henne et hus i utkanten av München slik at han kunne besøke henne oftere.

Men samtidig ble Hitler ofte sett i selskap med den britiske aristokraten Unity Mitford. Hun hadde målrettet oppsøkt Hitler på en av hans favorittrestauranter, og i motsetning til Eva Braun, som var datter av en lærerinne, tilhørte Unity Europas elite. Faren var baron og medlem av det britiske overhuset, og moren var en stor beundrer av Hitler.

I likhet med Eva Braun sørget Hitler også for bolig til Unity Mitford, men det finnes ingen bevis for at hun ble hans elskerinne. Derimot ble hun sett ved Hitlers side om lag 100 ganger når der Führer viste seg offentlig – kanskje for å vise britene at han ønsket et godt forhold til Storbritannia.

Eva Braun ble derimot gjemt bort fra offentligheten. Hun fikk sitt eget rom i Hitlers feriehus Berghof, men måtte gjemme seg der når Føreren fikk offisielt besøk.

Da Nazi-Tyskland brøt sammen våren 1945, ble forholdet mellom Hitler og Eva Braun avsluttet med et symbolsk ritual. Den 29. april giftet de seg i Hitler-bunkeren. Dagen etter tok paret sitt eget liv.

Eva Braun gikk frivillig i døden, ikke fordi hun var nazist, men fordi hennes liv hadde kretset om Hitler i nesten 15 år. Mens de fleste av Hitlers kvinner hadde spilt en taktisk rolle som støtte og nettverk – eller som elskerinner – ble Eva Braun det endelige beviset på at Hitler bare ønsket seg to ting av en kvinne: sex og ubetinget troskap.

LES MER OM HITLERS KVINNER

● Phil Carradice: **Hitler and His Women**, Pen & Sword History, 2021 ● Ken Ford: **Women Close To Hitler**, KFMB, 2013

Motgang gjorde Hitler følelseskald

Hva var det som gjorde Hitler til en grusom og blodtørstig tyrann, hvis det ikke var impotens eller kvinnehat? Forskerne har flere forslag.

En hard barndom

Hitlers far slo ofte sønnen og forsøkte å tvinge ham til å velge samme karriere som han selv hadde valgt: i det østerrikske tollvesenet. Den kjærlighetsløse faren og flere søskens død på grunn av sykdom gjorde Adolf følelseskald og innadvendt.

Fattigdom og elendighet

Hitler prøvde seg som maler, men slo aldri gjennom. I sin ungdom var han hjemløs i en periode og måtte bo på Wiens dårligste herberger. Denne nøden gjorde Hitler bitter og misunnelig på byens jøder, som heller ville gi småjobber til sine trosfeller enn til Hitler.

Tysklands nederlag i 1918

Hitler utvandret til München og deltok i 1. verdenskrig på tysk side. Tysklands nederlag kom som et sjokk på den unge mannen, som søkte etter forklaringer på hvorfor keiserens stolte rike kunne smuldre opp. Hitler la skylden på jøder, sosialister og griske kapitalister.

Hitlers hat til jøder, sosialister og utallige andre kostet millioner av mennesker livet under 2. verdenskrig.

H. MILLER, NARA, WIKIMEDIA COMMONS

Ifølge ryktene var Panama fylt med gull og befolket av rike indianere. Historiene fikk håpefulle skotter til å seile over Atlanterhavet.

MIDJOURNEY/HISTORIE

Skotsk kolonifiasko kostet uavhengigheten

I 1698 setter 1263 skotter seil mot Panama. Målet er å etablere en koloni som skal redde det utarmede Skottland. Men drømmen brister raskt i heten i Mellom-Amerika, og en etter en bukker kolonistene under for sykdom og sult.

AV PELLE STAMPE

Tåken la seg som et teppe rundt den vesle flåten. En bitende julivind fikk de seks skipene til å rulle kraftig i farvannet utenfor den skotske vestkysten, og nesten alle passasjerene hang over rekka, utmattet av sjøsyke.

Ingen om bord så for seg at de en dag skulle komme til å savne det skotske været. Selv om kolonistene ennå ikke visste akkurat hvor de skulle, måtte det være bedre vær der enn i det kalde og sure Skottland.

Etter tre og en halv måneds utmattende reise over Atlanterhavet runget endelig det etterlengtede ropet: «Land i sikte!» Alle trengte seg frem for å få det første glimtet av sitt nye hjem. Det var en perfekt naturlig havn, der det turkise vannet ble brutt av gyllen sand, og frodig regnskog strakte seg så langt øyet rakk. Jubelen brøt løs på skipene – skottene hadde funnet Paradis.

En av kolonistene beskrev i et senere brev den naturlige havnen som «den beste og tryggeste handelsplassen i hele Amerika. Den har plass til tusen av de beste skipene i verden».

Onsdag den 2. november 1698 satte de euforiske skottene for første gang sine bein på Panamas jord, og fulle av ny fedrelandskjærlighet døpte de det nye landet sitt «New Caledonia», Ny-Kaledonia, etter romernes navn på Skottland. Like etter ankomsten reiste de nye kolonistene kors for de rundt tjue medreisende som hadde omkommet av sykdom under overfarten. Ingen visste at korsene bare var de første i en skog av minnesmerker som snart skulle pryde kolonien.

Rykter innledet koloniseringen

Ny-Kaledonia var ikke bare et tilfeldig koloniseringsforsøk, men hele Skottlands håp om en bedre fremtid. Spania, Portugal, England og Nederland hadde vist at kolonier i Amerika og Asia var veien til makt og rikdom. Så da den skotske bankmannen William Paterson i 1695 hørte rykter om store naturressurser i Panama, overbrakte han nyheten til selskapet Company of Scotland, som sto for det lille som var av skotsk oversjøisk handel.

Kilden til historiene om Panamas rikdommer var den walisiske skipslegen Lionel Wafer. Han ble i all hemmelighet fraktet til Skottland og lovet en stor belønning hvis han fortalte om sine opplevelser i Panama.

Wafer ble kryssforhørt i dagevis, mens han tegnet kart og opplyste om bredde- og lengdegrader. Skottene ønsket imidlertid flere opplysninger, og nektet Wafer søvn helt til han motvillig avslørte at Panama hadde en enorm skog av verdifulle brasiltrær som ga førsteklasses tømmer.

Wafer fikk aldri betalingen han var lovet. Med tomme lommer måtte han derfor selv sørge for å komme seg hjem til England, der han bodde. En ekspedisjon til Den nye verden krevde store summer, og i 1696 ▶

Sjørøver sendte skottene til Panama

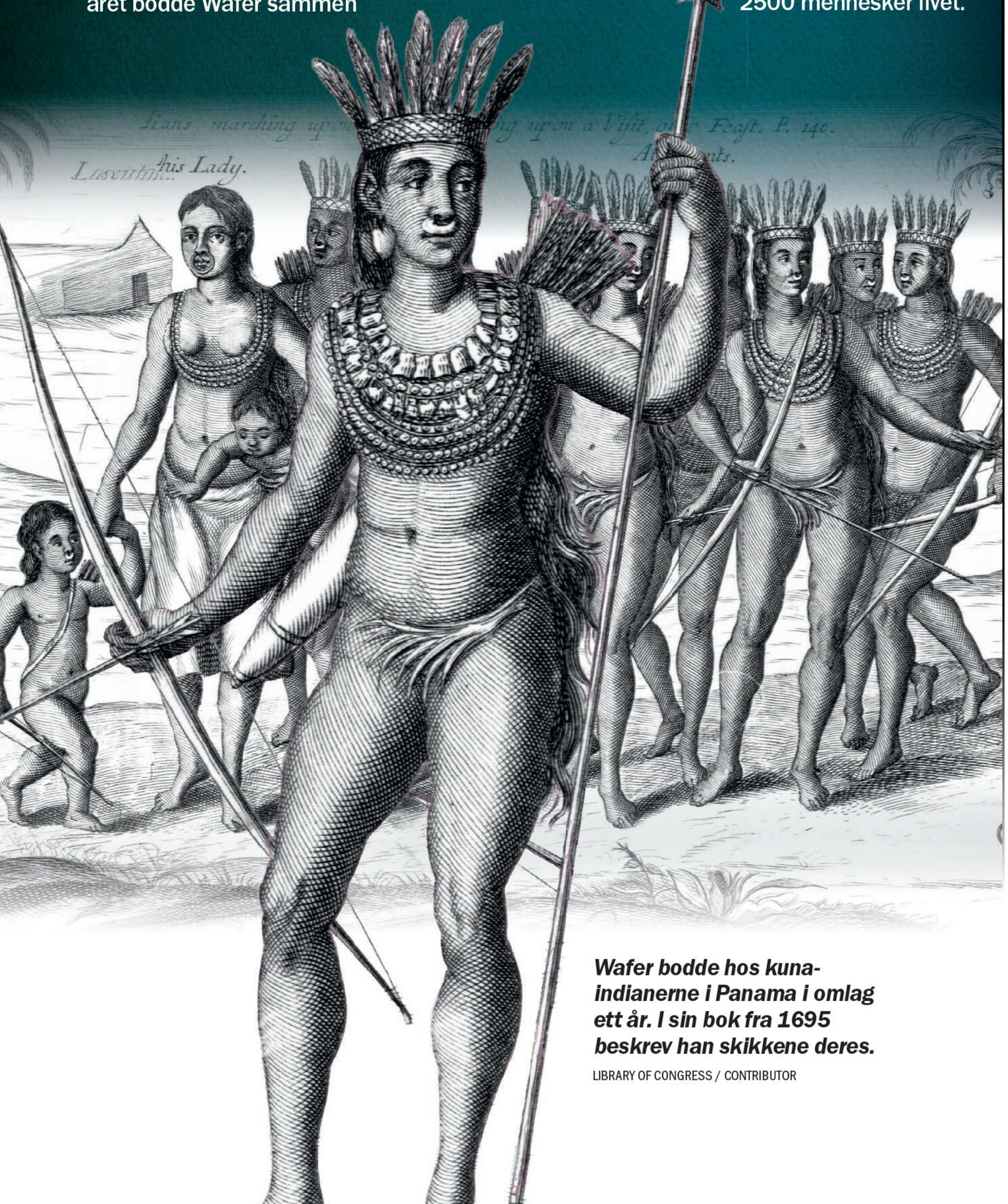
Skipslegen Lionel Wafers løgnhistorier fikk fart på det skotske kolonieventyret – og sendte ca. 2500 håpefulle skotter i døden.

1695 ga skipslegen Lionel Wafer ut en bok der han la ut i det vide og brede om sine oppdagelser i Panama, og om områdets geografi og skikkene til lokale indianere. Boken ble lest med stor interesse i Skottland og dannet grunnlaget for det skotske kolonieventyret i 1698.

Wafers karriere som skipslege hadde begynt i asiatiske farvann, før han i 1676 slo seg ned på Jamaica. Tre år senere lengtet han igjen etter å komme ut på havet, og sluttet seg til den beryktede piraten Bartholomew Sharp.

Konflikter med sjørøverkapteinen førte imidlertid til at han ble satt i land på Panamas øde kyst. Det neste året bodde Wafer sammen med lokale indianere og utforsket Panamas landtunge, før han igjen slo følge til havs med mannskapet på et sjørøverskip. De neste sju årene seilte han fra havn til havn, før han returnerte til de britiske øyer og skrev den berømte boken.

Da Wafer ble forhørt av Company of Scotland, og skottene ikke var tilfreds med svaret hans, så han ingen annen utvei enn å bruke et triks som flere ganger hadde reddet livet hans blant sjørøverne: Han løy, og fortalte at området var fullt av rikdommer. Company of Scotlands brennende ønske om rikdom, sammen med Wafers løgner, skulle koste 2500 mennesker livet.

Wafer bodde hos kuna-indianerne i Panama i omlag ett år. I sin bok fra 1695 beskrev han skikkene deres.

LIBRARY OF CONGRESS / CONTRIBUTOR

▶ appellerte Company of Scotland til skottenes fedrelandskjærlighet. Hvis alle kjøpte aksjer i selskapet, kunne en skotsk koloni ta opp kampen mot de forhatte engelskmennene, erklærte selskapet. Folk fra alle lag i samfunnet strømmet til og skjøt oppsparte midler inn i handelskompaniet, som på få uker solgte andeler for 400 000 pund – tilsvarende en femtedel av Skottlands samlede verdier.

Forberedelsene kom fort i gang. Seks skip ble bestilt i Nederland og Sverige, og to års proviant og utstyr til 1500 mann ble kjøpt inn. Gode skotske handelsvarer som tykt ullstoff, pudrete parykker, sko med spenner og

Gode skotske handelsvarer som tykke ullklær, pudrede parykker, spennebesatte sko og lær-innbundne bibler ble stuet inn i skipenes lasterom.

lærinnbundne bibler ble stuet inn i skipenes lasterom. Varene skulle sikre vennskap med de innfødte og finne avsetning blant «de nakne hedningene».

Våren 1698 startet rekrutteringen. 300 menn fra landets fornemste familier utgjorde ryggraden i ekspedisjonen. Blant dem var bankmannen William Paterson med sin kone og deres datter. Sammen med ni andre ble han utpekt til rådet som skulle lede kolonien. Resten av de 900 kolonistene var fattige bønder og gjetere fra høylandet samt tre prester og 60 soldater.

Panama hadde ingen rikdommer

Da skottene ankret opp i november 1698, tok de innfødte imot dem i kanoene sine og ønsket dem velkommen med åpne armer og rikelig med mat. De neste dagene strømmet kolonistene over de nærmeste åsene med en forventning om å finne gull og rikdommer like bak dem. Men det eneste de møtte var jungel – så langt øyet rakk.

Flere speidere ble sendt ut for å lete etter den dyrebare brasiltre-skogen, mens resten gikk i gang med å bygge et fort. Det skulle beskytte dem mot spanjolene, som hadde kolonier i nærheten.

I løpet av de neste dagene vendte speiderne slukøret tilbake. Ingen hadde sett det minste spor av brasiltrær, gull eller rike landsbyer som skottene kunne handle med. Bortsett fra fargesprakende fjær og litt pels-

verk eide de innfødte ingenting, og til skottenes store forundring så de ikke ut til å være interessert i verken grovt ulltøy, parykker eller Den hellige bok. Optimismen sank ytterligere da det strålende været snart slo over i regntid. Tordenvær og dagevis med sammenhengende regn gjorde klær, boliger og mat gjennomvått og råttent.

Kolonistene satt bare i de provisoriske hyttene sine og stirret ut på regnet, mens de forsøkte å holde varmen i det våte ulltøyet. Mennene døyvet kjedsomheten med medbrakt whisky, og snart var slåsskamper og tyverier drukkenskapens og lediggangens uunngåelige følgesvenner.

Koloniens ti ledere kunne verken bli enige om hvordan synderne skulle straffes, eller hvordan de skulle komme dagdriveriet til livs. Til slutt besluttet de at kolonistene skulle sendes ut i den sumpete jungelen for å felle skog og rydde land til åkre.

Beslutningen førte til en feberepidemi, og koloniens svakeste døde en etter en. Snart nektet kolonistene å arbeide, og de halvveis ryddede åkrene ble liggende udyrket. Lederne var lammet av uenighet. Paterson – den eneste opplagte lederkandidaten – hadde fått nervøst sammenbrudd etter at konen hans døde, og lå bare og stirret ut i brenningen.

Rundt nyttår skulle ekspedisjonen rapportere hjem til Skottland, slik at Company of Scotland kunne avgjøre om nok en flåte skulle sendes av gårde. Kolonistene var redde for å fortelle sannheten om hvordan det sto til i Ny-Kaledonia, og skrev i stedet at «rikdom, fruktbarhet, helse og landets gode tilstand viser seg å være mye bedre enn våre største forventninger.»

Løgner sendte av gårde ny flåte

Samtidig med de fine ordene satte hungersnøden inn da våren nærmet seg. Ingenting var blitt plantet på de forlatte åkrene, og i Panamas fuktige varme råtnet den medbrakte maten i tønnene. Antall kors på koloniens kirkegård rundet 400 før koloniledelsen omsider bestemte seg for å skrinlegge nasjonens drøm og dra tilbake til Skottland. Hjemturen ble like katastrofal som koloniseringsforsøket. To av skipene forliste i en voldsom storm, og om bord på de andre herjet sykdom. Hundrevis av lik ble kastet ut til haiene, og da skipene omsider la til i havn i New York, var mindre enn 300 av ekspedisjonens 1200 deltagere i live.

Rykter om at Ny-Kaledonia var gitt opp nådde Skottland sensommeren 1699. Men Company of Scotland avfeide det som ondsinnet engelsk bakvaskelse, og sendte fire skip med 1300 kolonister mot Panama i august samme år.

Spania erobret Ny-Kaledonia

De nye kolonistene møtte «et ubegripelig villnis», som en prest beskrev det. Ny-Kaledonia var allerede halvt overgrodd av jungelen, og ingen kjente igjen de «verdige parkene», den «fruktbare jorden» og det «velgjørende klimaet» fra koloniledernes brev.

Episodene med sykdom og drukkenskap gjentok seg. Mange kolonister deserterte, flere ble hengt for bråk og tyveri, og mytteriet kokte like under overflaten. Samtidig lurte frykten for de spanske naboene, som var urolige over den nye flåten.

I januar 1700 bestemte skottene seg for å slå til først. De angrep et spansk fort i nærheten. Selv om skottene vant, ble seieren det endelige dødsstøtet for Ny-Kaledonia. To måneder senere gikk en spansk styrke til angrep på Ny-Kaledonia.

I en måned holdt kolonistene stand, før dysenteri tvang dem til å overgi seg. Spanjolene ga skottene valget mellom straffarbeid eller å vende hjem. Få dager senere var alle kolonistene om bord i ekspedisjonens fire skip, som knapt var sjødyktige. De syke ble stuet sammen under dekk, der «deres ånde og uutholdelige stank forgiftet alle». Hver morgen var det nye døde som måtte kastes over bord.

Utenfor Mexico ble flåten rammet av en storm, og to av skipene gikk ned. Bare noen få personer ble reddet. De siste to skipene slet seg opp langs kysten av Nord-Amerika, før også de ble fanget i en orkan og gikk ned med alle mann. I løpet av høsten vendte de første kolonistene hjem til Skottland og rapporterte om Ny-Kaledonias endelikt. Til sammen hadde 2500 spente skotter reist ut for å gjøre Skottland til en stormakt – bare litt over 200 kom tilbake.

IMAGESELECT / N/A / ALBUM

Dronning Anne av England og Skottland fikk i 1707 overdratt «Act of Union», som oppløste det skotske parlamentet.

Bankerott gjorde Skottland britisk

I år 1700 forlot de siste skottene Ny-Kaledonia, og selskapet bak koloni-forsøket, Company of Scotland, gikk konkurs. Skottland var på randen av økonomisk sammenbrudd, og politikerne så ingen annen utvei enn å be erkefienden England om hjelp.

De to landene hadde allerede felles konge, men hver sin regjering. Engelskmennene fryktet at Skottland ville velge sin egen monark, og øynet nå en enestående mulighet til å ta kontroll over naboen i nord. England tilbød seg å betale hele gjelden til Company of Scotland hvis det skotske parlamentet ble nedlagt og erstattet av et felles britisk. Nesten samtlige skotske parlamentsmedlemmer hadde mistet store summer, og stemte derfor for lovforslaget.

Den 1. mai 1707 trådte «Act of Union» offisielt i kraft og oppløste Skottlands parlament, samtidig som landet beholdt sine lover og sin kirke. Politikerne og overklassen var fornøyd, men den jevne skotte følte at Skottlands sjel var solgt.

Det brøt ut voldelige opptøyer, men de kunne ikke forhindre den nye loven, som erklærte at Skottland og England «for evig heretter blir forent til et kongerike, hvis navn skal være Storbritannia».

LES MER OM SKOTTENES KOLONI

● T.M. Devine: **Scotland's Empire 1600-1815**, Penguin, 2004 ● D. Watt: **The Price of Scotland: Darien, Union and the Wealth of Nations,** Luath Press, 2007

Helt til langt inn på 1900-tallet advarte håndbøker nybakte mødre mot deres morsinstinkter. Trøst og morsmelk ville svekke barna deres, mens en kjølig distanse ville gi fantastiske avkom, lovet såkalte eksperter.

Brutale ekspert-råd

Trøst aldri babyen din

På 1960-tallet advarte en populær håndbok om å ta opp en gråtende baby. Hvis foreldrene gjorde det, risikerte den lille å bli sosialist!

LAMBERT/GETTY IMAGES

AV SØREN FLOTT

På 1920-tallet advarte psykologen John B. Watson amerikanske foreldre mot å være kjærlige mot barna sine.

«Aldri klem eller kyss dem, og la dem aldri sitte på fanget ditt. Hvis du absolutt må, kyss dem én gang på pannen når du sier god natt. Håndhils på dem om morgenen», skrev Watson i sitt anerkjente verk om barneoppdragelse, *Psychological Care of Infant and Child*.

Hadde Watson vært en ensom galning med ekstreme ideer, ville foreldre sannsynligvis aldri ha fulgt hans råd, men han var langt fra alene om sine synspunkter.

Både før og etter ham var det mange andre leger og psykologer som uttrykte, for å si det mildt, bisarre synspunkter på hvordan barn burde oppdras. Fordi disse selvutnevnte ekspertene hadde imponerende titler, trodde millioner av foreldre på dem.

Opplysningstiden endrer alt

Galskapen begynte allerede på 1700-tallet. Inntil da hadde barneomsorgen vært overlatt til mødre, bestemødre, ammer og guvernanter, som oppdro barna etter beste evne basert på tradisjon og sunn fornuft.

Men opplysningstiden handlet om vitenskap, og mange selvutnevnte eksperter begynte å skrive ned sine beste råd til nybakte foreldre.

Det dukket opp en strøm av bøker og pamfletter fulle av formaninger om å lytte til vitenskapen. Fra da av skulle menn spille en større rolle i oppdragelsen av barn og sørge for disiplin, regelmessighet og konsekvens.

«Kvinner er ikke i stand til å treffe beslutninger om oppdragelsen av barn. Bare menn har tilstrekkelig filosofisk kunnskap», hevdet den britiske legen William Cadogan (1711–1797).

På 1700-tallet konkurrerte eksperter om å overgå hverandre med vanvittige råd. Men ingenting kan måle seg med skaden som fødselslegen William Smellie forårsaket med sitt verk *A Treatise on the Theory and Practice of Midwifery* – en avhandling om jordmorfagets teori og praksis.

På 1750-tallet forsvarte dr. Smellie ideen om at tannfrembrudd hos barn var en farlig tilstand som kunne føre til kramper, anfall og til slutt død hvis det ømme tannkjøttet ikke ble behandlet. Hvordan Smellie kom frem til denne konklusjonen er uklart, da mødre i årtusener hadde ansett dette som en naturlig og ufarlig prosess.

Det ble først farlig da dr. Smellie begynte å skjære opp tannkjøttet til små barn for å hjelpe tennene deres med å vokse ut – han ga ofte også de små årelating, som på den tiden ble ansett som en kur for nesten alt. Hvor mange barn som døde som følge av infeksjoner og blodmangel, er ukjent i dag.

Kolikk krever alkohol og opium

Mange andre var også bekymret for barns tannfrembrudd, og på 1800-tallet anbefalte de miksturen Godfrey's Cordial, som var populær i Storbritannia og Nord-Amerika.

Både leger og sykepleiere brukte hyppig miksturen til alt fra ømme gommer til kolikk, magesmerter og kjedsomhet. Om det hjalp er høyst tvilsomt, men det ga i det minste mødrene litt ro en stund, da ingrediensene inkluderte alkohol og opium.

Korstoget mot kvinner fortsatte i mer enn et århundre. I 1804 skrev den skotske legen William Buchan boken *Advice to Mothers*, der han sterkt kritiserte morsinstinktet. ▶

> **«Kvinner er ikke i stand til å ta beslutninger om oppdragelsen av barn.»**
>
> Den britiske legen William Cadogan, 1748.

Pottetrening krevde en lang pinne

Mange av ekspertene var besatt av avføring. De mente at barn burde få kontroll over blæren og tarmen i tidlig alder, da dette var et tegn på god helse.

I 1928 ga den amerikanske psykologen John B. Watson ut boken *Psychological Care of Infant and Child*. I sitt verk hevdet Watson at spedbarn kunne trenes – akkurat som hunder.

Det at et spedbarn ikke har kontroll over blæren og tarmen, var ikke noe hinder for atferdsekspertens råd om hvordan man kunne unngå stinkende bleier og i stedet lære babyen å bruke toalettet.

Når barnet var to måneder gammelt, skulle moren holde babyen over toalettet på bestemte tidspunkter hver dag, uansett om det kom noe ut eller ikke. Da ville barnet til slutt lære hva det handlet om, forsikret Watson.

Enda mer drastisk var rådet fra dr. Herman Niels Bundesen, en tyskfødt amerikansk lege med danske aner. I sin bok *Our Babies* fra 1925 foreslo han at mødre skulle gjøre klar en pinne med såpe på før de begynte å amme.

Hvis måltidet i seg selv ikke stimulerte tarmbevegelser, skulle mødrene bruke pinnen:

«Såpen på pinnen skal føres inn og bli der til det er bevegelse i tarmene. Imidlertid ikke mer enn ti minutter av gangen.»

Hvis mødrene gjorde dette, ville babyen lære å ha avføring på ønsket tidspunkt, forsikret Bundesen.

I dag mener eksperter at de fleste barn blir i stand til å bruke potten først rundt 18–24 måneders alder.

SHUTTERSTOCK

Industrien tjente grovt på foreldres usikkerhet

Bedrifter brukte godt betalte eksperter i hvite frakker og appellerte til nybakte mødres frykt når de prøvde å selge foreldre unødvendige og til og med skadelige produkter.

Helt til langt inn på 1900-tallet blandet industrien seg massivt inn i barneoppdragelsen. I en reklame fra 1950-årene kalte farmasikonsernet Johnson & Johnson babypudderet sitt «*a mother's best friend*» (en mors beste venn).

I dag advarer helsemyndighetene i mange land mot bruk av talkum, som produserer mye støv.

Matvaregiganten Nestlé anbefalte sukkervann og kunstig ernæring fremfor morsmelk og sådde tvil blant ammende mødre med spørsmålet «får babyen din nok?».

Den utbredte bruken av søt drikke i tåteflasker førte til en epidemi av «flaskekaries» i den vestlige verden – det vil si små barn med hull i melketennene.

På 1960-tallet reklamerte en annen matvaregigant, Heinz, med at deres babymat var «the quick way to a happy baby» (snarveien til en lykkelig baby).

De pengesterke selskapene betalte ofte leger i hvite frakker for å anbefale produktene deres, og mange foreldre fulgte autoritetstro anbefalingene, selv om det egentlig bare var reklame.

En av Nestlés reklamer roste deres eget pulverprodukt for å være «så nær (ekte, red.) morsmelk som mulig».

Look Out For That First Little Tooth —

WHEN the baby begins to drool—when the saliva flows always from his little mouth—*then* the teeth are about to come, and *then*, above all—must you be careful of your baby's food. Give him the right food—and wash the little red gums and the new, tiny teeth with boric acid solution—and there will be no teething troubles for the baby or for you.

Nurse your baby if you can; but if you cannot, remember that in the last forty years, millions of babies have come to their teeth easily and naturally with the help of

Nestlé's Food

Nestlé's Food brings health and strength because it is so nearly like mother's milk. Especially in the teething time—look out for cow's milk—cow's milk meant for calves with four stomachs—cow's milk that, for all you know, comes from sick cows and unsanitary dairies—cow's milk that may bring sickness and even consumption to your child.

Nestlé's Food is made from cow's milk with all the cow dangers banished. Nestlé's is made from milk of cows that are carefully inspected. The milk is kept covered every instant, is purified just to make sure; all the heavy parts are modified and your baby's special needs are added. It is powdered and packed in an air-tight can. No germ can possibly touch it. You add only fresh water. But the four generations that have grown up on Nestlé's can testify better than we can.

Send coupon for a box of Nestlé's Food—enough for twelve feedings, Free, and a book about babies by specialists.

NESTLE'S FOOD COMPANY,
241 Broadway, New York.
Please send me, FREE, your Book and Trial Package.
Name .....
Address .....

MOTION PICTURE MAGAZINE/WIKIMEDIA COMMONS

«Når det gjelder dvergvekst og misdannelser, skyldes 99 av 100 tilfeller mors dumhet eller forsømmelse», hevdet Buchan.

I 1877 advarte en annen håndbok mødre om å være forsiktig med å amme barna sine i mer enn ni måneder, ellers risikerte barnet å utvikle «hjernesykdom». En altfor ivrig ammende mor kunne også ende opp med å «bli blind» selv.

Spedbarn bør få egg og bacon

Kosthold var et tema som mange håndbokforfattere hadde sterke meninger om. I 1916 ga legeparet William og Lena Sadler ut boken *The Mother and Her Child*, der de blant annet nevnte risikoen for at en mor i dårlig humør kunne skade spedbarnet sitt med *angry breast milk* (sint morsmelk).

Ifølge Sadlers økte morens sinne adrenalin-innholdet i brystmelken, noe som ga barnet kolikk. Andre forfattere var ivrige etter å stoppe amming, selv om morsmelk siden tidenes morgen hadde vist seg å være tilstrekkelig næring for spedbarn.

Forfatterne var overbevist om at naturen kunne forbedres ved hjelp av vitenskap. Den amerikanske legen Luther Emmett Holt anbefalte for eksempel at tre måneder gamle spedbarn burde få kjøttsaft for å sikre at de fikk nok næringsstoffer til å vokse.

Så sent som i 1962 levde de bisarre kostholdsrådene fortsatt i beste velgående. I sin bok *Bringing Up Babies*, utgitt samme år, rådet den amerikanske barnelegen Walter W. Sackett foreldre til å gi nyfødte fast føde allerede to dager etter fødselen, fordi morsmelk og morsmelkerstatning ganske enkelt ikke var tilstrekkelig.

Nybakte foreldre burde begynne med å gi sine spedbarn kornprodukter. På den tiende dagen var det tid for bløtlagte grønnsaker, og når den lille var ni uker gammel, kunne han eller hun spise bacon og egg «akkurat som pappa!», skrev Sackett.

Han la til at man godt kunne gi barn kaffe når de var seks måneder gamle, slik at de kunne spise det samme som resten av familien.

Trøst kan skape en ny Stalin

Omsorg og oppdragelse var andre sentrale temaer i de mange velmenende håndbøkene. *The Mother and Her Child* fra 1916 understreket at det burde tas strenge tiltak mot spedbarn som terroriserte foreldrene sine med sin evinnelige gråting:

«Vi støter på mange problemer når vi skal disiplinere et nervøst spedbarn. Barnet gråter noen ganger så voldsomt at ansiktet blir blått, og av og til sprekker til og med et blodkar. Vanligvis i ansiktet. Når du ser at den lille nærmer seg dette punktet, snu barnet på magen og gi det en smekk. Du vil oppdage at barnet umiddelbart begynner å puste. Og dette trenger ikke gjentas mange ganger før problemet er under kontroll.»

John B. Watson – psykologen som mente at barn kunne klare seg med et håndtrykk om morgenen – advarte generelt mot å overøse barn med fysisk kjærlighet. Tvert imot burde barneoppdragelse være basert på kjølig distanse og følelsesmessig tilbakeholdenhet. Psykologen anbefalte også at nyfødte skulle legges til å sove alene fra første dag.

«Det bør ikke være lys, ingen vugging, ingen sang. La barnet sovne alene», var Watsons formaning.

Også i de våkne timene måtte foreldrene begrense kontakten med sin lille sønn eller datter. For mye snakking, pludring og lek kunne overstimulere barnet, og spesielt mødrene måtte lære seg å motstå sine egne instinkter.

«En fornuftig måte å behandle barn på er å aldri la seg bli følelsesmessig involvert i dem», skrev Watson.

Hvis barnet begynte å gråte, måtte de nybakte foreldrene lære seg å ignorere det,

> **«En fornuftig måte å behandle barn på er å aldri la seg bli følelsesmessig involvert i dem.»**
>
> Psykolog John B. Watson, 1928.

slik at barnet raskt skjønte at gråting ikke førte til noe.

De amerikanske myndighetene tok John B. Watsons ord for god fisk og publiserte i 1929 en samling råd til foreldre.

«En baby må lære at vanemessig gråt bare vil føre til at foreldrene ignorerer ham», sto det i brosjyren.

Barnelege Walter W. Sackett, som skrev sin bok vel 30 år etter Watson, var helt enig. Midt under den kalde krigen advarte han også mot å ta opp gråtende spedbarn.

«Hvis vi tidlig lærer våre barn å forvente å få alt servert på sølvfat når de krever det, må vi se i øynene at vi sår frøene til sosialisme», skrev han.

Sosialisme og kommunisme var de verste ordene under den kalde krigen, så det var virkelig noe å frykte hvis man våget å trøste babyen sin. For å understreke poenget sitt sammenlignet Walter W. Sackett ettergivende foreldre med Hitler og Stalin.

Vennskap er farlig for barn

Det var ikke bare spedbarn som ble behandlet med forbløffende strenghet. Barn som kom seg helskinnet gjennom de første leveårene, møtte et hardt skoleliv – spesielt hvis de på noen måte skilte seg ut fra mengden.

I det meste av den vestlige verden ble venstrehendte mennesker ansett som biologisk tilbakestående, å ha umoralske tanker og til og med å vise tegn til kriminelle tendenser.

I skoler over hele verden ble barn tvunget til å skrive med høyre hånd. Mange fikk venstre hånd bundet bak ryggen – og de fikk smekk på fingrene hvis de jukset og brukte venstre hånd.

Vennskap mellom barn ble også problematisert. Eksperter mente at det kunne være farlig hvis barn dannet for nære bånd til hverandre. Ifølge teorien ville for nære vennskap gjøre barn avhengig av andre og mindre respektfulle overfor autoriteter. Hvis to gutter ble venner, var det fare for at de ville utvikle homoseksualitet.

Selv fantasi ble motarbeidet. Dagdrømming måtte straffes fordi en livlig fantasi kunne føre til galskap og moralsk forfall, ifølge ett av rådene.

Ekspertenes mål var å skape voksne som raskt kunne finne sin plass i samfunnet – vanligvis en plass som lignet på foreldrenes.

I et par århundrer ble barn ansett som uferdige voksne. De måtte oppdras på samme måte som hunder – med disiplin og straff – slik at de kunne bli «ekte» mennesker så raskt som mulig.

Fra midten av 1900-tallet avtok innflytelsen til disse selvutnevnte ekspertene. I kjølvannet av ungdomsopprøret på 1960-tallet ble også foreldre mindre respektfulle overfor autoriteter og våget i større grad å stole på sin egen dømmekraft.

De siste tiårene har anbefalinger fra offentlige myndigheter vært basert på seriøs forskning på barns oppvekst.

LES MER OM FORELDET BARNEOPPDRAGELSE

● Walter W. Sackett: **Bringing Up Babies: A Family Doctor's Practical Approach to Child Care**, Harper & Row, 1962 ● William & Lena Sadler: **The Mother and Her Child**: https://archive.org/details/motherherchild00sadl

Mister Spock reddet USAs barn

På midten av 1900-tallet brøt amerikanske Benjamin Spock med århundrer med avvisning, følelseskontroll og rigide rutiner.

«Stol på deg selv», var den første setningen i boken *The Common Sense Book of Baby and Child Care* fra 1946: «Du vet mer enn du tror.»

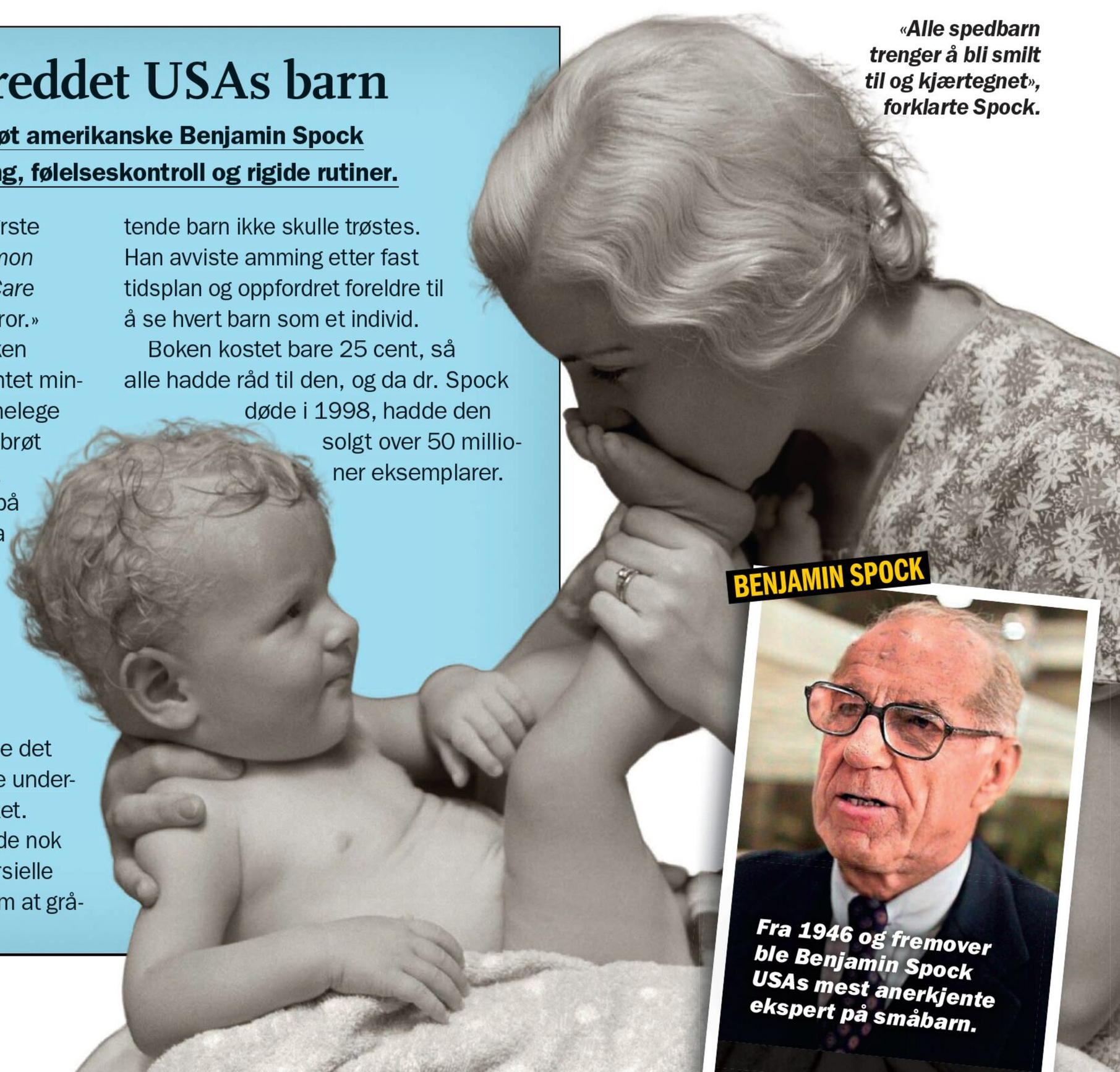
Som tittelen antyder, var boken basert på sunn fornuft og var intet mindre enn revolusjonerende. Barnelege Benjamin Spock (1903–1998) brøt med 250 år med dårlige råd og oppmuntret foreldre til å stole på sine egne instinkter og gi barna sine kjærlighet.

I sin praksis så dr. Spock hvordan tvilsomme råd til nybakte foreldre virket både grusomme og uvitende om barns følelsesmessige behov.

I 1933 begynte han å fremme det motsatte, og i årene som fulgte undersøkte han om rådene hans virket.

I 1946 mente han at han hadde nok kunnskap til å gi ut sin kontroversielle bok. I den brøt han med ideen om at gråtende barn ikke skulle trøstes. Han avviste amming etter fast tidsplan og oppfordret foreldre til å se hvert barn som et individ.

Boken kostet bare 25 cent, så alle hadde råd til den, og da dr. Spock døde i 1998, hadde den solgt over 50 millioner eksemplarer.

«Alle spedbarn trenger å bli smilt til og kjærtegnet», forklarte Spock.

VERHOEFF, BERT/ANEFO/NATIONAAL ARCHIEF/WIKIMEDIA COMMONS & H. ARMSTRONG ROBERTS/CLASSICSTOCK/GETTY IMAGES

Kennedy-klanen:

Maktbegjær ble familiens forbannelse

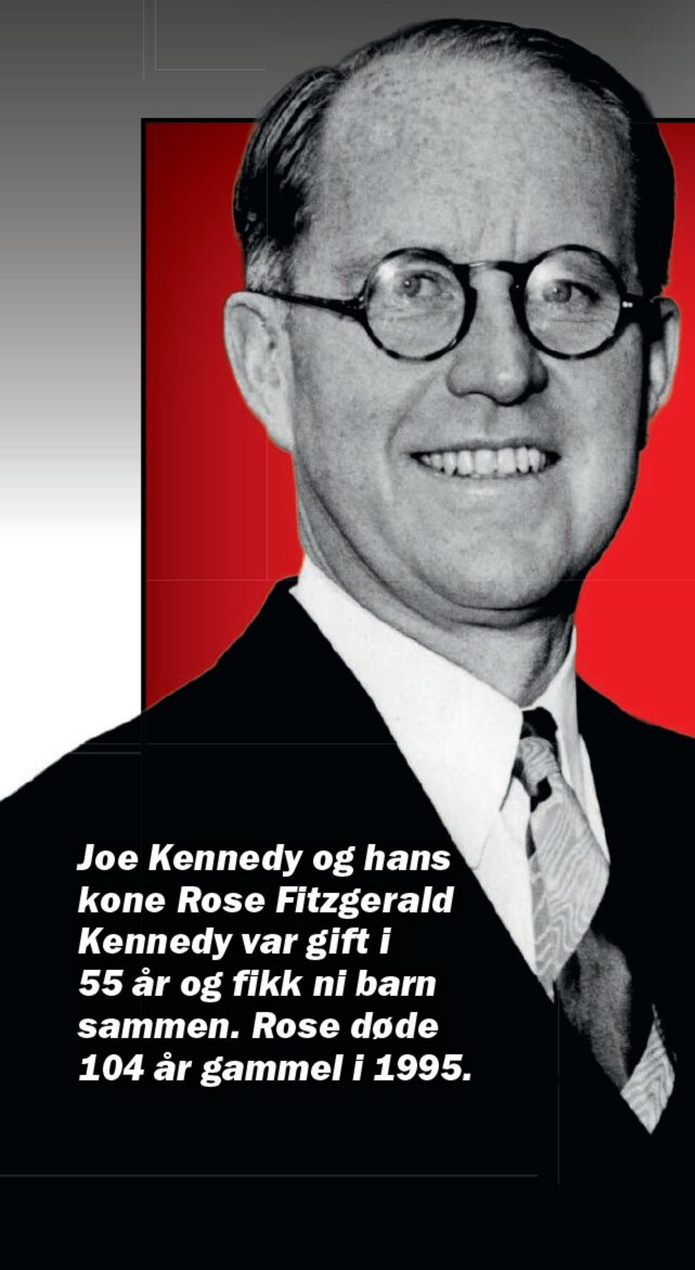
Siden 1950-tallet har Kennedy-klanen vært en av USAs mektigste familier. Men suksessen har hatt en høy pris. Ulykker, drap og misbruk har skapt myten om familiens forbannelse.

AV EBBE RASCH

Intet annet slektsnavn utstråler penger, makt og suksess som Kennedy-klanens. Patriarken Joe gjorde familien styrtrik i 1920- og 1930-årene, og da hans egen politiske karriere mislyktes, satset han alt på å skyve sine sønner mot maktens tinder. Planen lyktes. Kennedy-klanen kan skilte med både senatorer, ministre – og en president.

Men prisen for suksessen var høy. Attentater, flystyrt, utroskap og misbruk er uløselig forbundet med Kennedys krønike. Og da Joes egen datter ikke levde opp til hans forventninger, nølte han ikke med å la hennes liv gå til grunne. I all hemmelighet.

Joe Kennedy og hans kone Rose Fitzgerald Kennedy var gift i 55 år og fikk ni barn sammen. Rose døde 104 år gammel i 1995.

Joseph P. Kennedy (1888-1969)

Patriarken overførte sine egne ambisjoner til sønnene

Grunnlaget for Kennedy-dynastiet ble lagt da den irske tømreren Patrick Kennedy emigrerte til USA i 1849. Selv oppnådde han verken rikdom eller berømmelse, men sønnen gjorde suksess som forretningsmann og politiker.

Og Patricks barnebarn Joseph Patrick Kennedy – kalt Joe – staket opp kursen for den kanskje mest innflytelsesrike familien i USAs historie.

I 1920-årene tjente Joe en formue på aksjer og eiendomshandel. Karrieren ga ham et solid nettverk blant USAs elite, og sjenerøse donasjoner til president Franklin D. Roosevelt gjorde at han i 1938 ble utnevnt til USAs ambassadør i London. Joe så seg selv som en mulig neste president, men veien til toppen av samfunnet endte brått i tiden før utbruddet av andre verdenskrig.

Joe hadde argumentert for å forhandle med Hitler fremfor å gå til krig, og da han samtidig snakket om en jødisk konspirasjon, kalte Roosevelt ham hjem fra London.

Hjemme i USA la Joe en plan for hvordan Kennedy-familien likevel kunne oppnå makt. Gjennom familiefond sikret han sine ni barn økonomisk og krevde til gjengjeld at de slavisk fulgte hans plan.

WIDE WORLD PHOTOS

ROSE F. KENNEDY

JOSEPH P. KENNEDY JR.
DØDE I KRIGEN

JOSEPH P. KENNEDY
DYNASTIETS OVERHODE

JEAN KENNEDY

KATHLEEN A. KENNEDY
OMKOM I FLYSTYRT

PATRICIA KENNEDY

ROSE MARIE KENNEDY
BLE LOBOTOMERT

I 1931 var alt fortsatt idyllisk i Kennedy-familiens hjem i Hyannis Port i det nordøstligste USA. Men med dynastiets rikdom og politiske suksess fulgte tragiske skjebner som kostet flere livet.

RICHARD SEARS

John F. Kennedy (1917-1963)

NASA

Offentlig fremsto JFK alltid ulastelig kledd, men kroniske smerter betydde at han ofte arbeidet i pyjamas fra sengen.

Den nest beste sønnen døde på toppen

I Joe Kennedys manus var hans eldste sønn, Joseph P. Kennedy jr., utpekt til å realisere familiens politiske ambisjoner. Sønnen hadde et åpenbart politisk talent. Planen strandet imidlertid da den unge Kennedy omkom under 2. verdenskrig. Dødsfallet var et stort tap for Joe, men han trakk raskt den neste kandidaten frem i rekken: John F. Kennedy.

JFK hadde ryggproblemer og led av Addisons sykdom – en sjelden binyrelidelse som medfører kronisk tretthet. Men faren dyttet ham etter krigen frem som det unge håpet for USAs velgere.

Strategien lyktes. JFK vant valg i delstaten Massachusetts i 1940-årene og 1950-årene, og igjen ved presidentvalget i 1960, hvor han ble landets hittil yngste leder. JFK var sjarmerende og en fremragende taler. Men han var også en utro pillemisbruker med forbindelser til underverdenen, og den 22. november 1963 ble JFK offer for det kanskje mest mytiske politiske drapet i historien.

Under et besøk i Dallas i delstaten Texas ble han skutt rett foran øynene på sin kone, Jacqueline. Forbannelsen som tilsynelatende fulgte med familiens suksess, hadde nå tatt livet av to av Joes sønner. Og tragediene hadde bare så vidt begynt.

Vanskelig datter ble lobotomert

For å realisere sin plan om politisk makt krevde Joe Kennedy at familien fremsto som perfekt: En høy arbeidsmoral, en ubrytelig lojalitet og en solid fysisk og mental helse. Men internt kunne ikke alle barna leve opp til glansbildet.

Vanskeligst var det for den eldste datteren, Rosemary. Som følge av komplikasjoner under fødselen hadde hun lærevansker. I tenårene utviklet hun også voldsomme humørsvingninger, og da hun var 23, ble det for mye for faren. Uten morens viten fikk han henne innlagt på sykehus, hvor legene utførte lobotomi – en primitiv form for hjernekirurgi hvor nervebaner dypt inne i hjernen ble kuttet over i håp om å dempe angst og uro.

Inngrepet gikk fryktelig galt. Rosemary fikk alvorlige hjerneskader. Hun kunne knapt snakke eller gå og mistet nesten all kontakt med omverdenen – en tilstand helt uforenlig med Joe Kennedys fortelling om en feilfri familie. Offisielt ble det sagt at Rosemary var sendt på kostskole, men i virkeligheten ble hun gjemt bort på en institusjon langt fra hjemmet.

Moren besøkte henne først 20 år etter operasjonen. Faren kom aldri. Rosemarys skjebne ble først kjent for offentligheten i 1987, etter at journalister og historikere hadde gravd dypt i arkivene og avslørt sannheten om livet hennes.

Rosemary Kennedy (1918-2005)

Den unge Rosemary elsket å danse og drømte om å bli lærer, men klarte ikke å leve opp til farens skyhøye forventninger.

ANGUS MCBEAN

Edward M. Kennedy (1932-2009)

Edwards ville ungdom kostet ham nesten karrieren, men med årene ble han mildere og mer avdempet.

STEVAN KRAGUJEVIC

Alkohol og kvinner holdt Ted ute av Det hvite hus

Den yngste sønnen i Joe Kennedys dynasti, Edward, var bare 30 år gammel da han i 1962 overtok vervet som senator for delstaten Massachusetts etter JFK. «Ted» beholdt embetet i 47 år og ble den mest seiglivede Kennedy – selv om han flere ganger var nær ved å bli offer for Kennedy-familiens forbannelse.

I en flyulykke i 1964 var han nær ved å omkomme og pådro seg kroniske ryggsmerter. I 1969 deltok Ted i en våt fest på øya Chappaquiddick og kjørte hjem med den unge medarbeideren Mary Jo Kopechne. Ted mistet kontrollen over bilen, og den havnet i vannet. Kopechne druknet, og Ted svømte i land, men han kontaktet politiet først neste morgen. Ted fikk en betinget dom, og ifølge ryktene slapp han så lett unna bare fordi han var en Kennedy.

Gjennom 1980-årene økte Teds forbruk av alkohol og kvinner. Det kulminerte en kveld i 1991, da han var ute på byen med nevøen William. Vitner så Ted antaste flere kvinner, og William ble anklaget for voldtekt.

Etter den kvelden trappet Ted ned på drikkingen, som hadde kostet ham sjansen til å bli president. Selv var han redd for å ende opp som brødrene sine og sa: «Jeg vet at jeg blir skutt en dag, og det vil jeg ikke.»

Barnebarnet fløy i døden

JFKs sønn John F. Kennedy jr. fikk angivelig sitt kjælenavn, John-John, fordi en journalist hørte feil da guttens navn ble nevnt første gang.

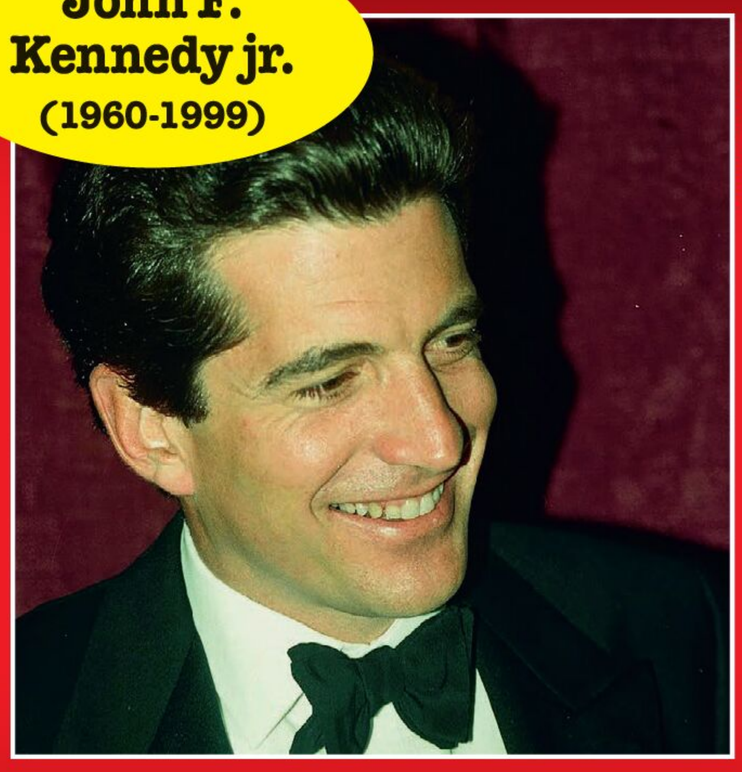
John-John vokste opp i paparazzienes blitslys, og bildet av den tre år gamle sønnen som i 1963 gjør honnør ved sin fars kiste, gikk verden rundt. Sønnen ble jurist, men brukte tiden sin på barer og klubber sammen med de andre rike, berømte, unge og vakre i New Yorks jetset. Senere grunnla han det politiske livsstilsmagasinet George, som forente popkultur og politisk stoff.

John-John hadde ikke politiske ambisjoner, men både kommentatorer, medier og deler av befolkningen utropte ham som en mulig fremtidig president. Den spådommen ble knust en gang for alle 16. juli 1999.

John-John hadde fått flysertifikat og lettet fra New Jersey med kurs mot øya Martha's Vineyard i hjemstaten Massachusetts. Om bord var også kona Carolyn og svigerinnen Lauren Bessette.

Men flyet nådde aldri frem. Sikten var dårlig, og John-John hadde kun lisens til å fly i klart vær. Over havet mistet han sannsynligvis orienteringen og styrtet i havet. Fem dager senere fant kystvakten likene av de tre personene om bord. Kennedy-familiens forbannelse hadde rammet igjen, og klanens drøm om enda en Kennedy i toppen av det politiske hierarkiet så ut til å være slukket.

John F. Kennedy jr. (1960-1999)

JOHN MATHEW SMITH

Etter to mislykkede forsøk klarte JFK jr. å bestå juseksamen ved New York University i 1989.

Robert F. Kennedy (1925-1968)

Lojal lillebror fulgte i JFKs fotspor

Etter drapet på JFK hvilte farens politiske ambisjoner på neste sønn i rekken: Bobby Kennedy. Han var – som flere andre i familien – utdannet i jus og statsvitenskap, og da storebror JFK ble president i 1961, utnevnte han Bobby til justisminister.

Utnevnelsen førte til beskyldninger om nepotisme, men den unge presidenten trengte en lojal alliert i sin indre krets, og de to brødrene hadde et ubrytelig bånd og supplerte hverandre godt. Bobby hadde ikke samme sjarm som JFK, men den yngre broren var kompromissløs og dyktig i det politiske spillet i Washington.

Da broren døde i 1963, endret Bobby karakter. Fra å leve i skyggen som JFKs «hitman» trådte han frem som en idealist og forkjemper for de svake i samfunnet. Og året etter drapet i Dallas ble han valgt til senator for delstaten New York. Det neste naturlige skrittet var presidentembetet, men familiens forbannelse slo til igjen.

Under valgkampen i 1968, som så lovende ut for Bobby, ble han skutt av en palestiner som var imot USAs støtte til Israel. Med drapet på Bobby så Joe Kennedys drøm om politisk makt ut til å være knust. Men familien hadde fortsatt ett håp.

Robert og hans kone, Ethel, hadde sammen elleve barn, og etter drapet på broren John tok de seg også av hans to barn.

UNITED STATES SENATE

Jakten på en morder: Da John F. ble drept i Dallas i 1963, overtok Robert rollen som Kennedy-familiens leder. Les mer om drapet her.

Robert F. Kennedy jr. (f. 1954)

Vaksineskeptiker ble helseminister

Bobby Kennedy rakk å få elleve barn før han ble drept – blant dem Robert F. Kennedy jr. kjent som RFK jr. Junior er i dag den mest fremtredende politikeren i Kennedy-klanen – og den mest kontroversielle.

Som 16-åring ble han arrestert første gang – for besittelse av cannabis. Senere var han misbruker av heroin og kokain, som han også solgte til andre.

Likevel klarte han å ta en juridisk eksamen med spesialisering i miljørett.

Jusen førte til en politisk karriere med sterke miljøsynspunkter, og etter sigende var han utpekt til å være en del av president Barack Obamas stab etter valget i 2008.

Men Obama valgte bort RFK jr. fordi han var for venstreorientert.

Ved presidentvalget i 2024 stilte RFK jr. først opp som uavhengig kandidat og støttet siden Donald Trump, som etter valget utnevnte RFK jr. til helseminister – et kontroversielt valg til nettopp den stillingen.

RFK jr. har flere ganger fremmet konspirasjonsteorier, blant annet at covid-19 er et biologisk våpen som ikke kan smitte jøder, at vaksiner forårsaker autisme, og at Microsoft-grunnleggeren Bill Gates vil redusere jordens befolkning.

Selv lider han av talevansker forårsaket av en nevrologisk lidelse i strupehodet og hevder at det har blitt verre fordi han har spist for mye fisk.

Trumps helseminister har gjennom årene fått flere dommer – blant annet for narkotikabesittelse, ulovlig inntrenging og for å lyve i retten.

GAGE SKIDMORE

LES MER OM KENNEDYENE

● James Patterson: **The Kennedy Curse**, Arrow, 2021 ● Kate Clifford Larson: **Rosemary: The Hidden Kennedy Daughter**, Mariner Books, 2016

GRESK MYTOLOGI

I gresk mytologi er Medusa en av de tre gorgonene – fryktinngytende kvinne-skikkelser med slanger som hår og et blikk som kan forvandle enhver til stein.

ARNOLD BÖCKLIN/GERMANISCHES NATIONALMUSEUM

Antikken vrimlet av monstre og superhelter

Tusenvis av år før Supermann tok på seg kappen sin, barket superhelter og monstre sammen i Hellas. Gå på oppdagelsesferd i antikkens superheltunivers der skjebnen alltid spilte helten et puss.

AV BJØRN ARNFRED BOJESEN

En kunne forsteine fiendene sine, en annen kunne skifte form og en tredje kunne bære himmelen på sine skuldre. De gamle grekerne befolket mytologien sin med superhelter og skurker som kan måle seg med de mest oppfinnsomme Marveltegneserie-figurene.

Den gang som nå representerte disse skapningene det beste og det verste i mennesket: styrke og list, grådighet og hevn.

Men i motsetning til moderne helter kjempet de greske ikke for å redde verden – deres verste fiender var de lunefulle gudene. Straffen for å mislykkes kunne bli verre enn døden.

TITANENE kastrerte faren sin

Lenge før de greske gudene hersket på Olympen, utspilte det seg et blodig familiedrama blant de første guddommelige vesenene. Ifølge mytologien steg de gigantiske titanene opp fra jordens dyp – født av selveste moder Jord (Gaia). Faren var himmelguden Uranos, som mislikte sitt avkom og gjemte dem bort.

Gaia tok barnas parti og ga den yngste sønnen, Kronos, en sigd. Med et enkelt hugg kastrerte Kronos sin far, og de avskårne kjønnsorganene styrtet i havet utenfor Kypros. Opp av det skummende havet steg kjærlighetsgudinnen Afrodite. Etter å ha avsatt Uranos overtok Kronos og hans søsken makten over kosmos.

I verket «Theogonien» fra ca. 700 f.Kr. lister dikteren Hesiod opp de tolv titanene:

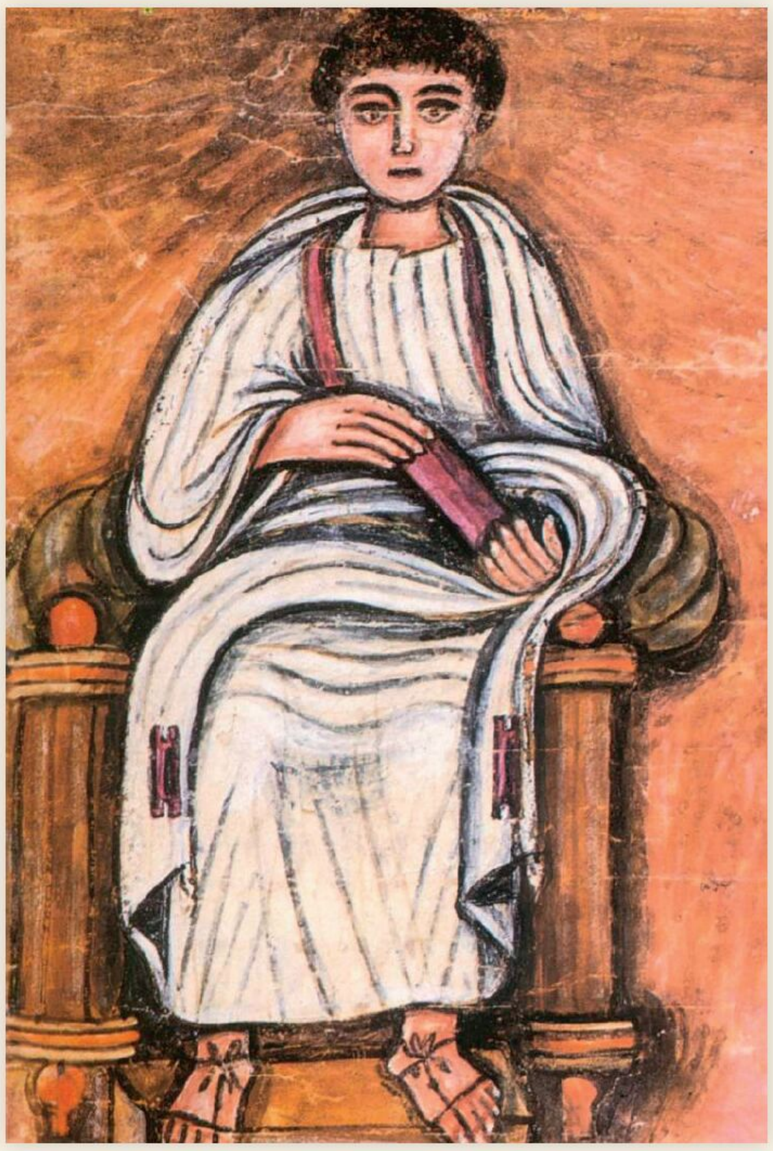
Okeanos, Thetys, Koios, Krios, Hyperion, Iapetos, Theia, Rhea, Themis, Foibe, Mnemosyne og Kronos.

Men Kronos' egen sønn Zevs gjorde opprør mot de nye verdensherskerne. Han samlet en hær bestående av sine søsken og andre mektige allierte og utkjempet *titanomakhien*, den kosmiske krigen mellom gamle og nye guder. Den episke kampen varte i ti år og endte med seier for Zevs.

Zevs straffet dem uten nåde. Titanene ble kastet dypt ned i Tartaros, et fuktig og tåkete sted som lå like langt under jorden som himmelen er over jorden. Titanenes barn ble heller ikke skånet, for eksempel ble Iapetos' sønn Atlas dømt til å bære himmelhvelvingen på sine skuldre i all evighet.

MUSENE hjalp kunstnere i krise

Like før år 700 f.Kr. innledet den greske dikteren Homer sitt storverk «Odysseen» med en bønn til en muse – en inspirasjonsgudinne: «Muse, fortell meg om mannen, den aldri forlegne, som flakket vidt og bredt omkring ...»

WIKIMEDIACOMMONS

Den romerske poeten Vergil skrev ned – og skrev videre på – fortellingene i grekernes mytologi.

I KORTE TREKK

Navn
Gresk mytologi.

Opphav
Har røtter i muntlige tradisjoner som kan spores tilbake til det 2. årtusen f.Kr. De første skriftlige kildene, som Homers epos, stammer fra ca. 700 f.Kr.

Kjent for
Historiene om Olympens guder, men også for sitt tett befolkede univers av skapninger som satyrer, nymfer og kykloper.

Visste du...
at de greske mytene ikke utgjorde en samlet fortelling, men ofte motsa hverandre og varierte fra bystat til bystat? For eksempel fantes det ulike versjoner om verdens skapelse.

Musene var Zevs' døtre med titanen Mnemosyne (hukommelsen). Ifølge gresk mytologi sang og danset musene ved gudenes og heltenes fester. Den inspirerende søskenflokken ble særlig dyrket i regionen Boiotia nord for Athen, der folk oppsøkte musenes tempel på fjellet Helikon. Diktere med skrivesperre eller musikere som slet med å skrive, kunne be de allvitende musene om inspirasjon.

«Muse, fortell meg om mannen, den aldri forlegne, som streifet viden om ....».

Innledningen til «Odysseen», der forfatteren Homer søker inspirasjon hos en muse.

Anført av den lyrespillende guden Apollon opptrådte søstrene i gresk kunst som drapert korsangere – ofte med ulike musikkinstrumenter i hendene.

Senere fikk musene ansvar for kunst og vitenskap generelt. Ideen om ni muser med hver sin spesialitet oppstod først etter den romerske erobringen av Hellas i 146 f.Kr.:

De ni musene er Erato (kjærlighetsdikt), Evterpe (fløytespill), Kalliope (heltedikt), Kleio (historieskriving), Melpomene (tragedier), Polyhymnia (pantomime), Terpsikore (sang og dans), Thaleia (komedier) og Urania (astronomi). I dag lever musene videre i ethvert museum – ordet kommer fra Museion, et tempel eller natursted viet til musene.

ZEVS skiftet ham på sine erobringstokter

Gudekongen Zevs var ofte prisgitt sine lyster og avlet mange av de vesenene som befolker mytologien. Når begjæret slo til, forlot han sin kone hjemme på Olympen for å dra på erobringstokt – ofte forkledd som et annet vesen.

I skikkelse av en gjeter forførte han hukommelsesgudinnen Mnemosyne, som senere fødte de ni musene. Og da den begjærlige Zevs fikk et glimt av den vakre dronning Leda i Sør-Hellas, forvandlet han seg til en svane og gjorde henne gravid.

En annen gang hadde guden fått et godt øye til den nysgjerrige fønikiske prinsessen Europa. For å lokke henne til seg forvandlet Zevs seg til en hvit okse, bar henne på ryggen over havet og lå med henne på øya Kreta i verdensdelen som fikk hennes navn.

Zevs' formskifter kunne også være abstrakte – som da han i form av gyllent regn steg inn i prinsesse Danaes fangetårn og befruktet henne med helten Persevs. Zevs' respekt- ▶

Mytologien er befolket av merkelige skapninger

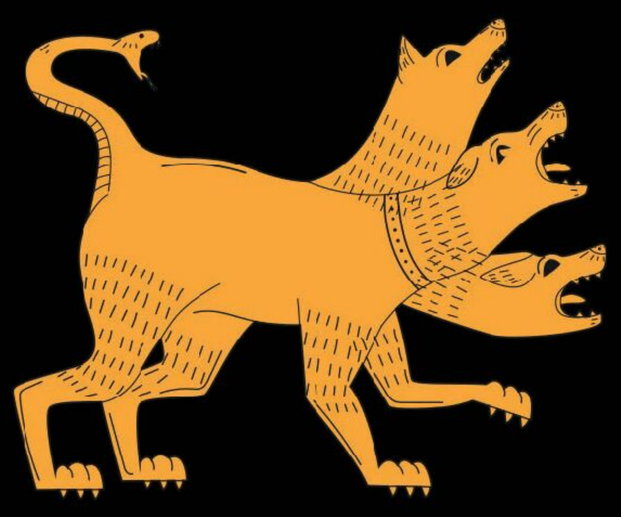
Heltene i gresk mytologi kjempet ikke bare mot guder og mennesker, men også mot alt fra helveteshunder til enøyde kjemper.

ARCHAEOLOGICAL MUSEUM, ORANGE

Kyklopen hadde et godt øye til Odyssevs

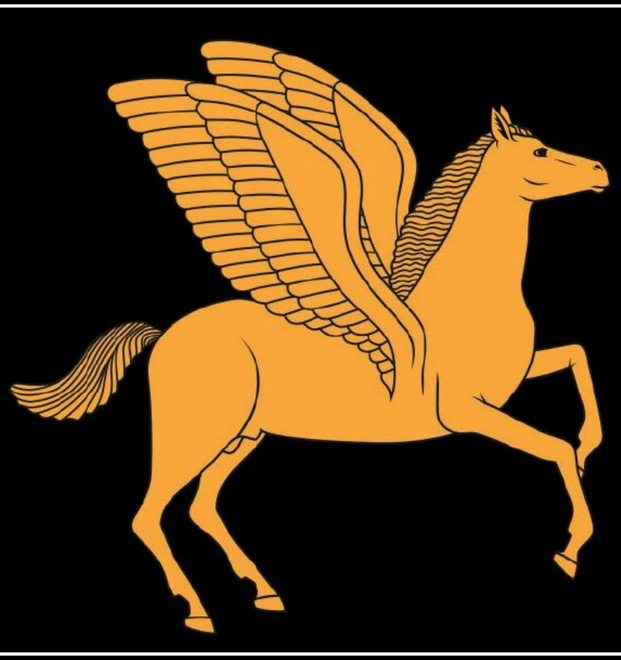
Ifølge grekerne bodde kyklopene – enøyde kjemper – i vulkaner, først og fremst Etna på Sicilia. I «Odysseen» klarer helten Odyssevs å unnslippe den menneskeetende kyklopen Polyfemos ved å stikke en glødende stake i øyet hans.

MIRANDELIN/SHUTTERSTOCK

Helveteshunden voktet dødsriket

Kerberos sto lenket ved porten til dødsriket, der den slapp sjeler inn, men ikke ut. Med sine vaktsomme hoder – den skildres med alt fra 1 til 50 hoder – hindret Kerberos ethvert fluktforsøk. Helten Herakles var den eneste som klarte å overmanne den livsfarlige hunden.

DARKO M/SHUTTERSTOCK

Bevinget hest sto opp av blodpøl

Da Medusa ble halshugget, steg Pegasus, en hest med vinger, opp fra blodet. Helten Bellerofon temmet hesten, og full av selvtillit satte han kurs mot gudenes fjell Olympen. Zevs satte en stopper for himmelfarten ved å få Pegasus til å kaste av Bellerofon slik at han ble lammet i fallet.

DARKO M/SHUTTERSTOCK

Sfinksen var en gåte for heltene

«Hvilket vesen går på fire ben om morgenen, på to ben midt på dagen og på tre ben om kvelden?» Det menneskeetende monsteret Sfinksen stilte denne gåten til alle som forsøkte å komme inn i byen Teben. Oidipus unngikk døden ved å gi det riktige svaret: mennesket.

løse egoisme sto i sterk kontrast til det greske samfunnets moralkodeks.

Hvis en mann forførte en gift kvinne, kunne han regne med å bli drept av ektemannen eller mannlige slektninger. Ifølge en teori var formålet med Zevs' eskapader en pedagogisk øvelse – å demonstrere alt det grekerne ikke fikk lov til å gjøre selv.

Religionshistorikere diskuterer imidlertid fortsatt formålet med gudens eventyrlige forvandlinger. Til Zevs' forsvar må det sies at han kom fra et belastet hjem. Faren hans, Kronos, spiste alle de andre barna sine og spyttet dem først ut da Zevs i voksen alder tvang ham til det.

SATYREN var halvt mann og halvt dyr – og full av begjær

Hvert år i mars bød Athens kalender på en fem dager lang orgie der byens borgere slapp alle hemninger til ære for vinguden Dionysos. Blant opptrinnene var de berømte satyrspillene – grovkornede parodier på de høytidelige mytene.

Scenen vrimlet av korsangere med hestehale festet bak og en kunstig fallos dinglende foran. De var utkledd som satyrer, mannlige naturånder som ifølge mytologien var Dionysos' faste følgesvenner. Satyrene var alltid vellystige, løsslupne og imponerende virile.

I kunsten er de ofte avbildet med et konstant erigert lem, klar til neste eventyr. Skogens ånder hadde som regel ører og hale som en hest, men ellers menneskelige trekk. I den hellenistiske perioden – tiden etter hærfører Aleksander den stores død i 323 f.Kr. – ble satyrene oftere avbildet som menn med geitebein og geitehaler.

Satyrer kunne også være musikalske – en myte forteller om den fløytespillende satyren Marsyas, som utfordret den lyrespillende guden Apollon til en musikkonkurranse. Apollon vant og flådde straks Marsyas levende som straff for hans arroganse.

I Romerrikets nytolkning smeltet satyrene sammen med faunene, men de representerte det samme: Den ville naturen og driftene som lurer like under sivilisasjonens ferniss.

MEDUSA ga heltene drapsblikket

Ifølge gresk mytologi kunne Medusa forvandle mennesker til steinstatuer bare ved å se dem inn i øynene. Medusa ble født av sjøuhyrenes gudinne Keto, og sammen med sine søstre Stheno og Evryale utgjorde hun en spesiell mytologisk art, gorgonene («de forferdelige»).

I motsetning til sine søstre var Medusa ikke udødelig, og helten Persevs fikk den utakknemlige oppgaven å drepe henne. I en versjon av myten holder han sitt speilblanke skjold opp foran seg, og da Medusa lammes

av sitt eget blikk, ser Persevs sitt snitt til å halshugge henne. Ifølge myten beholdt hodet sin kraft og ble derfor et mektig symbol for antikkens grekere.

De lot Medusas ansikt inngå i amuletter til dører, bymurer og skip. I motsetning til typiske greske portretter i profil, er Medusas ansikt alltid avbildet forfra – ofte med åpen munn og utstrakt tunge. Ifølge flere varianter av historien besto Medusas hår av levende slanger.

I verket Metamorphoses fra år 8 e.Kr. hevdet den romerske dikteren Ovid at Medusa opprinnelig hadde vært en vakker jente. Ifølge romeren ble den ulykkelige Medusa først voldtatt av havguden Poseidon i Athenes tempel og siden forvandlet til et monster av Athene, som var rasende over besudlingen av hennes helligdom.

MAINADER i ekstase rev alt i stykker

☛ I Dionysos' fargerike følge finner vi de beryktede mainadene – et navn som betyr «de rasende». På greske vaser danser de nakne eller iført dyreskinn side om side med vinguden og hans vellystige satyrer.

I mytologien er de ville, ekstatiske kvinner som i vinens og ekstasens vold flår levende dyr i stykker og spiser kjøttet rått. De mytiske mainadene hadde sine tilhengere blant antikkens virkelige kvinner.

Arkeologiske funn som fresker i Pompeii og antikke kilder forteller om kvinner som dyrket Dionysos i nattlige ritualer under åpen himmel.

Med musikk og dans søkte de den samme ekstasen som sine mytologiske søstre og en følelse av å bli ett med guden. Ekstasen kunne angivelig være så intens at de så jorden slå sprekker og Dionysos selv tre frem. Selv i romertiden levde ritualene videre. Cirka år 100 e.Kr. forteller forfatteren Plutark om en gruppe mainader som måtte reddes ned fra fjellet ved Delfi under en snøstorm.

SIRENER lokket sjøfolk til undergangen

☛ I en av de mest dramatiske scenene i «Odysseen» lar helten Odyssevs seg binde fast til masten på skipet sitt. Han vil høre sirenenes forførende sang, men vet at ingen kan motstå den uten å bli vanvittig og styre mot klippene og den visse død.

Etter råd fra trollkvinnen Kirke fyller mannskapet ørene med voks slik at de trygt kan ro skipet forbi sirenenes klippeøy. Cirka 750-650 f.Kr. dukker sirenene opp i gresk kunst som fuglekropper med kvinneansikter – en hybridform inspirert av myter fra Midtøsten. Ifølge den romerske poeten Ovid var sirenene en gang vår- og dødsgudinnen Persefones tjenestepiker.

Hades bortførte henne til underverdenen, og sirenene fikk vinger slik at de kunne fly ned og lete etter henne.

I et senere tillegg til mytologien mister sirenene vingene sine på dramatisk vis. Gudinnen Hera lokket dem til å utfordre musene til en sangkonkurranse. Da musene vant, rev de av sirenenes fjær og laget kroner til seg selv. Sirenene var fortvilet over nederlaget, kastet de siste fjærene sine, ble hvite og kastet seg i havet.

Sirenesangen lever videre i moderne sirener som fortsatt advarer om farer.

MINOTAUREN så rødt på Kreta

☛ På øya Kreta holdt et av oldtidens mest skremmende vesener til: Minotauros – en skapning med hode som en okse og kropp som et menneske. Ifølge myten ble uhyret holdt fanget i en labyrint og matet med 14 unge athenere hvert niende år, helt til helten Thesevs satte en stopper for uhyggen.

Minotauros var resultatet av at kong Minos nektet å ofre en hvit okse til havguden Poseidon. Som straff fylte guden Minos' dronning Pasifaë med et unaturlig begjær etter oksen. Oppfinneren Daidalos bygde en hul ku slik at dronningen i all hemmelighet kunne parre seg med oksen. Resultatet av den uheldige affæren ble Minotauros, som straks ble fanget i Daidalos' labyrint.

Myten kan ha sine røtter i den minoiske kulturen (ca. 3000-1100 f.Kr.), som dyrket okser og brukte labyrintmotiver.

NYMFER ga naturen sjel

☛ Ifølge gresk folketro var en nymfe en naturånd som var knyttet til f.eks. en kilde, et tre, et fjell eller en øy. Nymfene levde mye lenger enn menneskene, men beholdt alltid sitt unge, vakre utseende. Ulike typer natur var hjemsted for forskjellige slags nymfer – for eksempel bodde najadene i bekker mens dryadene bodde inne i trær.

Selv om en del nymfer flyktet fra menns tilnærmelser, var andre nymfer svært interessert i det motsatte kjønn. Ifølge en myte var fjellnymfen Ekho så ulykkelig forelsket i den vakre Narkissos at hun til slutt ble til en gjenklang av sin egen stemme – et «ekko».

I Homers «Odysseen» forfører øynymfen Kalypso Odyssevs og får helten til å bli hos seg i syv år. Ordet nymfe, som også betydde «ung kvinne», lever videre i betegnelsen «nymfoman» om kvinner med sterk sexlyst. ■

Minotauros hadde en glupende appetitt på menneskekjøtt. Han ble drept av helten Thesevs, som fant veien gjennom uhyrets labyrint ved å rulle ut en garntråd etter seg.

Nymfene var vakre – og livsfarlige. Her lokkes helten Hylas til en kilde av najader (vannnymfer) for aldri å vende tilbake.

HENRIETTA RAE, LONDON, ROYAL ACADEMY

LES MER OM GRESK MYTOLOGI

● Arthur Cotterell: **Classical Mythology**, Anness, 1999 ● Stephen Fry: **Mythos**, Penguin Audio, 2017

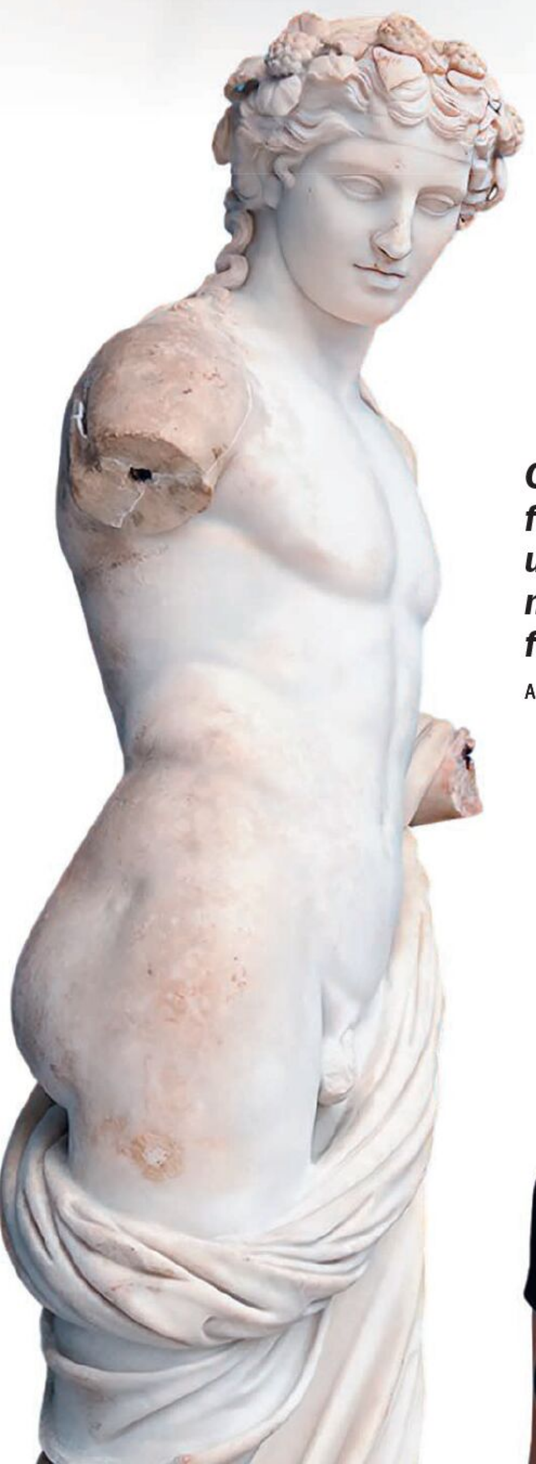
Skulpturer spilte en helt annen rolle i antikken enn de gjør i dag. Ifølge en ny studie spredte grekerne og romerne dufter rundt dem.

ANA CECILIA GONZALES

Overraskende studie:

Antikke skulpturer duftet av parfyme

Selv om duften for lengst er borte, har en arkeolog funnet bevis for at antikkens statuer ble smurt inn med oljer og parfymer – men det var ikke alle i antikken som likte de duftende statuene.

Cecilie Brøns forsker i statuers utsmykking – et nyere felt innenfor arkeologien.

ANA CECILIA GONZALES

AV MARIA APPEL

Mange skulpturer fra antikken er i dag plassert i museumsrom, der de presenteres med krav om ro og fordypelse.

Opprinnelig hadde de imidlertid en helt annen funksjon, for grekerne og romerne malte dem i livlige farger, kledde dem i klær og kunne til og med tildele dem hovedrollen i kultritualer.

Nå bringer ny forskning oss enda nærmere statuene og avslører hvordan de en gang påvirket sansene til dem som betraktet dem.

«På en måte er marmorskulpturene bare et skjelett, selv om det er et veldig fint skjelett», sier Cecilie Brøns, arkeolog og kurator ved Ny Carlsberg Glyptotek, til HISTORIE.

Hun har forsket på antikkens skulpturer i over ti år og har spesialisert seg på den originale bemalingen av skulpturene. Vanligvis arbeider hun materialbasert, for eksempel i et laboratorium der hun og kollegene undersøker fargerester fra skulpturene.

Nå har hun ved hjelp av en annen tilnærming funnet bevis for en detalj ved skulpturene som ikke tidligere har blitt systematisk undersøkt.

Første undersøkelse i sitt slag

I antikken ble skulpturer malt med hud-, hår- og øyenfarge. Noen av statuene hadde til og med hull i ørene, slik at man kunne feste øreringer i gull eller sølv. Armbånd, belter og

Når vi ser på skulpturer fra antikken i dag, er de vanligvis hvite eller grå. Men forskning har vist at de ofte var malt i sterke farger.

NY CARLSBERG GLYPTOTEK

diademer kunne de også få på seg.

Cecilie Brøns var egentlig på jakt etter flere beskrivelser av hvordan skulpturene ble malt. Men da hun begynte å gå gjennom tekstene til antikkens forfattere, fant hun en tendens.

Den romerske retorikeren Cicero og den greske dikteren Kallimakhos har for eksempel beskrevet hvordan statuer ble smurt med parfyme, salver eller oljer. Dette gjorde henne nysgjerrig.

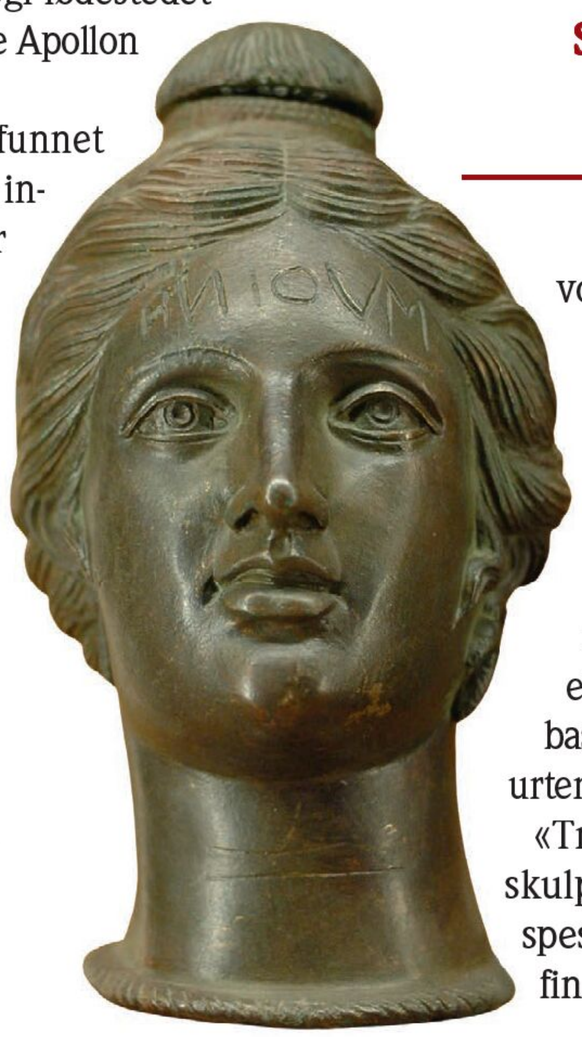
«Jeg ville finne ut om det var noe hold i teorien om duftene – eller om de bare var isolerte kilder», forteller arkeologen.

«Vi kan ikke gi opp og si at det ikke er mulig å undersøke dufter bare fordi de har forsvunnet.»

Studien hennes er den første i sitt slag som systematisk har undersøkt kildene til duftene. Bevisene var mange, og studien er publisert i Oxford Journal of Archaeology.

Spesielt den greske øya Delos er en skattkiste av bevis. Den lille øya er et av de viktigste arkeologiske stedene i Hellas, ettersom den var et viktig religiøst senter og ifølge gresk mytologi fødestedet til de greske gudene Apollon og Artemis.

Arkeologer har funnet 2800 steiner med inskripsjoner over hele øya, og noen av dem beskriver hva det kostet å behandle statuene i de store templene. Det fremgår tydelig at det blant annet trengtes natron, svamper, olje, lintøy, voks og roseparfyme til jobben.

Parfymer er kjent fra selv de eldste kulturer. Her er en parfymevase fra etruskerne formet som et kvinnehode, datert tilbake til 100-tallet f.Kr.

LOUVRE MUSEUM

Dette er et tydelig bevis på at statuene har vært omgitt av dufter.

Det er velkjent at parfyme var relativt utbredt i antikken. Men først og fremst for eliten, for prisen avskrekket de fleste vanlige mennesker. Roseduft var spesielt dyrt og eksklusivt. Det fantes også parfymer basert på andre blomster, som liljer, og urter, som rosmarin og timian.

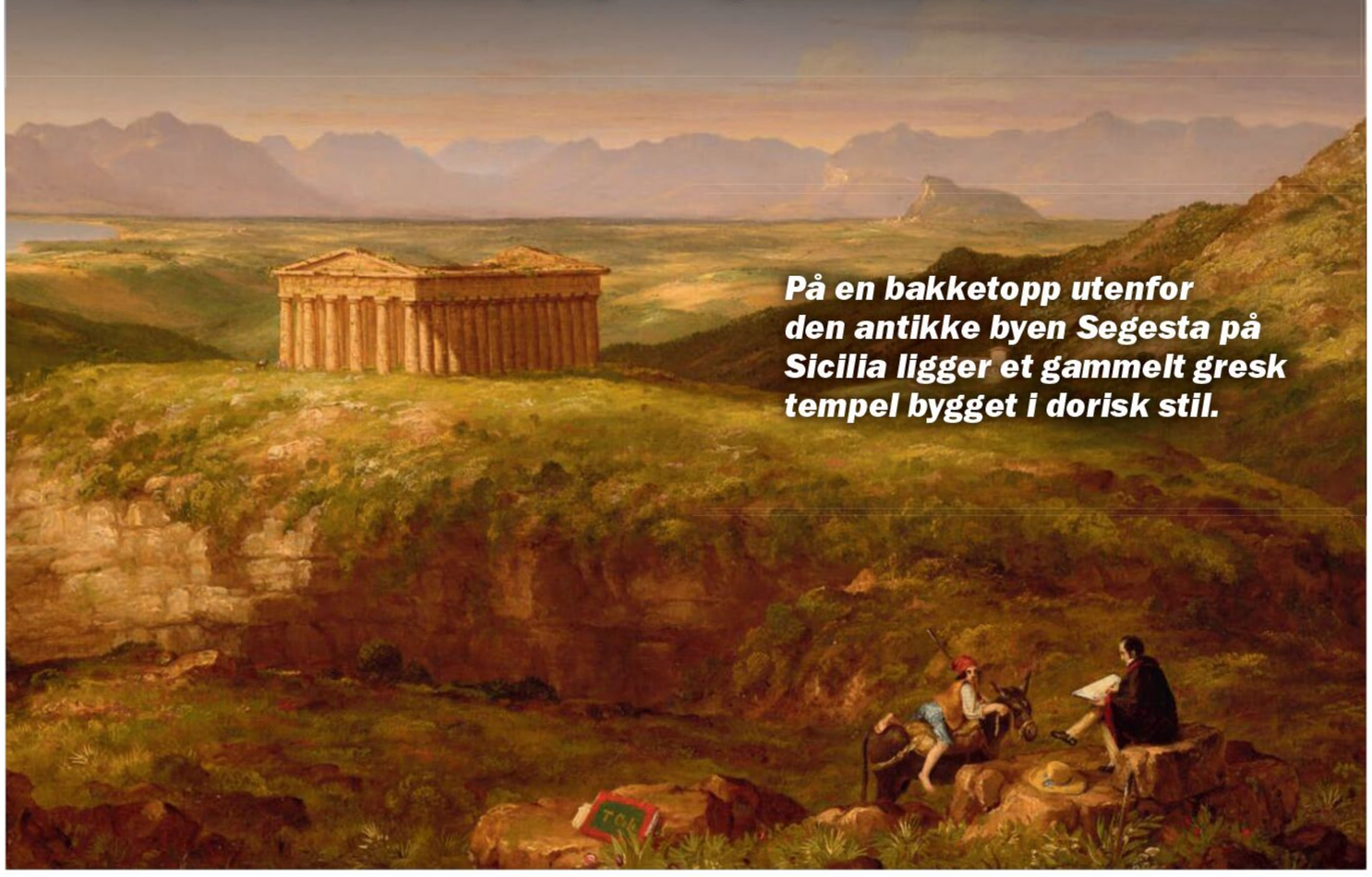
«Trolig var det behov for ulike dufter til skulpturene. Men roseduften nevnes spesielt, kanskje fordi den var spesielt fin.»

> **«Skulpturer ble sett på som levende vesener som nærmest ville kunne reise seg, gå og snakke.»**
>
> Cecilie Brøns, arkeolog og kurator

Cicero hatet parfymen

Den romerske retorikeren og politikeren Cicero (106-43 f.Kr.) mente at duftene på statuene var noe tull. Faktisk var det hele den rituelle håndteringen av kultstatuene han ikke likte. Cicero beskriver selv et ritual i byen Segesta på Sicilia, der byens kvinner samles for å bære en kultstatue av gudinnen Diana (den romerske versjonen av den greske gudinnen Artemis) ut av tempelet. Med tydelig ironisk distanse skriver Cicero:

«Hva er mer beryktet på hele Sicilia enn at alle matronene (eldre, ugifte kvinner, *red.*) og jomfruene i Segesta møttes da Diana ble ført ut av byen deres? At de salvet henne med dyrebare salver? At de kronet henne med kranser og blomster? At de fulgte henne til grensene av sitt territorium med røkelse og brennende parfymer?»

På en bakketopp utenfor den antikke byen Segesta på Sicilia ligger et gammelt gresk tempel bygget i dorisk stil.

LISBETH IMER/NATIONALMUSEET, DANMARK

Duft skulle gjøre statuen livaktig

I antikken ble skulpturer noen ganger kledd i drakter for å gjøre dem mer livaktige.

«Skulpturer ble sett på som levende vesener som nærmest ville kunne reise seg, gå og snakke. Denne tanken er først og fremst knyttet til gudestatuene i templene», sier Brøns.

«Her bidro duften til å gi dem liv. Betrakteren fikk en illusjon av at guden nesten var til stede i statuen sin.»

Selv om statuene ble vurdert ut fra hvor livaktige de var, var ikke idealet realisme i moderne forstand. De var ikke ment å se ut som virkelige mennesker, forklarer hun:

«Utsmykkingen er en måte å hedre statuene på, og den kan ses som en slags offergave. Den dyre parfymen har vært en del av denne praksisen.»

Les mer om dufter i antikkens Roma, der storbyens gater luktet av alt annet enn eteriske oljer og rosenvann.

Miljø-katastrofene herjet bak jernteppet

Sovjetunionens

Ingen tenkte på miljøet da Sovjetunionen innledet sitt industrielle kappløp med Vesten – ikke engang i Aserbajdsjan, der oljeindustrien forurenset enorme områder.

ROBERT NICKELSBERG/GETTY IMAGES

giftige arv

Sovjetunionens ledere ødela systematisk landets miljø for å utkonkurrere Vesten. Da innbyggerne begynte å protestere, var det for sent. På det tidspunktet overgikk ødeleggelsen enhver fatteevne.

AV TROELS USSING & NIELS-PETER GRANZOW BUSCH

Det gikk et kollektivt gisp gjennom de 2000 delegatene som i mai 1989 var samlet til møte i Folkekongressen – Sovjetunionens nye representative organ.

Fra talerstolen raste den prisbelønte forfatteren Tulepbergen Kaipbergenov.

«Si meg, finnes det andre land i verden som tillater at deres eget folk blir forgiftet på denne måten?» tordnet forfatteren, som var valgt til å representere fiskerne og bøndene ved Aralsjøen.

På 40 år hadde verdens fjerde største innsjø blitt redusert til en pøl av sprøytemidler og tungmetaller omgitt av uttørkede sandsletter med fjell av livløse muslingskjell. Elvene som en gang hadde forsynt Aralsjøen med vann, var lagt om for å forsyne bomullsindustrien. Men i stedet for rikdom hadde innbyggerne i regionen fått oppleve en miljøkatastrofe uten sidestykke i historien.

«Legene advarer nå mot amming fordi mødrenes melk er giftig», påpekte Kaipbergenov og utnyttet det faktum at den sovjetiske reformlederen Mikhail Gorbatsjov – i motsetning til sine forgjengere – tillot regimekritikk.

Uttørkingen av innsjøen var et av de tydeligste eksemplene på hva regimets vekstplaner hadde kostet miljøet: I de sovjetiske ledernes fanatiske iver etter å vise fremskritt og overgå Vesten industrielt, ofret de skoger, innsjøer og hele havområder som gikk tapt på grunn av forurensning.

«Det finnes ingen verre økologisk katastrofe på kloden enn vår», sa den sovjetiske miljøanalytikeren Grigorij Barenboim da han oppsummerte situasjonen i 1990.

Men i motsetning til i Vesten var det ingen som kunne stilles til ansvar – bare «systemet».

Stalin krevde raske resultater

Med sine 22 millioner km² fylte Sovjetunionen omtrent en sjettedel av verdens samlede landareal, med belter av tundra, skog og steppe som buktet seg fra nord til sør. Jordsmonnet inneholdt ettertraktede mineraler og metaller, og hele 41 prosent av landets areal besto av skog – noe som tilsvarte en fjerdedel av verdens skogareal. Sovjetunionen hadde også en fjerdedel av jordens ferskvann.

Men etter den russiske borgerkrigen var det gigantiske landet nede for telling på 1920-tallet, og den nye lederen Josef Stalin startet jakten på naturens ressurser.

«Vi kan ikke forvente veldedighet fra Moder jord. Vi må selv fravriste henne den», lød et av stalinistenes slagord.

I 1928 lanserte Stalin sin første femårsplan med krav om massiv industrialisering. Kraftverk, gruveanlegg og stålverk skjøt opp, og utbyttet av kull, olje, jernmalm og elektrisitet økte så raskt at målene ble nådd på bare fire år. Takten i det store prosjektet ble stadig satt opp, og da 2. verdenskrig var over, satset sovjetstyret alt på å overgå Vesten.

I de stalinistiske byråkratenes verden var ingenting umulig – og ingen våget å utfordre den totalitære planøkonomiens stadig økende mål som ikke tok hensyn til miljøet.

«Systemet var fokusert på å maksimere utnyttelsen og øke produksjonen. Alt annet kom i andre rekke», skrev økonomen Marshall Goldman, som var den første amerikaneren som studerte sovjetisk miljøpraksis på 1960-tallet.

Det var en oppskrift på katastrofe.

Gigantisk innsjø ble til ørken

De første tiårene var det ikke mange som la merke til forurensningen. Myndighetene ga ingen opplysninger, og selv livsfarlige utslipp ble fortiet.

Enda atomkraftverket Majak i Øst-Ural utsatte nesten en halv million mennesker for stråling i 1957, ble ulykken holdt hemmelig i 35 år.

Men ved Aralsjøen mellom dagens Kasakhstan og Usbekistan endret hele økosystemet seg så radikalt at det var umulig å hemmeligholde det.

Innsjøens skjebne ble beseglet på 1950-tallet da Kreml bestemte seg for å øke bomullsproduksjonen på de sentralasiatiske steppene dramatisk. Det skulle enorme mengder vann til for å få plantene til å gro i det tørre klimaet.

Løsningen ble et omfattende vanningssystem som tok vann fra de to elvene som munnet ut i Aralsjøen. Alle andre avlinger i regionen måtte vike for «det hvite gullet» som ble plantet overalt – helt opp til husveggene i regionens landsbyer.

«Over disse landsbyene som druknet i bomull, fløy fly og helikoptre som dumpet laviner av kunstgjødsel og skyer av giftige sprøytemidler over dem», skrev den polske journalisten Ryszard Kapuscinski.

Vannforbruket var ekstremt, for hver hektar med bomullsplanter slukte uten problemer 25 tonn vann daglig. Dessuten var vanningskanalene så utette at minst halvparten av vannet gikk til spille. Resultatet ble at Aralsjøen ble drenert dag for dag.

> **«Vi kan ikke forvente veldedighet fra Moder jord».**
>
> Slagord blant stalinistene.

«Vannet begynte å trekke seg tilbake i 1964. Siden den høsten har det ikke vært høyvann», fortalte en usbeker etter Sovjetunionens fall.

Elvenes tilførsel til innsjøen falt til en åttendedel av sitt opprinnelige volum og ble dessuten fylt med rester av kunstgjødsel og sprøytemidler fra bomullsmarkene. I 1976 hadde den 68 320 km² store innsjøen krympet med en fjerdedel, og da Sovjetunionen kollapset i 1991, var nesten to tredjedeler av innsjøen borte. I dag er det bare en tiendedel igjen.

Taperne ble miljøet og befolkningen. Saltholdigheten i Aralsjøen økte dramatisk pga. fordampning og tok livet av både dyr og planter mens innsjøens tørre områder ble til ørken.

Den uttørkede innsjøbunnen ble fylt med plantevernmidler, kjemikalier og giftige salter som ble spredt med vinden. På 1980-tallet blåste stormer hvert år mellom 90 og 140 millioner tonn salt og sand fra bunnen av innsjøen og helt til Hviterusslands jordbruksland – 2000 km unna.

Verst gikk det ut over lokalbefolkningen som pustet inn det giftige støvet, som også samlet seg opp i drikkevannet.

«Vår jord lukter ikke lenger jord, men kjemikalier», raste forfatteren Tulepbergen Kaipbergenov under møtet i Folkekongressen i 1989.

På den tiden hadde antall luftveis-, hjerte-, ▶

PETER TURNLEY/GETTY IMAGES

Sovjetunionen satset massivt på storindustri, som her i Tsjeljabinsk, der stålverkene gjorde regionen til en av verdens mest forurensede.

Millioner av bomullsplanter forvandlet Aralsjøen til en ørken

I forsøket på å bli en av verdens største bomullsprodusenter tømte Sovjetunionens regjering verdens fjerde største innsjø. I dag er Aralsjøen bare en tiendedel av størrelsen den hadde i 1960.

SCIENCE PHOTO LIBRARY

ARALSJØEN FØR DRENERINGEN

AREAL: Med sine 68 320 km² var Aralsjøen omtrent på størrelse med Irland. Den var verdens fjerde største innsjø og omgitt av ørkenområder.

VANNTILFØRSEL: Elvene Syr-Darja og Amu-Darja leverte til sammen ca. 60 milliarder m³ ferskvann til Aralsjøen – nok til å kompensere for den årlige fordampingen fra overflaten.

FISKE: Innsjøen var et viktig fiskeområde med en årlig fangst på opptil 48 000 tonn fisk. Her kunne usbekiske og kasakhiske fiskere fange ettertraktede arter som stør, malle og karpe.

MILJØPROBLEMER: Området hadde ingen merkbare forurensningsproblemer. Innsjøen sørget også for behagelige temperaturer året rundt.

ARALSJØEN I 2009

I forsøket på å øke bomullsproduksjonen i Usbekistan og Kasakhstan ble Aralsjøen drenert, og så godt som all skog i Usbekistan ble felt.

AREAL: Med sine ca. 7000 km^2 er Aralsjøen i dag mindre enn Rogaland fylke. Innsjøen har krympet til ti prosent av sin opprinnelige størrelse.

VANNTILFØRSEL: Avledning av vann til bomullsproduksjonen førte til at tilførselen fra elva Amu-Darja opphørte allerede på 1970-tallet. Elven Syr-Darja leverte bare en åttendedel av den opprinnelige vannmengden. Dermed ble fordampningen fra innsjøen større enn vanntilførselen.

FISKE: På det verste var fangsten i Aralsjøen nede i noen få tusen tonn, og pga. den økte saltholdigheten ble mange fiskearter utryddet. I dag har fisket økt til ca. 8000 tonn per år i det nordlige Aral – den største av de fire innsjøene som Aralsjøen nå er delt inn i.

MILJØPROBLEMER: Innsjøens innskrumping har gjort somrene ekstremt varme, og overflatevannet er fylt med tungmetaller og rester av plantevernmidler. Områdets sparsomme drikkevann er forurenset.

På 1950-tallet var Aralsjøen et nærmest paradisisk sted med rikelig med fisk. I dag ligger fiskebåtene og ruster på den uttørkede sjøbunnen.

GIUSEPPE CIPRIANI/ALAMY/IMAGESELECT

▶ nyre- og kreftsykdommer i regionen eksplodert. Ifølge Kaipbergenov var det katastrofale prosjektet helt og holdent Moskvas påfunn og skyldtes «en fullstendig kriminell økonomisk politikk».

Og befolkningen ved Aralsjøen var langt fra de eneste som mistet alt pga. regimets tøylesløse krav.

Sibirs natur blødde

Naturen i Sibir endret seg også dramatisk. Fra slutten av 1950-tallet ble store områder omgjort til landbruk og industri, og begge deler gjorde uopprettelig skade på naturen. Regionene Krasnojarsk og Irkutsk ble til rene giftsentre da store anlegg ble bygget for å utvinne Sibirs kull, olje og metaller. Disse fabrikkene skylte rutinemessig ut giftig avfall i elvene, bl.a. bly, arsenikk og etsende fenol.

Bare langs elven Angara slapp fabrikkene hvert eneste år ut om lag 450 000 tonn klorforbindelser, sulfat og nitrat i den 1800 km lange elven. På samme måte forurenset den stadige forbrenningen av fossilt brensel polarluften og slapp ut giftige, unedbrytbare tungmetaller i omgivelsene.

«Allerede i 1968 vedtok det regionale sovjetet i Irkutsk å forby bygging av skadelige virksomheter her. Likevel fortsetter byggingen. Dette påfører oss, hele vårt samfunn, tap som ikke kan måles i rubler», skrev en journalist fra Irkutsk på 1980-tallet.

Men det var ingenting sammenlignet med Norilsk i Nord-Sibir, som hadde Sovjetunionens største forekomster av kobber og nikkel – og noen av landets sykeste barn.

Bare i 1989 slapp metallindustrien i Norilsk om lag 1,2 millioner tonn giftig svoveldioksid ut i luften over sine 250 000 innbyggere. På vindstille dager var konsentrasjonen 72 ganger høyere enn det tillatte maksimumsnivået – høyere enn noe annet sted i Sovjetunionen.

På grunn av forurensningen lå ungdommen i Norilsk på den triste fjerdeplassen i landet når det gjaldt tilfeller av blod- og nyresykdommer, og byens menn hadde verdensrekord i lungekreft. Giftstoffene i vannet og luften fikk også naturen til å bløe.

«På 1960-tallet begynte trærne i nærheten av Norilsk å dø i stor skala på grunn av forurensningsnivået», uttalte den tyske professoren Ulf Büntgen i 2018.

På begynnelsen av 1980-tallet var alle lerketrærne i et område 60 kilometer øst for Norilsk døde, og i dag er mange millioner hektar skog utenfor Norilsk utradert.

Insektene druknet i gift

Det sovjetiske landbruket hadde blitt tvangskollektivisert under Stalin. Derfor var det ingen kollektivbønder som våget å stille spørsmål da Kreml igjen krevde økt produksjon. Målet var å bli i stand til å eksportere mat, men metodene fikk stikk motsatt effekt.

Sovjetunionen var storprodusent av kunstgjødsel og sprøytemidler som ble levert til kollektivbrukene i enorme mengder for å øke avlingene. Ifølge analyser ble resultatet at 30 prosent av sovjetiske grønnsaker inneholdt for høye konsentrasjoner av kunstgjødselnitrat samtidig som regn og kunstvanning skyllet overflødig kunstgjødsel ut i elver og innsjøer.

ANTOINE GYORI/CORBIS/GETTY IMAGES

I Musljumovo fødes barn ofte med misdannelser. Byen ligger ikke langt fra Majak-anlegget, som slapp ut radioaktivt avfall i elven Tetja.

Sovjetisk industri var blant verdens mest giftige

Kaskader av svoveldioksid ble blåst opp i skyene, og absurde mengder kjemisk avfall ble sluppet ut i elver og hav. På bare noen tiår ble sovjetiske industribyer til rene dødsfeller for natur og mennesker.

SERGEY DROZD/ALAMY/IMAGESELECT

NORILSK

Skogen døde ut

I 1930-årene anla GULag-fanger den nordsibirske gruvebyen Norilsk der de skulle utvinne og foredle nikkel og kobber. Siden den gang har anleggene hopet seg opp og forgiftet elver og skoger. Resultatet er at 5,9 millioner hektar skog er ødelagt i området, og de årlige utslippene av svoveldioksid overgår fortsatt selv aktive vulkaner.

NIKOLAI IGNATIEV/ALAMY/IMAGESELECT

MAJAK

Radioaktivt helvete

I sovjettiden dumpet Majak-atomkraftverket i Ural enorme mengder radioaktivt avfall i regionens innsjøer og elven Tetja. I tillegg til utslippene ble 400 000 mennesker utsatt for radioaktiv stråling under en atomulykke i 1957. I de nærmeste byene er antall årlige krefttilfeller betydelig høyere enn andre steder.

BRENDAN HOFFMANN/ALAMY/IMAGESELECT

SUMGAIT

Gå ikke i vannet!

I sovjettiden kunne havnebyen Sumgait i Aserbajdsjan skilte med enorme kjemiske fabrikker og stålverk. På 1980-tallet slapp industrien hvert år 67 000 tonn farlig avfall, inkludert kvikksølv, ut i Kaspihavet. Byen hadde den høyeste spedbarnsdødeligheten i Sovjetunionen, og antall barn født med funksjonshemninger eksploderte.

SERGEI KARPUKHIN/AP/RITZAU SCANPIX

DZERZJINSK

Verdens største kjemiske avfallsplass

400 km øst for Moskva ble Dzerzjinsk et senter for produksjon av kjemiske våpen, og fra 1930 ble det dumpet ca. 300 000 tonn kjemikalier i området. Mengden dioksin og fenol i grunnvannet overskrider faregrensen 17 millioner ganger. Dermed er Dzerzjinsk verdens mest kjemisk forurensede by.

Enda verre var forbruket av plantevernmidler, som det årlig ble brukt minst 200 000 tonn av uten at det hadde noen effekt, for på sentralt hold ble kollektivbrukenes suksess bl.a. målt ut fra deres forbruk av plantevernmidler. Jo mer, desto bedre, var resepten.

«Sannheten er at vi ofte ikke bare forgiftet insektene – vi druknet dem», sa en sovjetisk ekspert i ettertid.

Blant de verste giftstoffene var DDT, som Sovjetunionen formelt forbød i 1970, men fortsatte å bruke i all hemmelighet frem til 1990-tallet. Giften har vist seg å være farlig for fisk og fugler, men skader også menneskers forplantningsevne og kognitive evner.

I tillegg skadet kjemiske midler jorden, og intensiv dyrking og kunstig vanning ødela det fruktbare humuslaget på jordene. Selv en stor del av de ekstremt fruktbare svartjordområdene i Ukraina og Krasnodar-regionen mistet sine naturlige næringsstoffer.

I 1990 var åkerjorden i så dårlig forfatning at en sovjetisk kollektivbonde knapt kunne brødfø seg selv og fire andre. Derfor måtte Sovjetunionen allerede i 1972 importere korn for å kunne brødfø befolkningen.

En sovjetisk vits forestilte seg hva som ville bli utfallet hvis Den røde armé erobret Sahara:

«De første 50 årene vil ingenting skje. Deretter blir vi nødt til å importere sand!»

Tsjernobyl satte fart i debatten

Fra 1970-tallet ble sovjetborgerne mer oppmerksomme på forurensningen, men myndighetene unngikk alvorlig kritikk – helt frem til 1986.

Det året eksploderte en reaktor ved atomkraftverket i Tsjernobyl i Ukraina, og det ble sluppet ut om lag 400 ganger så mye radioaktiv forurensning som Hiroshima-bomben. Men det gikk 36 timer før myndighetene begynte å evakuere befolkningen.

Atomulykken utløste en omfattende debatt om miljøproblemer i hele landet, for journalister fra media staten ikke kontrollerte, avslørte regimets mange løgner i årene som fulgte. I sine erindringer skrev Sovjetunionens tidligere leder Mikhail Gorbatsjov:

«Ulykken var en påminnelse om hvor gammeldags vår teknologi var, men også om at det gamle systemet hadde spilt fallitt.»

To år etter atomulykken nedsatte Gorbatsjovs regjering en statlig komité for naturvern – Goskompriroda – som fikk det overordnede ansvaret for miljøet i Sovjetunionen. Komiteen ba om unnskyldning for flere tiårs forsømmelse.

«Vi behandlet jorden uten barmhjertighet», uttalte lederen av Goskompriroda, Fjodor Morgun, med beklagelse i stemmen.

Til slutt ble tidligere hemmeligholdte forurensningsmålinger offentliggjort, og i 1989 viste analyser at luftforurensningen i 73 storbyer var over 15 ganger høyere enn tillatt. Og med forurensningen fulgte sykdommer som blod- og luftveissykdommer.

Helseministeren i sovjetrepublikken Aserbajdsjan konkluderte:

«Det er en høy pris vi har betalt – prisen for vårt folks helse, for fremtidige generasjoner».

Fundamentet vaklet under sovjetstyret.

Katastrofene knuste Sovjetunionen

Selv om Kreml lovet bedre tider, viste det seg at man fortsatt ikke holdt industrien i ørene. Bare i Moskva manglet tre av fire fabrikker ressurser til å få styr på forurensningen. Samtidig var det utbredt juks.

«Når forurensningskontrollen finner sted, blir det ikke tatt prøver av luft og vann. Og på nattskiftet slår industriene av renseanleggene sine», skrev avisen Pravda i 1990 om forholdene i den smogplagede byen Tsjerepovets 380 kilometer nord for Moskva.

Samme år konstaterte sovjetiske økonomer at hver fjerde voksne og hvert sjette barn i landet led av en kronisk sykdom. Troen på at det allmektige kommunistpartiet kunne helbrede landet var borte. Ikke bare miljøet og folkehelsen, men også økonomien var elendig, og i 1991 falt Sovjetunionen fra hverandre.

Nå skulle 15 nye republikker hver for seg forsøke å rette opp miljøkatastrofene, men pengemangel og politisk motvilje de fleste steder hindret en renere fremtid. Allerede kort tid før Sovjetunionens fall var miljøanalytikeren Grigorij Barenboim skeptisk på vegne av både sitt eget folk og planeten:

«Vi har blitt et miljømessig testområde for hele verden og en økologisk trussel mot hele planeten.»

Store mengder metangass presser seg nå opp gjennom Sibirs tinende permafrost og skaper store hull i bakken.

VASILY BOGOYAVLENSKY/AFP/RITZAU SCANPIX

Fortidens synder får Sibir til å smelte

Fabrikker i Sovjetunionen har forurenset den skjøre tundraen siden 1930-tallet. Derfor forsvinner permafrosten i Sibir i et svimlende tempo.

Sovjetunionens – og senere Russlands – massive forurensning av Nord-Sibir har hatt store konsekvenser for den arktiske tundraen. Sammenlignet med tempererte, solrike områder tåler den kalde tundraen på langt nær like mye miljøstress.

Dessuten har Sovjetunionens uhemmede utslipp av klimagasser, sammen med utslippene fra andre industrialiserte land, hatt en langt farligere effekt. Disse utslippene er høyst sannsynlig ansvarlig for de temperaturøkningene som har rammet det arktiske Sibir.

I 2020 ble det f.eks. målt 38 grader i den nordsibirske byen Verkhojansk, og andre steder i Sibir har gjennomsnittstemperaturen steget med 10 grader. Oppvarmingen tiner permafrosten i de nedre jordlagene, og det kan få katastrofale følger for hele kloden.

Det ligger nemlig store mengder drivhusgasser med metan og CO_2 bundet under permafrosten. Ekspertene sier at dersom disse gassene kommer opp i atmosfæren, vil konsentrasjonen av drivhusgasser i atmosfæren bli tredoblet.

LES MER OM SOVJETUNIONENS MILJØKATASTROFER

● M. Feshbach & A. Friendly jr: **Ecocide in the USSR**, Basic Books, 1992 ● P. Josephson et al.: **An Environmental History of Russia**, Cambridge University Press, 2013

Hvor mange ganger har USA prøvd å kjøpe Grønland?

Siden 1800-tallet har amerikanerne hatt våte drømmer om å slå kloa i det kjølige Grønland. USA har forsøkt å lokke Danmark med blant annet gull og eksotiske øyer.

«Av hensyn til nasjonal sikkerhet og frihet i hele verden mener USA at eierskap og kontroll over Grønland er en absolutt nødvendighet.»

Slik lød ordene da Donald Trump i desember 2024 gjenoppfrisket et ønske om å kjøpe Grønland, som han også fremsatte i 2019. Den amerikanske drømmen om å innlemme Grønland i USA er imidlertid langt fra ny. I løpet av de siste 160 årene har amerikanerne flere ganger forsøkt å slå kloa i verdens største øy.

Ideen ble først lansert i 1867, da president Andrew Johnson var svært opptatt av å utvide landets grenser. Tidligere samme år hadde USA kjøpt Alaska fra Russland, og utenriksminister William H. Seward foreslo at USA også skulle kjøpe Grønland for å få tak i øyas naturressurser.

Ideen fikk imidlertid ikke politisk gjennomslag, og noe bud ble aldri lagt inn.

Eksotiske øyer skulle lokke danskene

I 1910 forsøkte amerikanerne å utnytte det faktum at Norge nettopp hadde løsrevet seg fra Sverige og gjorde krav på å få Grønland tilbake fra Danmark.

USAs ambassadør i Danmark ga den danske regjeringen et tilbud på den omstridte øya – i bytte mot en håndfull øyer i Karibia og Asia.

Noen tiår senere – i 1946 – kom USA med et tilbud på 100 millioner dollar i gull for Grønland (ca. 22 milliarder nåtidskroner). Målet denne gangen var å bruke Grønland til å holde øye med Sovjetunionens aktiviteter i nord under den kalde krigen.

Så langt har både dansker og grønlendere avvist alle USAs tilnærmelser – inkludert Trumps gjentatte ønske.

«Grønland tilhører det grønlandske folk», var det korte svaret fra Grønlands landsstyreformann Múte Egede på Trumps nyeste uttalelser.

USA har kjøpt seg til storhet

I løpet av 1800-tallet vokste landarealet i USA eksplosivt – flere ganger gjennom oppkjøp av land. Tre viktige handler var avgjørende for landets utvikling og bidro til over halvparten av det moderne USAs areal.

WILLIAM MORRIS/NATURAL EARTH AND PORTLAND STATE UNIVERSITY

Louisiana-territoriet

År: 1803
Pris: 4,7 milliarder nåtidskroner

I 1803 var Napoleon presset av pengemangel, en truende krig mot britene og opprør i de franske koloniene. Statslederen valgte å selge Louisiana-territoriet til USA for å skaffe penger og unngå en krig med USA. Louisiana strakte seg over store deler av det sentrale Nord-Amerika og fordoblet USAs daværende areal.

KBALLEN/WIKIMEDIA COMMONS

Det vestlige USA

År: 1848
Pris: 6,7 milliarder nåtidskroner

Etter den meksikansk-amerikanske krigen i 1846-48 ble Mexico tvunget til å undertegne en traktat som dikterte at meksikanerne skulle selge store deler av det vestlige Nord-Amerika til USA. Området omfattet blant annet California, Nevada, Arizona og Utah, og ble sentralt for de amerikanske nybyggernes ekspansjon vestover.

OLINCHUK/SHUTTERSTOCK

Alaska

År: 1867
Pris: 1,7 milliarder nåtidskroner

I 1867 slo USA til og kjøpte Alaska da Russland ønsket å avstå området på grunn av økonomiske problemer og frykt for britisk ekspansjon. Motstanderne av avtalen mente at USA var blitt lurt og hadde kjøpt unyttig land, men kjøpet viste seg å være svært lønnsomt – særlig etter at det ble funnet gull og olje.

Siden 1800-tallet har amerikanske politikere gjentatte ganger forsøkt å lokke Danmark til å selge Grønland.

MURATART/SHUTTERSTOCK & PUBLIC DOMAIN

Hvorfor innførte katolikkene sølibat?

Sølibat for katolske prester ble et krav først rundt 1100 år etter Jesu korsfestelse. Kirkens kamp mot ekteskap og sex handlet ikke bare om fromhet, men også om eiendom og arv.

Jesus levde et kysk liv og giftet seg aldri, og det samme gjaldt mange av hans disipler.

Likevel hadde den tidlige kristne kirken ingen regler om at religiøse ledere ikke kunne gifte seg eller få barn. Mange av de første pavene – som apostelen Peter – var gifte menn.

Det første forbudet kom i 311 på en synode i Elvira (dagens Granada), der det ble slått fast at alle «biskoper, presbytere og diakoner og alle andre geistlige» skulle «avholde seg fullstendig fra sine hustruer og ikke få barn».

Det var imidlertid ikke alle kristne ledere som var enige i det teologiske spørsmålet om prestesølibat, og allerede på kirkemøtet i Nikea i 325 avviste forsamlingen forbudet mot presteekteskap.

Selv om ekteskap ikke var forbudt, valgte noen prester å følge Jesu eksempel, mens andre giftet seg og fikk barn. Slik fortsatte det helt frem til middelalderen. I 1059 rettet pave Gregor 7. et hardt slag mot kirkens menns seksualliv da han bestemte at gifte menn ikke kunne være prester.

En av grunnene til avgjørelsen var at kirken i økende grad opplevde at gifte prester testamenterte kirkens jord og eiendom til barna sine.

Et egentlig forbud mot sex kom ikke før i 1139, da en forsamling på rundt 1000 biskoper vedtok at prester skulle leve i sølibat.

Protestantene tillot sex

Da protestantene løsrev seg fra den katolske kirken etter reformasjonen, avviste de sølibatet, men katolikkene holdt fast ved forbudet, som ble understreket av pave Pius 4. i 1563.

Ifølge Edward R. Sunshine, professor i teologi ved Barry University i Florida, innførte kirken sølibatet også for å fremheve prestene som en spesiell gruppe – for å vise at de er hevet over jordisk begjær og synd.

Ifølge noen teorier hadde Jesus et forhold til Maria Magdalena, men de fleste bibeleksperter mener at han var ugift og levde i sølibat.

PUBLIC DOMAIN

PASINI ET AL./WORLD NEUROSURGERY

Arkeologer har funnet restene av flere kvinneskjeletter med små knokler fra spedbarn mellom beina. De fleste er fra middelalderen, men de eldste kan dateres tilbake til steinalderen.

Hva er en kistefødsel?

Død og begravet – men så hørtes barnegråt fra graven. Historien om den engelske kvinnen Emme Toplace er bare ett eksempel på et makabert fenomen som har forekommet i århundrer.

Den 20. april 1650 hadde engelske Emme Toplace vært død og begravet i omtrent to timer da det hørtes rumling og sukk, etterfulgt av barnegråt, fra graven hennes. Folk i nærheten gravde raskt opp Emmes kiste og ble mildt sagt overrasket da de fjernet kistelokket.

En «kvinne stakk hånden ned og fant et barn som var født i kisten», ifølge et dokument fra kirkeboken i den engelske byen Ashbourne. Den lille gutten var i live.

Emme Toplaces fødsel er bare ett av flere eksempler på et makabert fenomen der gravide kvinner har «født» etter døden. I de fleste tilfellene har fosteret også vært dødt og blitt utstøtt fra morens kropp etter hvert som forråtnelse og akkumulerte gasser har tvunget fosteret ut av den avdødes kropp. Fenomenet har vært dokumentert i skriftlige kilder siden 1500-tallet – blant annet i 1551, da en hengt kvinne plutselig fødte to døde spedbarn etter fire timer i galgen.

Siste eksempel er fra 2018

Kistefødsler er imidlertid også kjent fra arkeologiske funn, og forskere har gravd ut kvinneskjeletter helt tilbake til steinalderen som ser ut til å ha utstøtt et foster etter døden.

Heldigvis har kistefødsler historisk sett vært svært sjeldne, og med moderne medisin har fenomenet så godt som forsvunnet.

Men de makabre «fødslene» ses fortsatt noen ganger når liket av en gravid kvinne har ligget uforstyrret en stund.

Et av de nyeste eksemplene stammer fra 2018, da politiet i Colorado, USA, fant liket av en kvinne som hadde «født» et 15 uker gammelt foster etter å ha blitt kvalt og begravd av sin mann.

Hvem fant opp borrelåsen?

Et par ullsokker, en jakthund og en irriterende plante var aktørene da en nysgjerrig ingeniør i 1941 gjorde seg sine første tanker om en av verdens mest populære oppfinnelser.

Borrelåsen ble oppfunnet av den sveitsiske ingeniøren George de Mestral (1907-1990). En dag i 1941 kom han hjem fra en jakttur i Alpene og oppdaget at borrer (frø fra borreplanten) hadde satt seg fast i både jakthundens pels og ullsokkene hans.

Ingeniøren ble nysgjerrig og bestemte seg for å se nærmere på borrene under mikroskop. Han oppdaget at frøene satte seg fast med små, elastiske kroker.

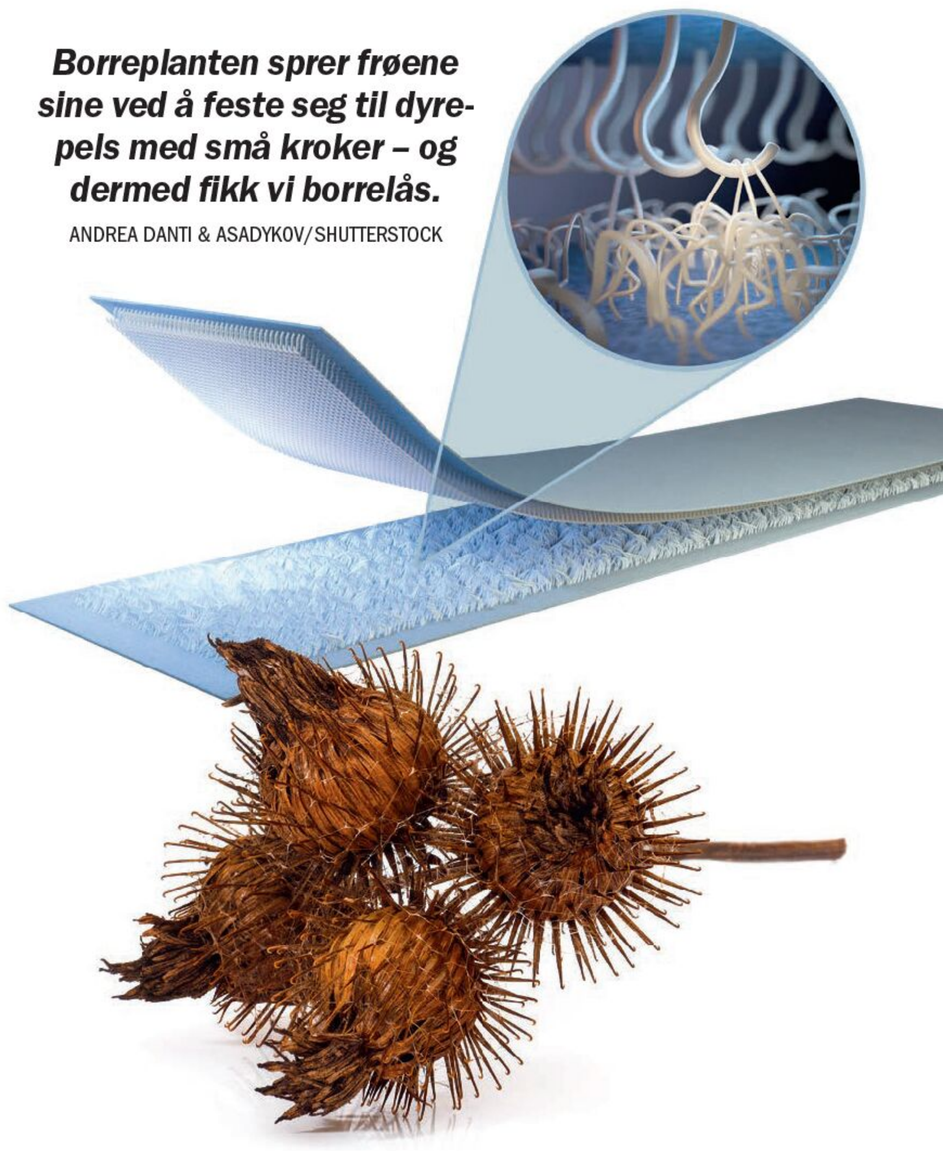
Denne oppdagelsen inspirerte sveitseren til å utvikle et lignende system av kroker og løkker, som han tok patent på under navnet *velcro* – en kombinasjon av de franske ordene *velours* (fløyel) og *crochet* (krok).

Borrelås gjorde oppfinneren rik

På slutten av 1950-tallet grunnla de Mestral et selskap som begynte å produsere hans nyoppfunnede borrelåsbånd.

Oppfinnelsen ble en enorm kommersiell suksess, og i løpet av kort tid solgte selskapet hans rundt 55 000 kilometer borrelås per år.

I dag er *Velcro* et registrert varemerke som eies av de Mestrals familiebedrift med samme navn, men brukes mange steder som betegnelse på alle typer borrelåsbånd.

Borreplanten sprer frøene sine ved å feste seg til dyrepels med små kroker – og dermed fikk vi borrelås.

ANDREA DANTI & ASADYKOV/SHUTTERSTOCK

Hiroshima (t.v.) er i dag en moderne storby med ca. 1,2 millioner innbyggere. Tsjernobyl (t.h.) ligger fortsatt øde.

PUBLIC DOMAIN & USFCRFC & FEWERTON/SHUTTERSTOCK

Hvorfor kan folk i dag bo i Hiroshima, men ikke i Tsjernobyl?

Hiroshima og Tsjernobyl ble begge rammet av radioaktiv stråling, men bare en av dem reiste seg igjen. Tre faktorer avgjorde deres skjebne.

I 1945 slapp amerikanske fly en atombombe over den japanske byen Hiroshima, og i 1986 eksploderte en reaktor på kjernekraftverket Tsjernobyl i Ukraina.

I begge tilfeller ble store områder forurenset med radioaktivitet. I Hiroshima vendte bylivet tilbake til det normale etter noen år, mens området rundt Tsjernobyl-anlegget fortsatt er en ødemark.

De to atomhendelsene fikk svært ulike utfall fordi bombingen og ulykken var svært forskjellige når det gjaldt både arten og omfanget av den radioaktive forurensningen. I Hiroshima eksploderte atombomben i luften over byen og utløste en ødeleggende eksplosjon.

Det meste av strålingen ble imidlertid frigjort umiddelbart og falt raskt til et nivå som gjorde det mulig å vende tilbake til området.

I Tsjernobyl, derimot, brant atomreaktoren i flere dager og frigjorde omtrent 400 ganger så mye radioaktiv forurensning som Hiroshima-bomben.

Halveringstiden var avgjørende

Men den store forskjellen i forurensning er at Hiroshima-bomben «bare» inneholdt rundt 64 kg uran, hvorav det meste ble ødelagt under selve eksplosjonen. Til sammenligning inneholdt Tsjernobyl-reaktoren tonnevis av radioaktivt brensel som ble sluppet ut i bakken og i atmosfæren.

I tillegg hadde de radioaktive isotopene som ble sluppet ut i Hiroshima kort halveringstid og ble raskt brutt ned, mens isotopene i Tsjernobyl hadde en halveringstid på rundt 30 år.

Sist, men ikke minst, ble det gjennomført et omfattende oppryddingsarbeid i Hiroshima, mens området i Ukraina i stor grad ble avstengt og forlatt.

Oppryddingsarbeidet ved Tsjernobyl-anlegget skal etter planen ikke være ferdig før i 2065.

HULTON-DEUTSCH COLLECTION/CORBIS/CORBIS VIA GETTY

ØYEBLIKKET

Fjernsynets første sending

Den skotske ingeniøren John Logie Baird demonstrerer med to buktalerdukker at det med hans nye oppfinnelse, fjernsynet, er mulig å overføre bevegelige bilder over avstand. I 1936 kunne alle som hadde råd til et apparat se fjernsyn via BBC.

London, England
26. januar 1926

Schwarzer Jonas portrettert på samtidig maleri.

Mysteriet om forbryteren Johannes Bücklers forbyttede skjelett synes nå endelig å være løst.

200 år gammel gåte om beryktet fredløs er endelig løst

I mange hundre år har det hersket tvil om ektheten til et spesielt skjelett som tilskrives «den tyske Robin Hood» – Schinderhannes. Nå har et internasjonalt forskerteam funnet svaret.

KRIMINALITET

I årene rundt 1800 terroriserte en røverbande byene vest for den tyske elven Rhinen. I 1802 ble lederen for gruppen, kalt Schinderhannes, arrestert.

Schinderhannes og hans kompanjong Schwarzer Jonas ble henrettet året etter, og i 1805 fant skjelettene veien til den tyske professoren Jacob Fidelis Ackermann.

Senere undersøkelser har imidlertid vist at de to skjelettene med tiden ble forbyttet. Nå har nye analysemetoder løst mysteriet – og åpnet et nytt.

Schinderhannes gikk under det borgerlige navnet Johannes Bückler og ble romantisert av sin samtid, blant annet av tyske bønder som så på ham som en moderne Robin Hood.

Ikke minst fordi Vest-Tyskland var under fransk okkupasjon som følge av revolusjonskrigene. Schinderhannes' blodige handlinger ble sett på som et oppgjør med okkupasjonsmakten.

I byen Simmern er den romantiserte forbryteren Schinderhannes hedret med en statue.

Hans rulleblad inneholdt imidlertid både drap, grov vold, innbrudd, brannstiftelse, kidnapping og utpressing.

Skjeletter ble forbyttet

Men historien om Schinderhannes stoppet ikke etter at han ble henrettet i giljotinen sammen med sin forbryterske kompanjong Schwarzer Jonas – det oppsto nemlig raskt usikkerhet om nøyaktig hvor forbryterens skjelett var.

Da professor Ackermann mottok de to skjelettene i 1805, ble de straks merket med sine respektive navn, men ifølge den nye forskningen, ledet av et team fra Heidelberg universitet, kan hans etterfølger Friedrich Tiedemann ha forbyttet dem.

For å gjøre vondt verre ble muligheten til å undersøke skjelettene med standard DNA-analyser ødelagt da de ble klargjort for konservering.

Men nå har forskerne brukt avanserte gen- og isotopanalyser for å bestemme blant annet Schinderhannes' øye-, hår- og hudfarge.

Til forskernes store overraskelse viste det seg at skjelettet som var merket som tilhørende Schwarzer Jonas, faktisk tilhørte Schinderhannes.

Motsatt stemte ikke analyseresultatene på det andre skjelettet overens med Schwarzer Jonas. Hvor skjelettet hans befinner seg, og identiteten til det andre skjelettet, er fortsatt ukjent. **SR**

GIGGEL/WIKIMEDIA COMMONS/ MAINZ CITY ARCHIVES BPSP/3900 C & 3894 C/MFHD

13 500 år gammel vandring kartlagt

Et forskerteam har kartlagt ruten som førte mennesker fra Asia til SørAmerika under siste istid – og analysert dens betydning for nåtiden.

STEINALDER

For rundt 13 500 år siden la en gruppe mennesker ut på en reise som skulle føre dem gjennom fjell, skoger og isdekte landskap.

De forlot det nordlige Asia og vandret over 20 000 km til de nådde den sørligste spissen av Sør-Amerika.

Et stort team av forskere fra hele 22 institutter i Asia, Europa samt Nord- og Sør-Amerika har kartlagt denne reisen ved å analysere DNA fra 1537 mennesker fra 139 ulike etniske grupper.

Migrasjonen fant sted under den siste istiden. På den tiden fantes det en landtange mellom Asia og Nord-Amerika, noe som gjorde det mulig å foreta reisen til fots.

Det tok imidlertid mange generasjoner og tusenvis av år å fullføre folkevandringen. Dette skriver forskerne i en artikkel publisert i det vitenskapelige tidsskriftet Science.

Betydning for sykdommer i dag

Ifølge forskerne er det mulig å spore når og hvordan hver gruppe delte seg ved å kartlegge genetiske variasjoner og felles opphav og deretter studere mønsteret i dem.

Den lange reisen reduserte mangfoldet som fantes i befolkningen:

«Det reduserte genetiske mangfoldet førte til et redusert mangfold av immunrelaterte gener, noe som kan begrense en befolknings evne til å bekjempe ulike infeksjoner», forklarer amanuensis i genomikk Kim Hie Lim fra Nanyang Technological University i Singapore, ifølge en pressemelding.

NTU SINGAPORE

Ved hjelp av store mengder data har forskerne kartlagt den strabasiøse reisen.

Denne forandringen kan bidra til å forklare hvorfor visse deler av de opprinnelige samfunnene ble mer rammet av sykdommer som ble introdusert av senere innvandrere, blant annet de europeiske kolonistene, mener forskerne. **ma**

Godt bevarte oldtidsbåter lå skjult under fiskedam

En lokal mann ville revitalisere områdets gamle fiskedam, men da han begynte å grave i den sumpete jorden, støtte han plutselig på noe langt og hardt.

ARKEOLOGI

Det var ikke bare fisk som skjulte seg under de blå krusningene i en vietnamesisk fiskedam.

Under selve dammen har forskere funnet ikke mindre enn to båter som sannsynligvis er rundt 2000 år gamle – og utrolig nok er strukturen deres fortsatt ganske intakt.

Utstyrt med en spade var en innbygger i byen Thuan Thành i det nordlige Vietnam i ferd med å revitalisere den gamle fiskedammen da han støtte på toppen av den ene av de to båtene.

Han varslet straks myndighetene, som sendte et team av arkeologer for å grave ut funnet i begynnelsen av mars.

Og de ble overrasket over hva de fant.

Avanserte båter fraktet varer til oldtidsby

Først så båtene ut som enkle kanoer skåret ut av en trestamme. Men etter 20 dagers utgraving viste det seg at båtene var mer avanserte enn som så.

Båtene, som er rundt 15 meter lange, er snekret med lange planker rundt et skjelett som deler skroget i seks små avdelinger som er opptil halvannen meter dype.

VIETNAM'S INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Båtene er opptil to meter brede, og de lå omtrent like langt fra hverandre under fiskedammen.

Nede i de små rommene har arkeologene funnet ulike gjenstander og massevis av nøtter og frø som de håper vil kaste lys over hvilke trær som vokste i det nordlige Vietnam for rundt 2000 år siden.

Forskerne har ennå ikke klart å datere båtene nøyaktig, men de påpeker at byggestilen er klassisk for området da det var under han-kinesisk styre mellom 111 f.Kr. og 203 e.Kr., ifølge det lokale mediet Vietnam Net.

Båtene ble funnet ikke langt fra ruinene av oldtidsbyen Luy Lay, den første større byen i Vietnam som forskerne kjenner til. Den ble anlagt av den kinesiske overmakten og fungerte som et viktig handelssenter i det sørlige Kina.

Forskerne tror derfor at båtene var handelsbåter som fraktet blant annet frø og nøtter til datidens storby. **sste**

Studie avliver vill mumieteori

I 2021 mente arkeologer å ha funnet verdens første gravide mumie. Men den sensasjonelle påstanden skyldes feilslutninger, viser en studie.

WARSAW MUMMY PROJECT

Å undersøke mumier i en CT-skanner er en kostbar, men effektiv måte å avdekke hemmelighetene deres på.

EGYPTERE

Først fikk egyptologene hakeslepp da et polsk forskerteam i 2016 viste at en 2100 år gammel mumifisert mannlig prest i virkeligheten var en kvinne, som de ga navnet «Den mystiske damen».

I 2021 falt haken helt ned på føttene da et annet forskerteam, gjennom en serie CT-skanninger, mente at det var snakk om en kvinne i 20-årene med et foster i magen.

Men nå tyder en svært grundig studie på at haken kan plukkes opp fra gulvet igjen og forbli lukket.

Som vi på HISTORIE skrev i 2021, mente forskerteamet den gang at de bl.a. kunne se en liten fot på CT-skanningene. Dog hadde oksygenmangelen gjort det indre i livmoren surt, slik at fosterets knokler var blitt mykere.

Dette var angivelig årsaken til de manglende knoklene på CT-bildene, men dette ble kritisert allerede den gang – ikke minst fordi forskerne ikke hadde hatt radiologer til å undersøke CT-bildene.

Og det er bare ett av problemene med konklusjonen fra 2021.

14 forskere med ulik bakgrunn – deriblant radiologer – har nå analysert mer enn 1300 CT-skanninger av mumien.

De avviser blankt at mumien hadde et foster i magen. I stedet mener de at det dreier seg om materiale fra balsameringsprosessen.

I tillegg påpeker de at menneskekroppen ikke kan produsere en syre som er sterk nok til å løse opp fosterets knokler – spesielt ikke etter at kroppen har blitt balsamert.

Forskerteamet fra 2021 mente at skadene på kvinnens kranium var forårsaket av kreft i svelget. Den nye gruppen mener derimot at skadene skyldtes operasjonen der hjernen ble fjernet under balsameringsprosessen. **SR**

Alle steinsirklene er mellom tre og fem meter i diameter.

JAMIE BOOTH

Forskerne mener at funnet av lokalt fremstilte redskaper tyder på at øya enten har huset en stor bosetning eller har vært bebodd gjennom mange år.

KAREN HARDY

Mystiske steinsirkler funnet under havet

Mennesker bosatte seg på den forblåste skotske øya Isle of Skye mye tidligere enn hittil antatt. Det viser en rekke steinsirkler funnet utenfor øya.

STEINALDER

Selv i dag kan et opphold på Skye, den nordligste øya i øygruppen De indre Hebridene utenfor Skottlands barske vestkyst, være en tøff opplevelse med sterk vind og mye nedbør.

For omtrent 11 000 år siden – ved utgangen av siste istid – var øya helt ubebolig. Slik trodde i hvert fall forskerne at det forholdt seg.

Nå viser imidlertid studier av en rekke mystiske steinformasjoner under havet at de har tatt feil. Arkeologer fra University of Glasgow har lokalisert de 20 menneskeskapte steinsirklene.

Sirklene ligger under vann og er bare synlige noen få timer hvert år når tidevannet er på sitt laveste.

Arkeologene har beregnet tidspunktet for isens tilbaketrekning og havets stigning og har kommet frem til at sirklene ble laget for omtrent 11 000 år siden – flere tusen år før Stonehenges ikoniske steinsirkler.

Dateringen viser også at det bodde mennesker på Skye mye tidligere enn man hittil har trodd.

Befolkning kom langveisfra

Det er uklart hvordan steinalderens mennesker nådde øya.

Men forskerne tror at jegere og sankere fra Nord- og Sentral-Europa fulgte dyreflokker nord- og vestover på slutten av istiden.

Under jakten krysset de Doggerland, landmassen som gjorde Storbritannia landfast med Europa den gang. De fortsatte til Skottland og nådde Skye via en landbro.

Teorien styrkes av arkeologenes funn av lokalt fremstilte redskaper av samme type som ble brukt av steinalderfolket i det nordlige Sentral-Europa. **ec**

Blomsten fra de egyptiske sexritualene er ikke den samme som selges i dag

De gamle egypterne elsket blomsten blå lotus, som den dag i dag selges som vidundermiddel. Men forskning viser at dagens plante er en helt annen enn den som sendte egypterne inn i ekstase.

EGYPTERE

Ekstrakt av blå lotus virker avslappende, klarner sinnet og lindrer stress.

Det visste de gamle egypterne, og nå kan også moderne mennesker i Vesten få glede av den vakre planten med dens euforiserende virkning.

Slik står det i nettbutikkenes salgsannonser.

Men det er en hake ved dette: Den blå lotusen som selges som urtemedisin i Vesten, har ingenting med de gamle egypternes berømte rusmiddel å gjøre.

Det fastslår Liam McEvoy, en antropologistudent ved Berkeley universitet. McEvoy ble interessert i planten da han studerte oldtidens Egypt.

«Jeg oppdaget hvor viktig planten var i kunsten og mytologien. Det gikk opp for meg at det er mye vi fortsatt ikke vet om de gamle egypternes forhold til denne planten», forteller han til HISTORIE.

Liam McEvoys analyser viser at ekte blå lotus (til høyre) er en helt annen art enn planten som selges i Vesten.

Han fikk tak i en ekte blå lotus hos en spesialist. Kjemiske analyser av planten og produkter kjøpt som urtemedisin viste store avvik. Blant annet var innholdet av det euforiserende stoffet nuciferin mye lavere i det innkjøpte produktet.

McEvoy oppdaget også at stoffet ikke kunne utvinnes ved å legge bladene i bløt i vin, slik egyptologene hittil har antatt. Det var bare mulig med en oljeblanding.

Rusmiddel var tabu

Ifølge McEvoy skyldes den manglende kunnskapen om planten at euforiserende stoffer lenge har vært tabu.

«Tidligere ble oldtidens historie i stor grad renset. Det gjaldt ikke bare psykedeliske stoffer – alt som hadde med seksualitet, kvinner og hekseri å gjøre, ble også nedtonet.»

Unge forskere vil bryte disse tabuene.

«Vi (i Vesten, *red.*) bør i det hele tatt begynne å revurdere våre ideer ikke bare om psykedelika, men også om medisin,» sier McEvoy, som planlegger ytterligere studier av den gåtefulle planten.

ec

DIEGO MORAN/UC BERKELEY/PERCY EDWARD NEWBERRY/ LIAM MCEVOY

Histories Årbok 2025

I HISTORIEs nye årbok får du bakgrunnshistorien til årets viktigste hendelser. Måned for måned forteller årboken bakgrunnen for nyhetene og setter hendelsene i perspektiv.

13.-22. juni 2025

200 bombefly og jagerfly deltok i Israels angrep på Iran – deriblant høyteknologiske F-15-jagerfly.

Israel og USA angriper Iran

På en uke bomber først Israel og deretter USA flere atomanlegg i Iran. Donald Trump truer med flere angrep hvis Iran ikke slutter fred med Israel og dropper sitt atomprogram.

Natt til fredag 13. juni angriper Israel 100 mål i Iran med 200 bombefly og jagerfly.

Et av hovedmålene er Natanz, hovedkvarteret for Irans atomprogram. Også Irans hovedstad Teheran rammes av bombeangrep fra israelske styrker.

Flere høytstående iranske tjenestemenn meldes senere drept i angrepet, deriblant Hossein Salami, øverstkommanderende for Irans revolusjonsgarde.

Konflikten eskalerer da USA bomber tre av Irans viktigste atomanlegg 22. juni.

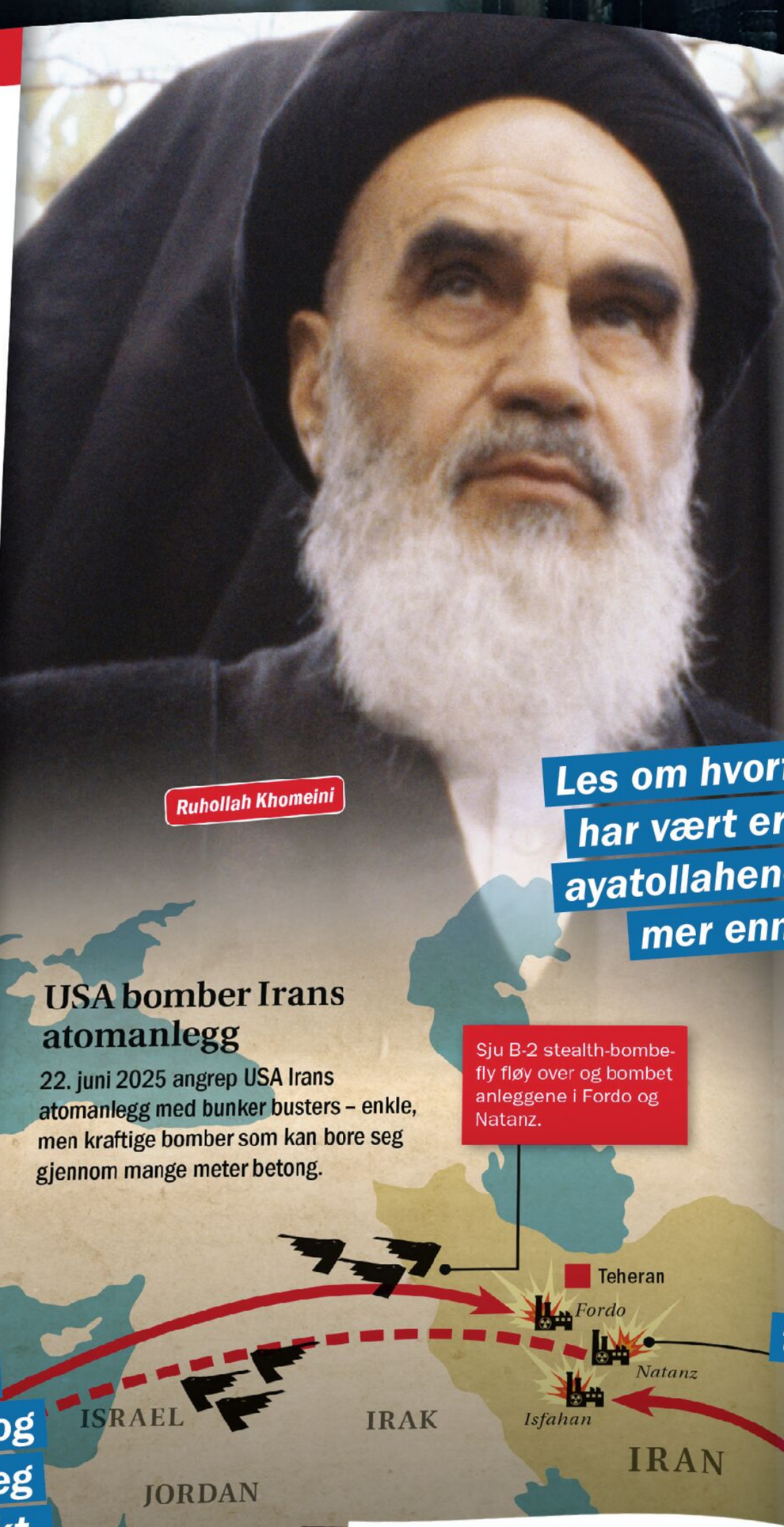
«Enten blir det fred, eller så blir det en langt større tragedie for Iran enn det vi har vært vitne til de siste åtte dagene», sa USAs president Donald Trump i en tale etter angrepet.

Ifølge Trump må det iranske regimet...

fredsav...
atomvåp...
«I...
Hvis...
langt...

Bli med tilbake til USAs gullalder, da milliardærer og industrimagnater kjøpte seg til både innflytelse og makt.

Angrepet på Irans atomanlegg markerer en dramatisk...

Irans ... har sp... fra be...

I 1979 styrtet den iranske ... Målet var et regime som sa... ayatollah Ruhollah Khomei...

Av Else Christensen

Les om hvorfor Iran og Israel har vært erkefiender siden ayatollahene tok makten for mer enn 40 år siden.

Få overblikket i tidslinjer, og utforsk årbokens store, grafiske kart.

Angrepet omfattet 14 GBU Massive Ordnance Penetrators – også kjent som bunker...

...rte missiler mot anlegget. I alt 75 presisjons-...ben ble rettet mot

1888-2025 / Seriemo...

Jack the Ripper var en gjenganger på forsiden av aviser over hele landet. Her viser en avisforside de bestilaske mordene på prostituerte i Whitechapel i London, som fant sted fra august til november 1888.

virkelig fanget betjentenes oppmerks... het – et skinnforkle av den typen som s... tere brukte.

Da politiet rutinemessig avhørte pe... tuerte i East End i dagene etter drap... Nichols, fortalte kvinnene samstem... en mann som var kjent for å utpresse ... stituerte på gatene i Whitechapel. Hv... nektet å betale ham, sa de, banket ... dem opp.

Kvinnene visste ikke hva mannen ... Han ble bare kalt Lærfokleet fordi ha... tid hadde det på seg. Et raskt avhør a... boerne i Hanbury Street 29 avslø... forkleet som var funnet, tilhørte en ... mann som var sønn av en av beboern... litiet slo umiddelbart fast at han ikk... Lærfokleet som trakasserte de prost... te i Whitechapel.

Men mistanken om at Lærfokle... bak kvinnenes vedvarte, og et... betjent ved navn William Thick fo... sporet. Thick husket at en skomak... navn John Pizer flere ganger hadde ...

Bli med tilbake til USAs gullalder, da milliardærer og industrimagnater kjøpte seg til både innflytelse og makt.

Angrepet på Irans atomanlegg markerer en dramatisk...

20. januar 2025

Verdens rikeste mann, Elon Musk, får i oppgave å slanke den amerikanske staten.

Milliardærer får mer makt under Trump

Trump inviterer verdens rikeste menn inn i maktens sentrum da han innsettes som president. Kritikerne frykter at den nye lederen vil forvandle USA fra et folkestyre til et oligarki.

«I dag er det i USA i ferd med å ta form et oligarki med ekstrem rikdom, makt og innflytelse som i praksis truer hele vårt demokrati, våre grunnleggende rettigheter og vår frihet».

Dette var ordene fra Joe Biden i hans siste tale som president i USA 15. januar 2025. Da Donald Trump tiltrådte fem dager senere, gjorde han ingenting for å dempe frykten for et fåmannsvelde der USAs rikeste ville få en avgjørende rolle.

Minst 13 av Trumps nyutnevnte ministre var milliardærer, og under innsettelsen sto de fire fremtredende teknologisjefene Elon Musk, Mark Zuckerberg, Jeff Bezos og Sundar Pichai rundt den nye maktherren. Til sammen hadde disse rikingene en samlet formue på svimlende 1.2 milliarder dollar – om lag 12 000 000 000 000 kroner. Donald Trump selv avviste raskt beskyldningene om at han er i ferd med å gjøre USA til et oligarki.

«De får ikke noe fra meg. Jeg trenger ikke penger, men jeg vil at det skal gå bra med nasjonen, og de er smarte mennesker som skaper mange arbeidsplasser», uttalte han.

Donald Trump flagger kanskje sitt nære forhold til USAs rikeste mer åpent enn noen president før ham. Men politikk og penger har vært uløselig knyttet sammen i USA siden midten av 1800-tallet, da jernbanemagnater og avismoguler trakk i de politiske trådene.

1869-1921 / Oligarki

Oligarker ble USAs virkelige hersker

Fire oligarker sto i spissen da USAs velstående på 1800-tallet... maktens hjul med gigantiske summer for å få politisk innflyte...

James Fisk (1835-1872)
- Bestakk embedsmennene med skjønnerinn...
- Tjente på å manipulere prisen på gull.
- Ble skutt og drept av en forretningsbekjendt...

Jay Gould (1836-1892)
- Bestakk politikere for å fremme jernbaner.
- Manipulerte aksjemarkedet og Kongressen.
- Brukte medlene som propagandaavskrytt...

Andrew Mellon (1855-1937)
- Ble finansminister under tre presidenter.
- Formet skattelovgivning til sin fordel.
- Støttet politikere med store donasjoner.

William R. Hearst (1863-1951)
- Brukte sitt medieimperium som politisk instrument.
- Sverget motstandere med sensasjonsjournalistikk.
- Forsøkte å bli USAs president i 1904 – uten held.

Etter den amerikanske borgerkrigen gjorde en ny type rikmann sitt inntog på den amerikanske scenen. Nyrike millionærer med formuer tjent på jernbane- og oljeutvinning bestakk seg til innflytelse og enorm makt – helt til to amerikanske presidenter tok opp kampen for å få demokratiet tilbake i folkets hender.

Satirisk tegning fra 1904 som fremstiller John D. Rockefellers oljeselskap, Standard Oil, som en enorm blekksprut.

Buck's Row, Whitechapel, 31. august 1888 kl. 3.40:
Politiet finner det første offeret.

Betjent John Neil fra Metropolitan Police går sin vanlige nattlige runde i et fattig nabolag i London. Det er ikke en levende sjel i nærheten, men plutselig fanger lyset fra lykten hans opp omrisset av en livløs kvinne i en blodpøl på gaten Buck's Row.

«Jeg undersøkte liket med lykten min og la merke til at det sitte blod fra et sår i halsen hennes. Øynene hennes var vidåpne», skriver Neil senere i politirapporten.

Offeret er den 43 år gamle prostituerte Mary Ann Nichols. En senere obduksjon av liket avslører at hun ble myrdet, og at liket deretter ble skamført på bestialsk vis.

Halsen var skåret over med kniv, og magen og underlivet var skåret opp fra ribbeina og nedover.

«Morderen må krype ut fra et sted. Han må patruljere gatene på jakt etter sine ofre. Han er utvilsomt ute natt etter natt», spekulerer East London Advertiser dagen etter mordet.

Denne spådommen viser seg å holde stikk. Drapet var det første av minst fem bestialske drap på kvinner i og rundt Whitechapel i Londons fattige East End høsten 1888. Drapene sendte politiet ut på en intens jakt etter morderen, som fikk tilnavnet Jack the Ripper.

På slutten av 1800-tallet var fingeravtrykk, DNA og psykologisk profilering ren science fiction. Politiet hadde ingen anelse om hvordan de skulle etterforske seriemorderen – et fenomen som også var ukjent på det tidspunktet.

Jack the Ripper tvang London-politiet til å være mer systematisk og analytisk enn de noen gang hadde vært for.

Som den britiske historikeren Sandra White uttrykker det i en studie fra 2018 om etterforskningen av Jack the Ripper-saken:

«Metropolitan Police og britiske rettsmedisinere utviklet nye måter å fange forbrytere på som følge av Jack the Ripper-saken – blant annet profilering av gjerningsmenn og fotografier for å kunne dokumentere åstedet.»

Mer enn 100 personer har blitt stemplet som Jack the Ripper opp gjennom årene, men seriemorderens identitet har aldri blitt endelig avslørt. Selv i dag, 137 år senere, prøver amatørdetektiver og historikere fortsatt å presse nye beviser ut av politiets iskalde spor.

Hanbury Street 29, Spitalfields, 8. september 1888 kl. 5.30:
En seriemorder er løs i Londons gater.

Det første morgenlyset har akkurat brutt frem da Elizabeth Long passerer den prostituerte Annie Chapman. Hun står og snakker med en mann foran et hus i Hanbury Street 29. Mannen har mørkt hår og bærer mørk hatt og frakk. Dette er siste gang Annie Chapman blir sett i live. En halvtime senere blir hu... myrdet mot veggen på ... huset. En del av innv... blitt løftet ut av mag... siden av benne, fort... kroppen.

Dyap og vold var i... ge og kriminalinnlets... rådet, men obdu... likevel alarmkl... tiet. Drapet på A... mende likt drap... uke tidligere ... Nichols ... politiet ... og ... Hanbury Street 29, Spitalfields, 8. september 1888 kl. 5.30: En seriemorder er løs i Londons gater.

...sinet brutalt ... plassen bak ... hennes har ...igger nå ved ... bundet med

...nlig i det fatti... ...le East End-om... ...en av liket fikk ...å ringe hos pol... ...mann var skrem... ...ury Ann Nichols en ...nan hadde, i likhet ...isen skåret over og ...skåret opp med kniv. ...ei det bare var et tids... ...ge slå til igjen. På ...nan ble funnet, ...art til aksjon. ...undersøkte liket, gjen... ...nene omgivelsene. ...pmans fotter fant de offerets få ...deler. Men det var en gjenstand et lite ...sykke fra liket ved gårdens vannpost som

Fattigstrøk var Rippers jaktmarker

Seriemorderen fant ofrene sine i Londons East End. På 1880-tallet levde rundt en tredjedel av innbyggerne i fattigdom og hjemløshet, og prostitusjon var utbredt.

Mary Jane Kelly, Miller's Court 13, 9. november 1888
I motsetning til Jack the Rippers andre ofre ble Mary Kelly ikke drept på åpen gate, men i et rom. Kroppen hennes var langt verre lemlestet enn de tidligere ofrene, og ansiktet var nesten ugjenkjennelig.

Catherine Eddowes, Mitre Square, 30. september 1888
Liket av Catherine Eddowes ble funnet klokken 01.45 om natten av en politibetjent på patrulje. Betjenten fant Eddowes liggende på ryggen med oppskåret mage. Dødsårsaken var en avskåret halspulsåre.

1979-1989 / Iran

s prestestyre predt terror egynnelsen

ske befolkningen den regjerende sjahen og startet en revolusjon. m satte Iran og iranernes behov først. Men revolusjonens leder, omeini, hadde andre planer.

Hvem har sagt det?

Gjett hvilken historisk person som har sagt følgende:

“Jeg har ikke skrevet om halvparten av det jeg så”.

THE MARINER'S MUSEUM COLLECTION/WIKIMEDIA COMMONS/ART COLLECTION/ALAMY/IMAGESELECT/JEV PANDEV/SHUTTERSTOCK

A Marco Polo

B Ibn Battuta

C Fernando de Magellan

Hva hendte NÅR?

I hvilken rekkefølge inntraff disse tre hendelsene. Finn rett årstall til hver.

1 Lisboa, Portugals hovedstad, rystes av en rekke usedvanlig kraftige jordskjelv.

☐ 1931 ☐ 1755 ☐ 1815

2 Vulkanen Tamboras voldsomme utbrudd sender en gigantisk askesky ut i atmosfæren.

☐ 1931 ☐ 1755 ☐ 1815

3 Guleelva i Kina går over sine bredder. Oversvømmelsen blir den verste i manns minne.

☐ 1931 ☐ 1755 ☐ 1815

Hvem skjuler seg her?

Gjenkjenner du ikke personen på bildet, kan du gjette hvem det er ved å stokke om bokstavene i anagrammet ved siden av. Du kan også benytte deg av ledetrådene. Den riktige løsningen finner du opp ned på neste side.

Tricia Hashgate

I 1926 setter hun England på hodet med sitt 11 dager lange forsvinningsnummer. Mysteriet er helt i tråd med arbeidet som krimforfatter.

WIKIMEDIA COMMONS

Quizmaster: Peter Eberhardt

Vincent van Goghs maleri "Stjernenatt". Han malte det mens han var innlagt på sinnssykehus i Saint-Remy-de-Provence i 1889, året før han døde.

MARTIN SHIELDS/ALAMY/IMAGESELECT

12 spørsmål om stjerneastronomer

1 Hvilken astronom beviste i 1619 at planeter beveger seg i elliptiske baner rundt solen?

A: Isaac Newton
B: Lyman Spitzer
C: Johannes Kepler

2 Kometen Shoemaker-Levy 9 har navn etter tre astronomer. Hva het kvinnen?

A: Carolyn Shoemaker
B: Gina Shoemaker
C: Denice Levy

3 Hvilken stjernekikker påsto i 1510 at solen og ikke jorden er universets sentrum?

A: Giovanni Cassini
B: Nikolaus Kopernikus
C: Tycho Brahe

4 Hvilket fenomen beskrev den sveitsisk-amerikanske astronomen Fritz Zwicky i 1937?

A: Mørk materie
B: Tyngdebølger
C: Sorte hull

5 Hva kalte Tycho Brahe i 1584 sitt nye observatorium som etterfulgte Uranienborg?

A: Himmelborg
B: Stjerneborg
C: Galakseborg

6 Speilteleskopet ble i 1668 astronomiens hittil største gjennombrudd. Hvem sto bak?

A: Jan Oort
B: Galileo Galilei
C: Isaac Newton

7 Hvilken ny planet ble i 1781 oppdaget av den tyskengelske astronomen William Herschel?

A: Pluto
B: Uranus
C: Merkur

8 Hvilken populær astronom anerkjente i 1960-årene den mulige eksistensen av E.T.?

A: Leonard Nimoy
B: Sheldon Cooper
C: Carl Sagan

9 Hvem var den gammelgreske astronomen som mente at jorden er sentrum for universet?

A: Protagoras
B: Ptolemaios
C: Pytagoras

10 Når ble det banebrytende Hubble-teleskopet sendt i bane rundt jorden?

A: 1970
B: 1980
C: 1990

11 Hvilken astronom var i 1655 i stand til å identifisere planeten Saturns ringer?

A: James Webb
B: Christiaan Huygens
C: Edmund Halley

12 Hvilket kosmisk fenomen har fått navn etter astronomen Gerard Kuiper?

A: Kuiperbeltet
B: Kuipertåken
C: Kuiperskyen

RIKTIG SVAR

Hvem har sagt det?

A. Marco Polo. Hardfør turist og handelsattaché fra Venezia som i 1295 – etter 24 år på farten – vendte hjem med mer enn vanlige ferieanekdoter.

Hva hendte når?

Lisboa rammes av tre jordskjelv den 1. november 1755. Rystelser, branner og tsunamier er skyld i at 70 000 mister livet i den sammenstyrtede byen. Tambora-utbruddet i 1815 sender så mye aske opp i atmosfæren at 1816 blir kjent som «året uten sommer». De verste oversvømmelsene i manns minne finner sted i 1931. Opp mot fire mill. mennesker dør.

Hvem skjuler seg her?

Agatha Christie (1890-1976). Tilbedt bestselgerforfatter. Hun skrev ca. 80 kriminalromaner pluss mye mer.

12 spørsmål om astronomer:

1C, 2A, 3B, 4A, 5B, 6C, 7B, 8C, 9B, 10C, 11B, 12A.

ROYAL COLLECTION ENTERPRISES LIMITED 2025/ROYAL COLLECTION TRUST & TROPIC~7/WIKIMEDIA COMMONS

Englands Karl 2. Stuart var så begeistret for ananas at kongen lot seg portrettere med den eksklusive frukten.

Ananas ble leid ut

På 1700-tallet kostet en enkelt ananas tilsvarende åtte hester, og den ublu prisen skapte grunnlaget for et bisart forretningseventyr.

Da Kristoffer Columbus hadde med seg ananas hjem fra Karibia i 1493, fikk Europas overklasse hurtig smak for den søte frukten.

«Ananas overgår den mest utsøkte frukten i Europa», forkynte engelskmannen Richard Ligon (1585-1662), eier av en sukkerrørplantasje i Karibia.

De smakfulle ananasene var ekstremt kostbare. Frukten kunne gå til grunne under transporten til Europa, og importerte ananasplanter døde fordi planten krever et tropisk klima.

På 1700-tallet lå prisen på rundt 60 pund per ananas – noe som tilsvarte prisen på omtrent åtte hester. Bare de rike og herskerne hadde råd til å kjøpe og spise delikatessen.

Leid frukt skulle imponere

Den ublu prisen på frukten førte til en ny forretningsform: ananasutleie. Snobber kunne jukse seg til prestisje ved å leie en ananas fra en importør og hevde at de hadde kjøpt frukten selv. De leide ananasene ble så plassert som pynt på middagsbordene i fine selskaper eller tatt med til sammenkomster og båret på armen – litt som et kjæledyr – for å imponere de andre gjestene.

Industrimagnaten James Dole anla ananasplantasjer på Hawaii og satte i gang masseproduksjon av ananas på boks.

Prisen for å leie en ananas var avhengig av dens tilstand. Når frukten råtnet, kunne den kjøpes for en brøkdel av prisen, men den luktet ikke lenger særlig godt.

Fra slutten av 1600-tallet gjorde utbredelsen av drivhus i land som Nederland og Storbritannia det mulig å dyrke ananas i Europa. Produksjonen var imidlertid ikke stor, og prisen på frukten forble høy.

På 1900-tallet etablerte amerikanske James Dole ananasplantasjer på Hawaii, der klimaet passer godt for planten. Doles ananasbokser ble eksportert over hele verden, noe som gjorde den en gang så eksklusive frukten tilgjengelig for massene.

Har du et morsomt tips? Fortiden er full av morsomme, overraskende og merkverdige historier. De beste får en plass på denne siden. Hvis du kjenner til en morsom anekdote, må du gjerne dele den med oss på moro@historiebladet.no.

KOMTHONG-APEC/SHUTTERSTOCK & PASQUA ROSÉE/WIKIMEDIA COMMONS

Kvinner krevde forbud mot kaffe

I et skriv til kongen i 1674 krevde kvinnene i London et forbud mot å drikke kaffe. Bakgrunnen for kvinnenes krav var av mer intim karakter.

Kaffe ble utbredt i Europa på slutten av 1600-tallet, men ikke alle var like begeistret for den mørke drikken. I et opprop til Englands kong Karl 2. Stuart i 1674 beskyldte en gruppe kvinner fra London kaffen for å gjøre ektemennene deres «ute av stand til å avfyre kanonen» – det vil si ute av stand til å gjennomføre et samleie.

I skrivet ba de kongen om å forby denne «kokte tyrkiske soten» for alle under 60 år. Menn over denne alderen hadde gjort sitt i ektesengen, mente kvinnene. Oppropet var undertegnet: «Gode kvinner, hvis behov er grovt forsømt».

Kongen utstedte et forbud mot kaffe, men ikke for å stimulere sexlivet. I stedet skulle kaffemangelen dempe borgernes lyst til å diskutere politikk.

Kaffe ga farlige ideer

Londons første kaffehus ble åpnet i 1652 av greske Pasqua Rosée i St Michael's Alley. Rosée hadde tidligere jobbet som kelner for en engelsk kjøpmann i byen Smyrna, dagens Izmir, i det osmanske riket, hvor kaffehus var vanlige.

I løpet av de neste 11 årene fikk London 82 kaffehus. Drikken ble populær blant menn fra alle samfunnslag, som blant annet gjorde forretninger mens de drakk kaffe.

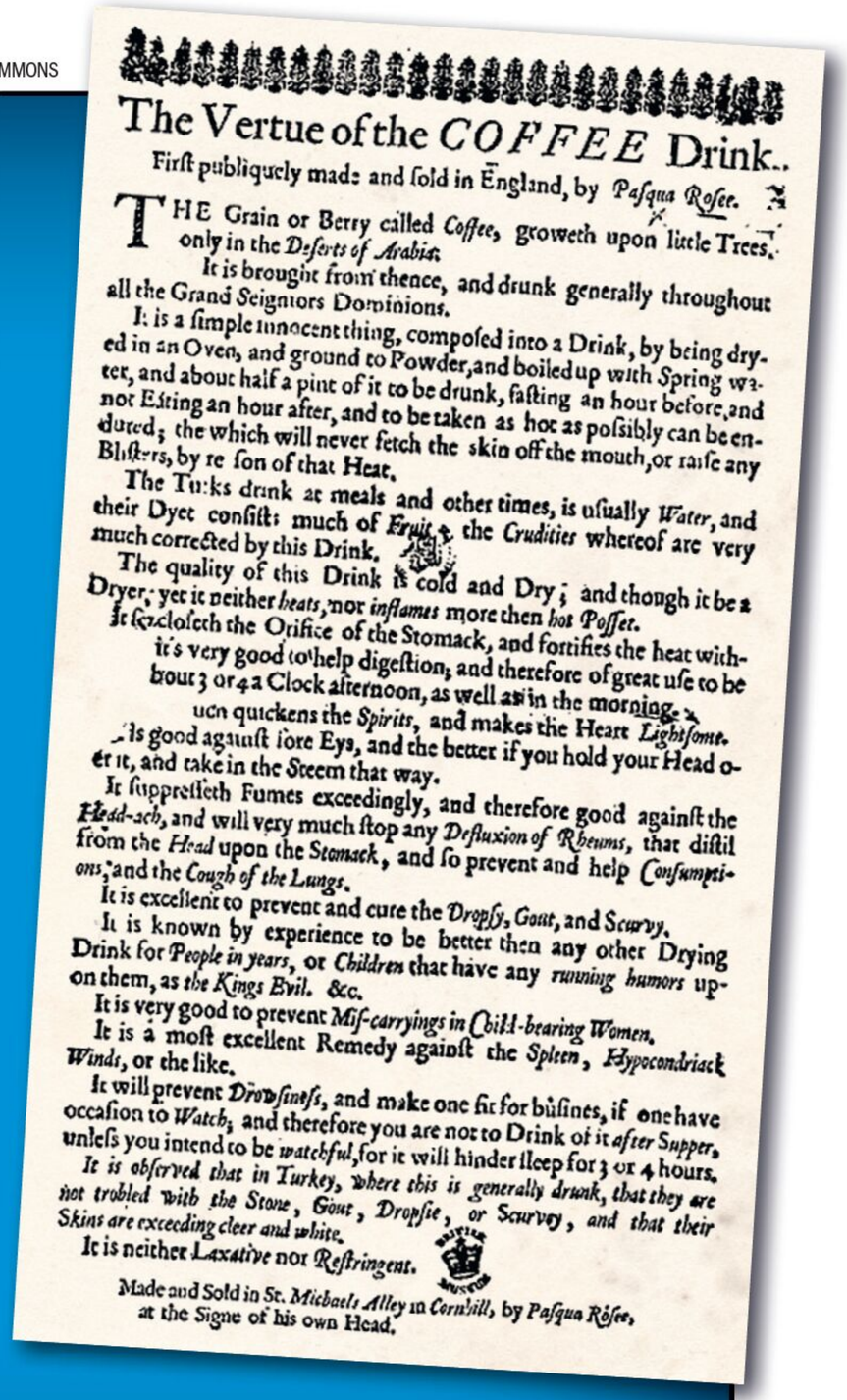
Ifølge kvinnene bak bønneskrivet forvandlet kaffedrikkingen menn til vrøvlende pratmakere uten libido:

«Menn blir til hanekyllinger som ikke klarer å stå oppreist. Aldri har menn hatt større bukser å ha på seg og mindre å stappe i dem.»

Kaffeslabberasene var også en anledning til å diskutere politikk, noe som kunne true kongemakten. I 1675 utstedte derfor kongens ministre et kaffeforbud.

Drikken hadde «en ond og farlig virkning», lød begrunnelsen.

Avgjørelsen var upopulær blant mennene i London, så ministrene tryglet kongen om å droppe forbudet av frykt for uroligheter. Presset virket – to dager før forbudet skulle tre i kraft, trakk kongen det tilbake.

The Vertue of the COFFEE Drink.

First publiquely made and sold in England, by Pasqua Rosee.

THE Grain or Berry called Coffee, groweth upon little Trees, only in the Deserts of Arabia.

It is brought from thence, and drunk generally throughout all the Grand Seignors Dominions.

It is a simple innocent thing, composed into a Drink, by being dryed in an Oven, and ground to Powder, and boiled up with Spring water, and about half a pint of it to be drunk, fasting an hour before, and not Eating an hour after, and to be taken as hot as possibly can be endured; the which will never fetch the skin off the mouth, or raise any Blisters, by reason of that Heat.

The Turks drink at meals and other times, is usually Water, and their Dyet consists much of Fruit, the Crudities whereof are very much corrected by this Drink.

The quality of this Drink is cold and Dry; and though it be a Dryer, yet it neither heats, nor inflames more then hot Posset.

It scarifieth the Orifice of the Stomack, and fortifies the heat within.

It's very good to help digestion, and therefore of great use to be taken one hour 3 or 4 a Clock afternoon, as well as in the morning.

It quickens the Spirits, and makes the Heart Lightsome.

It is good against sore Eys, and the better if you hold your Head over it, and take in the Steem that way.

It suppresseth Fumes exceedingly, and therefore good against the Head-ach, and will very much stop any Defluxion of Rheums, that distil from the Head upon the Stomack, and so prevent and help Consumptions, and the Cough of the Lungs.

It is excellent to prevent and cure the Dropsy, Gout, and Scurvy.

It is known by experience to be better then any other Drying Drink for People in years, or Children that have any running humors upon them, as the Kings Evil. &c.

It is very good to prevent Miscarryings in Child-bearing Women.

It is a most excellent Remedy against the Spleen, Hypocondriack Winds, or the like.

It will prevent Drowsiness, and make one fit for business, if one have occasion to Watch, and therefore you are not to Drink of it after Supper, unless you intend to be watchful, for it will hinder sleep for 3 or 4 hours.

It is observed that in Turkey, where this is generally drunk, that they are not troubled with the Stone, Gout, Dropsie, or Scurvey, and that their Skins are exceeding cleer and white.

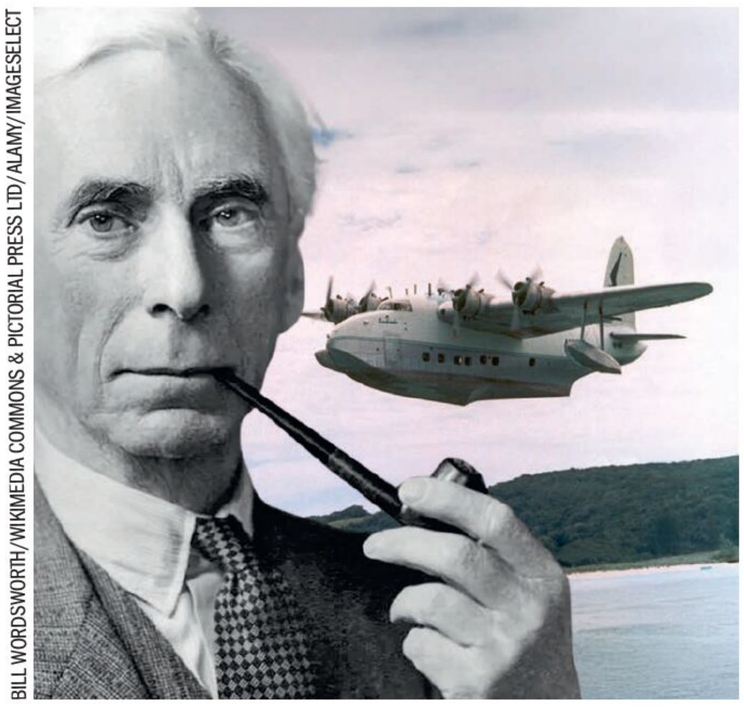
It is neither Laxative nor Restringent.

Made and Sold in St. Michaels Alley in Cornhill, by Pasqua Rosee, at the Signe of his own Head.

Greske Pasqua Rosée delte i 1652 ut reklame for å lokke folk til sitt nyåpnede kaffehus i London.

Røyking reddet verdenskjent filosof

Før avgang hadde filosofen og matematikeren Bertrand Russel insistert på å få plass i røykekabinen med ordene: «Hvis jeg ikke kan røyke, dør jeg». Russell fikk rett.

BILL WORDSWORTH/WIKIMEDIA COMMONS & PICTORIAL PRESS LTD/ALAMY/IMAGESELECT

Den britiske filosofen og matematikeren Bertrand Russell hadde ingen planer om å legge fra seg pipen – heller ikke under en flyreise.

Venner og kolleger visste at den britiske filosofen og matematikeren Bertrand Russell var en sann storrøyker. Før en flytur i 1948 forlangte Russell da også en plass i flyets røykekabin. «Hvis jeg ikke kan røyke, dør jeg», spøkte den evig piperøykende forskeren til en venn som skulle booke billetten.

Uttalelsen viste seg å være profetisk. Maskinen – en britisk Short Sandringham-flybåt – veltet under landingen, og vann strømmet inn gjennom den knuste frontruten. For Russell og de andre passasjerene ble flyturen på et øyeblikk forvandlet til en kamp for å overleve.

Smadret vindu reddet røykerne

Den 2. oktober 1948 hadde Bertrand Russell gått om bord i flybåten *Bukken Bruse* for å fly fra Oslo til Trondheim. Turen var del av en foredragsturné for den 76 år gamle filosofen.

Da flyet gikk inn for landing i fjorden ved Trondheim, var vannoverflaten skumhvit av vinden. Et plutselig vindkast fra siden førte til at piloten mistet kontrollen. Den høyre pongtongen brakk da den traff bølgene, og flybåten veltet.

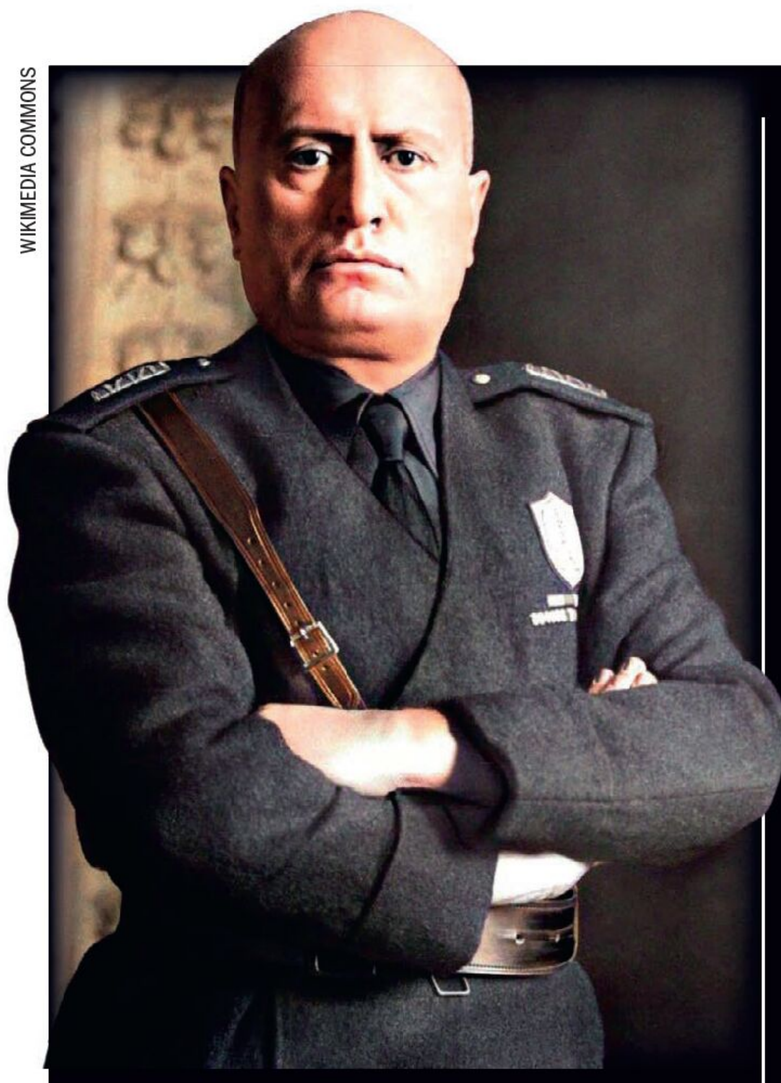
Russell fortalte til Adresseavisen dagen etter den dramatiske ulykken. «Jeg satt helt bakerst i røykekabinen, og selv om jeg kjente et støt da vi landet, skjønte jeg ikke hva som hadde skjedd før vi tippet rundt og vannet fosset ut over gulvet.»

En passasjer sparket ut et vindu, slik at alle i røykekabinen kom seg ut og kunne svømme til båtene som var kommet for å hjelpe. Vel tilbake på land ba Russell om en stor konjakk og en kopp kaffe for å komme til hektene igjen.

«Han har sikkert sin berømte engelske ro å takke for denne absolutte sinnslikevekten», forklarte lokalavisens reporter sine lesere. Av flyets 38 passasjerer og syv besetningsmedlemmer omkom 19 i ulykken.

Alle passasjerene som satt i røykekabinen overlevde.

Gå ikke glipp av neste nummer

WIKIMEDIA COMMONS

Mussolinis Stalingrad

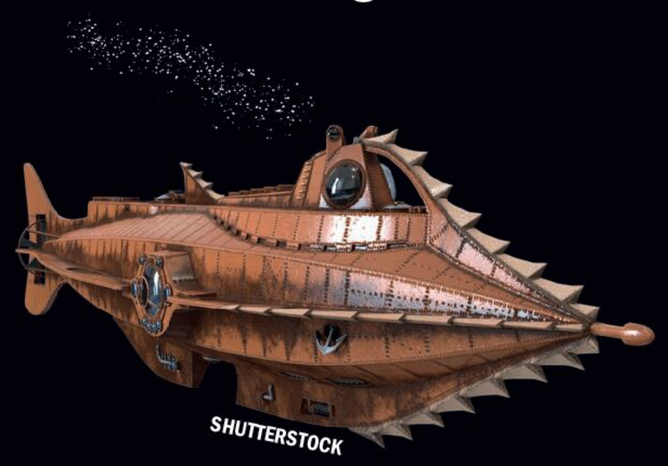
Hitler hadde reddet Italias diktator to ganger. Nå ville *Il Duce* gjøre gjengjeld. I begynnelsen gikk det veldig bra...

Les også om...

- Om en viking ikke kunne betale sin gjeld, ventet kontant oppgjør.
- Oppgjøret med Ku Klux Klan.
- Ble gruvearbeiderne murt inne?

Jules Vernes spådommer

Den franske forfatteren kikket inn i fremtiden og så bl.a. månelandinger og ubåter. Hans siste forutsigelse var så uhyggelig at forlaget ventet 100 år med å utgi den.

SHUTTERSTOCK

IMAGESELECT/AKG IMAGES

Høyt spill i Monaco

Lilleputtstaten var avfolket og fallitten nær da fyrsten øynet en løsning: Rulett, motorløp og skattefritak skulle redde Monaco.

Tsar-bomben var historiens kraftigste våpen med en sprengkraft tilsvarende 3300 Hiroshima-bomber.

CLAUS LUNAU

HISTORIE

På 1960-tallet økte forekomsten av cesium-137 – et biprodukt av kjerneeksplosjonene – voldsomt i den nordligste delen av Norge.

Tsar-bomben rystet Norden:

SOVJETISK ATOM-TEST 2700 KM FRA OSLO

Under den kalde krigen detonerte 132 atom- og hydrogenbomber over øygruppen Novaja Zemlja. Med Norden som nærmeste nabo. I 1961 ble historiens hittil største bombe sprengt her. Tsar-bombens soppsky reiste seg 64 km, og vinduer i det nordlige Finland ble knust.

Illustrert Vitenskap Historie

Norsk redaktør: Grete Gaulin

Sjefredaktør: Stinne Andreasen Krak
Redaktør: Torsten Weper
Nyhetsredaktør: Poul Tvilum

Redaksjon: Andreas Abildgaard, Bue Kindtler-Nielsen, Jannik Petersen, Niels-Peter Granzow Busch, Mikkel Hede, Maria Appel og Egil Fredheim

Layoutsjef: Daniel Vala
illustratør: Claus Lunau
Layout: Carsten Yttesen
Juniordesigner: Sisse Sofie hansen

Produksjon: Tina Reincke

Nettside: historienet.no

Henvendelse til redaksjonen:
HISTORIE
c/o Bonnier Publications International AS
Postboks 543, 1411 Kolbotn
Redaksjonen@historiebladet.no

· HISTORIE påtar seg intet ansvar for manuskripter, fotografier og tegninger som sendes inn uoppfordret.
· Stoff fra HISTORIE må bare siteres med tydelig kildeangivelse.
· Artikler og bilder fra HISTORIE må ikke brukes i ervervsøyemed uten forlagets skriftlige tillatelse.

Historie produseres av Bonnier Publications A/S for Bonnier Publications International AS.

Historie utgis av:
© Bonnier Publications International AS,
Postboks 543, 1411 Kolbotn

ISSN: 0806-6914

Trykk: Poligrafijas Grupa Mukusala

ANNONSESALG:
Vidar Hovind: vidar@salgsfabrikken.no

Priser og materiellfrister se Bonnier Media AS: www.magasiner.no

KUNDESERVICE
Kundeservice kan kontaktes på følgende måter:
· kundeservice.com – kun for abonnenter
· Tlf. 23 06 87 00, mandag-fredag kl. 08.00–17.00.
Automatisk henvendelse for abonnenter døgnet rundt.
· Historie, Bonnier Kundeservice, Postboks 1188 Sentrum, 0107 Oslo

Hvis du er abonnent, må du huske å ha abonnementsnummeret klart ved alle henvendelser til Kundeservice. Du finner det tisifrede nummeret på girokortet.

Abonnementsprisen er kr 109,95 per utgave.

Se kundeservice.com for ytterligere informasjon om abonnementet.

Behandling av personopplysninger
Personopplysninger som angis ved oppretting av abonnement, behandles i henhold til retningslinjene for personvern, som du kan lese på bonnierpublications.com/personvernpolitikk.

BONNIER Publications International

NORDIC SWAN ECOLABEL
Printed matter
3041 0876

FEAR NOTHING

Airtox setter nye standarder for vernesko. Vi tror på at sikkerhet og komfort går hånd i hånd. Vår innovative design gir deg en enkel og komfortabel fin sko som holder deg på topp hele dagen.

www.airtox.com

AIRTOX®